

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РОМАНОВА ОЛЕНА ПЕТРІВНА

Примірник № _____

УДК 1(159.9); 964.2

ДИСЕРТАЦІЯ
ВИБІР ЛЮБОВІ В БУТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

033 – Філософія

Подається на здобуття наукового ступеня
Доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і
текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. П. Романова

Науковий керівник: **Хамітов Назіп Віленович**
член-кореспондент Національної академії наук України,
доктор філософських наук, професор

Київ – 2022

АНОТАЦІЯ

Романова О.П. Вибір любові в бутті сучасної людини. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – Філософія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2022.

Зміст анотації

Дисертація присвячена аналізу вибору любові в бутті сучасної людини, передусім між чоловіком та жінкою. За допомогою використання герменевтичного та компаративістського підходів вдалося здійснити ґрунтовний аналіз понять «вибір» та «любов», на основі чого розроблено концепцію феномена «вибору любові» та розкрито його особливості у бутті нашого сучасника. Вибір любові розглянуто як вибір партнера в екзистенціальному та комунікативному контекстах.

В запропонованій роботі подано та осмислено концепт «вибір любові», а також досліджено, який вплив мають різні типи світогляду на цей особистісний вирішальний етап у житті людини. Вперше сформульовані та обґрунтовані поняття: «мужність вибору любові» та «жіночність вибору любові», «культура вибору любові», «наратив долі».

Виявлено концептуальні підходи в дослідженнях проблеми вибору любові між чоловіком та жінкою. Розглянуто проблематику любові у філософсько-антропологічному дискурсі не тільки з боку світоглядних питань, а й у психоаналітичному контексті. В роботі окреслено шляхи подолання світоглядних бар'єрів, що блокують вихід особистості до трансцендування, створюють перепони у напрямку цілісності людини й ускладнюють здійснення вибору любові.

В контексті взаємодії з партнером визначено типологію концепту вибору любові, яка поділяється на: позасвідомий вибір, свідомий вибір, форс-мажорний або ситуативний вибір, оманливий вибір, а також вибір згідно

естетичної, етичної або релігійної лінії розвитку особистості. Визначено типологію буттєвої та світоглядної змінюваності у відповідності до різних життєвих періодів: вибір любові в першій частині життя – стадія біологічної та екзистенціальної юності та молодості; вибір любові в другій частині життя, яка часто супроводжується кризою середнього віку, – відбувається здійснення світоглядної ревізії та проведення самоаналізу прожитого етапу, оскільки біологічна програма виконана, а накопичений життєвий досвід потребує перегляду; та вибір любові в третій частині життя, яка знаменує собою глибоку фізіологічну та екзистенціальну зрілість.

Концептуальною новизною в даному дослідженні є характеристика ключових феноменів вибору любові, фаз і сценарних ліній цього визначального етапу у бутті сучасної людини, де важливим є вироблення особистісної позиції по відношенню до власного життя.

Феномен вибору любові в гендерному контексті у вітчизняному філософсько-антропологічному дискурсі раніше практично не досліджувався. За допомогою порівняльного аналізу розкрито сутність і сенс екзистенціального та аксіологічного аспектів феномену любові саме через вибір. Методологічними засадами дослідження стали: погляди на розвиток особистості С. К'єркегора, концепція нумінозного Р. Отто, аналітична психологія К. Юнга, християнський екзистенціалізм К. Ясперса і метаантропологія Н. Хамітова. Для дослідження питання любові в контексті вибору під час історичної розвідки було розглянуто наступні напрямки: психоаналіз З. Фрейда, психосинтез Р. Ассаджіолі, логотерапія В. Франкла, глибинна психологія К. Юнга, позитивний екзистенціалізм Н. Аббаньяно, персоналізм (М. Бердяєв, Е. Мун'є), метаантропологія та андрогін-аналіз (Н. Хамітов, С. Крилова) тощо. З цих позицій здійснено аналіз вибору любові в культурах різних країн світу й окреслено проблеми вибору любові та їх подолання у бутті сучасної людини.

На засадах методологічних стратегій проекту сучасної філософської антропології як метаантропології Н. Хамітова досліджено прояви вибору

любові у буденному, граничному, метаграничному вимірах людського буття. Робиться висновок, що вибір любові є сутнісною характеристикою людського буття. В буденному бутті людина чинить опір змінам, у граничному бутті переважна більшість віддає перевагу самотності у бутті-на-межі, а під час граничної ситуації такому вибору притаманні особливо трагічно забарвлені риси. І лише у метаграничному бутті особистість обирає кардинальні зміни, що скеровують до набуття абсолютно нового екзистенціального досвіду, який веде до конструктивного вибору любові.

Визначено екзистенціальні та психоаналітичні проблеми цілісності особистості у контексті вибору любові. В координатах метаантропології доведено, що через екзистенціальний та комунікативний аспекти вибору любові у бутті-на-межі особистість може вийти в метаграничне буття, в якому здійснюється перехід від особистісного світогляду до його найвищого пізнавально-духовного і творчого щаблю – філософського світогляду.

На основі застосування метаантропології дисертанткою розвинуто теорію меж і передмеж, в якій використовуються такі концепти як «вічні межі» або «міжграниччя», «порубіжжя», «позабуденне», «метаграничне», а також подано типологію станів, викликаних зустріччю з незвіданим: «до-граничний», «навколо-граничний», «втрата меж», «невходження ні в які межі», «перестрибування» тощо. Ці стани є компонентами вибору любові й позначають умови та обставини, в яких опинився індивід, а також відображають самопочуття та настрої, які притаманні людині, що намагається змінити ситуацію з метою покращення власного буття. Вони відображають тимчасове світоглядно-екзистенціальне становище людини: відчуженість від любові, сприйняття вибору як загрозу чи навпаки – як кардинальну позитивну зміну.

В координатах психоаналізу й андрогін-аналізу проаналізовано вибір любові в контексті нарцизму і андрогінізму та окреслені філософські аспекти комунікативних спектрів заданих характеристик. Виявлено і розкрито, чому у стосунках з нарцисичною людиною у партнера відбувається

блокування волі, втрата життєвих пріоритетів та виникає нездатність вибору себе, а отже, й вибору любові. Показано, що андрогінна цілісність особистості і пари робить вибір любові продуктивним.

З метою дослідження зв'язку феномену вибору любові та феномену нумінозного значущим виявився підхід Р. Отто. Нумінозне осмислюється у дисертації як ірраціонально-архетиповий компонент вибору любові, який має вирішальне значення у здійсненні цього вибору.

На основі вчення Р. Отто про «нумінозне», яке сфокусоване в площині ірраціонального оцінювання та знецінення, осмислено еволюцію свідомості людини відносно цінності та гідності власної особистості. На нижчому щаблі розвитку індивід вважає себе не-цінністю, на середньому – людина починає розуміти свою самоцінність – цінність, дану їй від народження, а на вищій сходинці у неї з'являється прагнення до цілісності. Розвиваючи підходи К. Юнга, автор дисертації розглядає нумінозне в контексті колективного та індивідуального позасвідомого. Поєднання підходів Р. Отто та К. Юнга щодо нумінозного дало змогу по-новому окреслити поняття «архетиповий», «таємничий», «сакральний» в питанні вибору любові у бутті людини початку ХХІ століття.

Вибір любові між чоловіком та жінкою породжує родину й водночас зумовлюється родинними стосунками у батьківській родині. Не в останню чергу впливовими упродовж родинних відносин залишаються батьківські комплекси, тому метафізика роду розглядається через архетипи чоловічого і жіночого, що утворюють батьківські імаго – образи, які є визначальними у виборі любові. В контексті архетипових прообразів (Матері, Батька, Бога) відображено вплив нумінозного на здійснення доленосного вибору.

Автором даного дослідження запропоновано концепт Персони боязкої людини, яка уникає вибору любові, адже несе у собі «комплекс легкодуха». Усвідомлення нумінозного постає як спосіб заглиблення у першопричину та суть буття (архе), що долає цей комплекс й пробуджує бажання знайти спорідненість свого людського єства з Абсолютом. Представлено практичні

шляхи розв'язання протиріч, що з'являються у сфері особистісних, родових та колективно-архетипових взаємовідносин і заважають реалізувати вибір любові.

В контексті розвитку найпотужніших екзистенціальних переживань: страху, жаху, відчаю, які викликані зустріччю з нумінозним і виводять до релігії й філософії, запропоновано модель подолання цих станів. У буденному бутті взаємовідносини відбуваються на рівні Бог і Раб, у граничному вимірі буття привалює лінія взаємодії Бог і Людина, а в метаграничному бутті, основою якого є набуття особистісного й комунікативного андрогінізму, ці стосунки переходять в діалог Бога і Боголюдини. Виявлені сценарії взаємовідносин корелюють із буденним, особистісним і філософським типами світогляду. Представлена модель охарактеризована як нуміозна індивідуація.

Вчення К. Ясперса у руслі християнського екзистенціалізму дозволило обґрунтувати, що вибір любові саме у граничній ситуації скеровує людину до ухвалення доленосного рішення. Плідна реалізація такого рішення потребує моделі світоглядного переходу. Доведено, що концептуальна зміна світогляду морально пригніченої та приналежної (як речі) комусь людини на світогляд морально вільної, люблячої та відкритої особистості до пізнання і розуміння Іншого, ґрунтується на етико-екзистенціальному переході, заснованому на утвердженні власної цілісності та цілісності Іншого.

Показано значення вибору любові для набуття смислу дійсності у власному життєтворенні. Вибір любові постає точкою розлому буденного буття, відривом від звичної дійсності та входженням в іншу реальність через свободу екзистенції. Показано, що вибір любові є неодмінною умовою для перегляду архаїчних світоглядних конструкцій по відношенню до світу й до Абсолюту, де він постає не як відокремлена субстанція, а в контексті діалогового спілкування. Саме через такий комунікативний акт індивід не заганяє себе у почуття провини чи страху, а відчуває причетність, пов'язаність зі світом та Абсолютом, і це дає йому змогу усвідомити власну

цінність. Це становить нумінозно-архетипову та моральну основу моделей вибору любові, досягнення яких сприяє набуттю людиною сакрального змісту цього вибору.

Ухвалення кардинального рішення щодо вибору любові є трансформаційною віхою в бутті людини. Враховуючи концепцію С. К'еркегора про стадії розвитку особистості, розроблено та деталізовано власну концепцію вибору любові через подолання дистанції. Маємо рух від негачії вибору до здійснення вибору. Дистанція вибору утворює наступну поетапну схему: стадія «не-вибору», представлена тотальним відчаєм; стадія «або-або», яка є певним буферним порубіжжям між естетичним і етичним вибором; стадія «вибір», яка є визначальною; і зрештою, стадія «вибір любові», яка є завершальною у доленосному прийнятті рішення.

Подано концепцію сучасної людини, яка має наступну класифікацію: людина-підглядач, людина-проект і людина-автор; показано специфіку вибору і здійснення любові в бутті кожного з них. З огляду на представлений поділ, людина-підглядач, яка схиляється до не-цінності себе може утворити з Іншим лише єднання; людина-проект, що збагнула власну самоцінність, прагне до утвердження єдності (унікальності); людина-автор, що утвердилася у виборі любові, набувши цілісності, утворює справжнє духовно-душевне і тілесне об'єднання з Іншим як співавтором.

Отже, поняття «вибір любові» в силу своєї багатоплановості є міждисциплінарним. Воно виражає цілісність духовно-душевного буття людини в етиці та естетиці, відноситься до аксіологічного та екзистенціального аспектів філософської антропології як метаантропології в якості філософії трансцендування, філософії розвитку людини. Показано, що в контексті сучасної філософії розвитку людини, яка долає патріархальний характер попередньої філософії, де «чоловік» і «людина» по суті постають синонімами, особливе значення має вибір любові в бутті чоловіка та жінки, особливо коли їх взаємодія підноситься до рівня мужності та жіночності,

духовності й душевності. Даний вибір є важливим елементом еволюції особистості і впливає на можливість робити вибір й в інших сферах.

Ключові слова: вибір, любов, вибір любові, нумінозне, буття людини, екзистенціальні виміри буття людини, метаантропологія, психоаналіз, андрогін-аналіз, світогляд, мужність вибору любові, жіночність вибору любові.

ABSTRACT

Romanova O. P. The choice of love in human existence of a modern person.
– Qualifying Academic Paper. Manuscript.

Thesis for the degree of higher education of Doctor of Philosophy, Specialty
033 Philosophy. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2022.

Abstract content

This thesis is dedicated to the analysis of the choice of love in human existence of a modern person, primarily between a man and a woman. With the help of hermeneutic and comparativist approaches, it was possible to carry out a detailed analysis of the concepts of “choice” and “love”, on the basis of which the concept of the phenomenon of “choice of love” was developed and its features in the being of our modern person were revealed. The choice of love is considered as the choice of a partner in existential and communicative contexts.

In the proposed work, the concept of “choice of love” is presented and explained, as well as the influence of different types of worldviews on this personally decisive stage in a person's life is explored. For the first time, the following concepts were formulated and defined: “masculinity of the choice of love” and “femininity of the choice of love”, “culture of the choice of love”, “narrative of fate”.

Conceptual approaches in research on the problem of choosing love between a man and a woman are revealed. The problem of love in the philosophical and anthropological discourse is considered not only from the point of view of worldview issues, but also in a psychoanalytical context. The work outlines the ways to overcome worldview barriers that block an individual's output to transcendence, create obstacles in the direction of human integrity, and complicate the fulfillment of the choice of love.

In the context of interaction with a partner, a typology of the concept of the choice of love is defined. It is divided into: unconscious choice, conscious choice,

force majeure or situational choice, deceptive choice, as well as choice according to the aesthetic, ethical or religious line of personality development. The typology of existential and worldview variability is determined in accordance with different life periods: the choice of love in the first half of life – the stage of biological and existential youth; the choice of love in the second half of life, which is often accompanied by a middle-age crisis – there is a revision of the worldview and an introspection of the lived stage, because the biological program has been completed, and the accumulated life experience needs to be revised; and the choice of love in the third half of life, which marks deep physiological and existential maturity.

The conceptual novelty in this research is the the characterization of the key phenomena in the choice of love, phases and scenario lines of this defining stage in the being of a modern person, where it is important to develop a personal position in relation to one's own life.

The phenomenon of the choice of love in the gender context in the domestic philosophical and anthropological discourse was practically not investigated before. With the help of a comparative analysis, the essence and meaning, existential and axiological aspects of the phenomenon of love through choice were revealed. The methodological foundations of the research were: S. Kierkegaard's views on personality development, R. Otto's concept of the numinous, C. Jung's analytical psychology, K. Jaspers' Christian existentialism, and N. Khamitov's meta-anthropology. To study the issue of love in the context of choice during historical research, the following areas were considered: psychoanalysis by Z. Freud, psychosynthesis by R. Assagioli, logotherapy by V. Frankl, depth psychology by C. Jung, positive existentialism by N. Abbagnano, personalism (M. Berdyaev, E. Mounier), meta-anthropology and androgynous analysis (N. Khamitov, S. Krylova), etc. From these positions, the analysis of the choice of love in the cultures of different countries of the world was carried out, and the problems of the choice of love and their overcoming in the being of a modern person were outlined.

On the basis of the methodological strategies of the project of modern philosophical anthropology as meta-anthropology of N. Khamitov, manifestations of the choice of love in ordinary, ultimate and transcendent dimensions of human existence were investigated. It is concluded that the choice of love is an essential characteristic of human existence. In the ordinary being, a person resists changes, in the ultimate being, the vast majority prefers loneliness in being-on-the-edge, and during the extreme situation, such a choice is characterized by especially tragically colored features. And only in the transcendent being, the person chooses radical changes that route to the acquisition of a completely new existential experience, which leads to a constructive choice of love.

Existential and psychoanalytic problems of the integrity of the individual in the context of the choice of love are defined. In the coordinates of meta-anthropology, it is proven that through the existential and communicative aspects of the choice of love in being-at-the-limit, a person can enter a transcendent being, in which the transition from a personal worldview to its highest cognitive, spiritual and creative level – a philosophical worldview is carried out.

Based on the application of meta-anthropology, the dissertation student developed the theory of boundaries and pre-boundaries, which uses such concepts as “eternal boundaries” or “inter-borders”, “fringes”, “unforgettable”, “meta-borders”. The research also presents a typology of states caused by an encounter with the unknown: “pre-limit”, “around-limit”, “loss of limits”, “not entering any limits”, “jumping over”, etc. These states are components of the choice of love and indicate the conditions and circumstances in which the individual finds himself/herself, and also reflect the feeling and mood inherent in the person who is trying to change the situation in order to improve his/her own being. They reflect a person's temporary worldview and existential situation: alienation from love, perception of choice as a threat or, on the contrary, as a radical positive change.

The choice of love in the context of narcissism and androgyny is analyzed in the coordinates of psychoanalysis and androgynous analysis, and philosophical aspects of the communicative spectrum of given characteristics are outlined. It has

been identified and revealed why in a relationship with a narcissistic person, the partner's will is blocked, life priorities are lost, and there is an inability to choose oneself, and therefore, to choose love. It is shown that the androgynous integrity of the personality and the couple makes the choice of love productive.

For the purpose of researching the connection between the phenomenon of the choice of love and the phenomenon of the numinous, R. Otto's approach turned out to be significant. In the dissertation the numinous is comprehended as an irrational-archetypal component of the choice of love, which is of decisive importance in making this choice.

On the basis of R. Otto's teaching about the “numinous”, which is focused on the plane of irrational evaluation and devaluation, the evolution of human consciousness in relation to the value and dignity of one's own personality is understood. At a lower level of development, an individual considers himself/herself worthless, at an average level, a person begins to understand his/her self-worth – a value given to him/her from birth, and at a higher level, he/she has a desire for wholeness. Developing the approaches of C. Jung, the author of the dissertation examines the numinous in the context of the collective and individual unconscious. The combination of the approaches of R. Otto and C. Jung regarding the numinous made it possible to define in a new way the concepts of “archetypal”, “mysterious”, “sacred” in the matter of choice of love in the human being of the beginning of the 21st century.

The choice of love between a man and a woman creates a family and at the same time is conditioned by family relations in the parental family. Last but not least, parental complexes remain influential in family relations, therefore the metaphysics of the family is considered through the male and female archetypes that form parental imagos – images that are decisive in the choice of love. In the context of archetypal prototypes (Mother, Father, God), the influence of the numinous on making a fateful choice is reflected.

The author of this study proposed the concept of the Timorous Persona. This is a man/woman who avoids the choice of love, because he carries a “complex of

frivolity". Awareness of the numinous appears as a way of delving into the root cause and essence of being (arche), which overcomes this complex and awakens the desire to find the kinship of one's human being with the Absolute. Practical ways of resolving contradictions that appear in the sphere of personal, tribal and collective-archetypal relationships which prevent the realization of the choice of love are presented.

In the context of the development of the most powerful existential experiences: fear, horror, despair, which are caused by the encounter with the numinous and lead to religion and philosophy, a model for overcoming these states is proposed. In the ordinary being, relationships take place at the level of God and Slave, in the ultimate dimension of being, the line of interaction between God and Man prevails, and in transcendent being, the basis of which is the acquisition of personal and communicative androgyny, these relationships turn into a dialogue between God and the God-man. The revealed scenarios of relationships are correlated with ordinary, personal and philosophical types of worldview. The presented model is characterized as numinous individuation.

The teaching of K. Jaspers in the direction of Christian existentialism made it possible to substantiate that the choice of love precisely in the extreme situation directs a person to make a fateful decision. The fruitful implementation of such a solution requires a model of worldview transition. It is proved that the conceptual change of the worldview of a morally oppressed and belonging (as a thing) person to the worldview of a morally free, loving and open personality to the knowledge and understanding of the Other is based on an ethical-existential transition. It is founded on the affirmation of one's own integrity and the integrity of the Other.

The importance of choice of love for acquiring the meaning of reality in one's own life creation is shown. The choice of love becomes as a breaking point in a ordinary life, as a break from the usual reality and as an entry into another reality through the freedom of existence. It is shown that the choice of love is an indispensable condition for revising archaic worldview constructions in relation to the world and the Absolute, where it appears not as a separate substance, but in the

context of dialogic communication. It is through such a communicative act that the personality does not drive himself/herself into feelings of guilt or fear, but feels involved, connected with the world and the Absolute, and this allows him to feel his/her own value. This constitutes the numinous-archetypal and moral basis of models of choice of love, the understanding of which contributes to a person's acquisition of the sacred meaning of this choice.

Making a cardinal decision regarding the choice of love is a transformational milestone in a person's being. Taking into account S. Kierkegaard's concept of the stages of personality development, the author of the dissertation developed and detailed the own concept of the choice of love through overcoming the distance. We have a movement from the negation of choice to the implementation of choice. The choice distance forms the following staged scheme: the "no-choice" stage, represented by total despair; the "either-or" stage, which is a certain buffer border between aesthetic and ethical choices; the "choice" stage, which is decisive; and finally, the "choice of love" stage, which is final in the fateful decision.

The concept of a modern person is presented. It has the following classification: person-observer, person-project and person-author. The specificity of the choice and the implementation of love in the being of each of them is shown. In view of the presented division, a person-observer who is inclined to the non-value of himself/herself can only form a union with the Other; a person-project, who has realized his/her own self-worth, strives for the affirmation of unity (uniqueness); a person-author who has established himself/herself in the choice of love, having acquired integrity, forms a true spiritual-soulful and bodily union with the Other as a co-author.

Thus, the concept of "choice of love" is interdisciplinary due to its multifaceted nature. It expresses the integrity of a person's spiritual-soulful being in ethics and aesthetics, it refers to the axiological and existential aspects of philosophical anthropology and meta-anthropology as a philosophy of transcendence, a philosophy of human development. It is shown that in the context of the modern philosophy of human development, which overcomes the patriarchal

nature of the previous philosophy, where “man” and “person” essentially appear as synonyms, the choice of love in the existence of a man and a woman. Especially when their interaction is elevated to the level of masculinity and femininity, spirituality and soulfulness. This choice is an important element of personality evolution and it affects the ability to make choices in other areas.

Keywords: choice, love, choice of love, numinous, human existence, existential dimensions of human existence, metaanthropology, psychoanalysis, androgynous analysis, worldview, masculinity of the choice of love, femininity of the choice of love.

Список публікацій здобувача

Основні теоретичні положення і висновки дослідження відображено в наукових публікаціях:

1. Романова О. Проблема вибору любові в історії філософії. *Гілея. Філософські науки : науковий вісник : зб. наук. праць.* / гол. ред. В. М. Вашкевич; НПУ імені М. П. Драгоманова, ВГО Українська академія наук. Київ : «Вид-во «Гілея»», 2018. Вип. 138 (№ 11) Ч.2. С. 116-120. ISSN 2076-1554.
2. Романова О. Методологічні підходи до проблеми вибору любові в бутті сучасної людини. *Гілея. Філософські науки : науковий вісник : зб. наук. праць.* / гол. ред. В. М. Вашкевич; НПУ імені М. П. Драгоманова, ВГО Українська академія наук. Київ : «Вид-во «Гілея»», 2018. Вип. 139 (№ 12) Ч.2. С. 85-88. ISSN 2076-1554.
3. Романова О. К'єркегорівська концепція розвитку особистості: естетичне, етичне, релігійне у питанні вибору любові. *Nauki Społeczno-Humanistyczne Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe.* Соціально-Гуманітарні Науки Social and Human Sciences. 2019. № 04 (20). URL: https://sp-sciences.io.ua/s2641762/romanova_elena_2018_.kierkegaards_consept_of_personal_development_aesthetic_ethical_and_religious_in_the_issue_of_choosing_love_social_and_human_sciences_polish-ukrainian_scientific_journal_04_20 ISSN 2391-4165.
4. Романова О. Екзистенціальні та комунікативні виміри вибору любові в бутті сучасної людини. *Science and education a new dimension. Humanites and social science*, VIII (43). Budapest (Hungary). Dec. 2020. Issue 243. С. 20–24. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-243VIII43-04>. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996.
5. Романова О. Екзистенціальні та психоаналітичні аспекти вибору любові в філософсько-антропологічному дискурсі ХХ-ХХІ ст. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Серія «Філософія». Вип. 41. Видавничий

дім Гільветика, 2020. С. 313-326. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.21>. ISSN 2522-4700.

6. Романова О. Крос-дисциплінарні комунікації у хореографічному коледжі в режимі офлайн + онлайн: «Філософія», «Культурологія». Людина та суспільство у вимірах соціокультурної трансформації: колективна монографія. Baltija Publishing (Latvia). May 2022. DOI: <https://doi.org/10.30525/978>. ISBN 978-9934-26-208-1.
7. [In English] Khamitov N., Krylova S., Romanova O. The choice of love and the numinous: existential and gender contexts. *Філософія* (Болгарія), Vol. 31, № 1, 2022. DOI: <https://doi.org/10.53656/phil2022-01-05>. P. 50-60. URL: <https://azbuki.bg/uncategorized/the-choice-of-love-and-the-numinous-existential-and-gender-contexts/> (індексується у наукометричній базі **Web of Science**).
8. [In Spanish] Romanova O. Aspecto metafísico de lo numinoso en la elección del amor en el discurso filosófico-antropológico de los siglos xx-xxi. *Eikasía. Revista de filosofía* (Spain). Vol. 106, May 2022. P. 219-232. DOI: <https://doi.org/10.2345/eikasía.106.182>. URL: <https://revistadefilosofía.org/106/106-08.pdf> (індексується у наукометричній базі **Web of Science**).
9. [In English] Romanova O. The choice of love and manifestations of the numinous in the second half of life. *Journal of philology and intercultural communication*. Military Technical Academy “Ferdinand I” Publishing House Bucharest (Romania). Vol. VI, No. 2, Jul. 2022. P. 69-76. ISSN: 2558-8478.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Романова О. Проблема вибору любові. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення* : зб. наук. праць IV Міжвузівської наук.-теор. конф. молодих науковців, 4 грудня 2018 р. Житомир : ЖДУ імені Івана Франка, 2018. С. 52-53. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27822/1/zbirnyk18.pdf>

2. Романова О. Методологія дослідження проблеми вибору любові в

бутті сучасної людини. *Єдність навчання і наукових досліджень — головний принцип університету* : матеріали звітн. наук.-практ. конф. викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства, 13–18 травня 2019 року : зб. наук. праць. Київ : Вид-во імені М.П. Драгоманова, 2019. С. 72-74. URL: <https://bit.ly/3r34Pwj>

3. Романова О. Проблема вибору любові у граничній ситуації. / *Людина. Екзистенція. Культура. Підхід філософської антропології як метаантропології* : зб. наук. праць III та IV Всеукраїнських наук.-практ. конф. / за ред. Н. В. Хамітова, С. А. Крилової. Київ : «Вид-во «КНТ»», 2020. С. 127-132. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/r/r792.pdf>

4. Романова О. Нарцисизм: філософські й психологічні аспекти вибору любові в бутті сучасної людини. *Людина. Екзистенція. Культура. Підхід філософської антропології як метаантропології* : зб. наук. праць III та IV Всеукраїнських наук.-практ. конф. / за ред. Н. В. Хамітова, С. А. Крилової. Київ : «Вид-во «КНТ»», 2020. С. 307-315. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/r/r792.pdf>

5. Романова О. Чому філософія опинилася на задвірках хаосу? Вихід з піке. *Філософія. Нове покоління на тему «Магістралі та маргінеси»* : зб. матеріалів XIV міжнар. наук. онлайн-конф., 29-30 травня 2020 р. / упоряд. В. Пугач, В. Корчевний. Київ : Вид-во НаУКМА, 2020. С. 69-71. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/19880/Romanova_C_homu_filosofia_opynylasia_na_zadvirkakh_khaosu_Vykhid_z_pike.pdf?sequence=1&isAllowed=y

6. Романова О. Нарцисизм: філософські та психоаналітичні аспекти вибору любові в бутті сучасної людини. *Єдність навчання і наукових досліджень — головний принцип університету* : матеріали звітн. наук.-практ. конф. викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства, 20–21 травня 2020 року : зб. наук. праць. Київ : Вид-во імені М.П. Драгоманова, 2020. С. 42–46. URL: <https://ffs.npu.edu.ua/vydannia/yednist-navchannia-i-naukovykh-doslidzhen>

holovnyi-pryntsyp-universytetu-2020

7. Романова О. Вплив нумінозного на вибір любові у другій половині життя. *Антропологічні виміри філософських досліджень* : зб. матеріалів Х міжнар. наук. онлайн-конф., 21 квітня 2021 р. URL: <http://conf-ampr.diit.edu.ua/AMPRX/paper/view/23717/12878>

8. Романова О. Аксіологічний сенс свободи у виборі любові. *Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 серпня 2021 р. Київ : Вид-во «ГО «Київська наукова суспільнознавча організація»», 2021. С. 44-46. УДК : 30:001.8(063).

9. Романова О. Соціальні виміри вибору любові. *Modern directions of scientific research development* : зб. матеріалів VIII міжнар. наук.-практ. конф., 26-28 січня 2022 р. Чикаго, США : Вид-во «BoScience Publisher». С. 821-824. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/01/MODERN-DIRECTIONS-OF-SCIENTIFIC-RESEARCH-DEVELOPMENT-26-28.01.22.pdf>

10. Романова О. Вибір любові чи вибір крові. *Післявоєнний світ: люди, проблеми, цінності* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 15 квітня 2022 р. / відп. ред. О.В. Потильчак. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2022. С. 55-57. УДК 141.2:355.01-021.68(082)

11. Романова О. Вплив нумінозного на формування світогляду у виборі любові. *Modern science: innovations and prospects* : зб. матеріалів Х міжнар. наук.-практ. дистанційної конф., 25-27 червня 2022 р. Стокгольм, Швеція : Вид-во «SSPG Publish» С. 360-364. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/06/MODERN-SCIENCE-INNOVATIONS-AND-PROSPECTS-25-27.06.22.pdf>

ЗМІСТ

ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Аналіз підходів до любові та вибору любові в історії філософії.....	34
1.2. Обґрунтування методології проблеми вибору любові.....	67
Висновки до першого розділу.....	94
РОЗДІЛ 2. СВІТОГЛЯДНІ, ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ Й ГЕНДЕРНІ ВИМІРИ ВИБОРУ ЛЮБОВІ	
2.1. Вибір любові як цінності світогляду.....	97
2.2. Вибір любові в контексті вибору партнера та взаємодії з ним.....	125
2.3. Вибір любові як способу відношення до світу.....	149
Висновки до другого розділу.....	167
РОЗДІЛ 3. ДИНАМІКА ВИБОРУ ЛЮБОВІ В БУТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ: ВІД НАРЦИСИЗМУ ДО АНДРОГІННОЇ ЦІЛІСНОСТІ	
3.1. Вибір любові та проблема нарцисизму: філософські та психоаналітичні аспекти.....	173
3.2. Перспективи еволюції вибору любові: особистісний і комунікативний андрогінізм.....	193
Висновки до третього розділу.....	216
ВИСНОВКИ	219
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
ДОДАТОК А	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Одним з найбільш значущих феноменів людського буття є любов, яка виступає глибинною екзистенціальною потребою людини. Наразі постає актуальне питання: в чому сила любові – в суперництві між чоловіком та жінкою чи в гармонії? Чому в наш час багато жінок та чоловіків не можуть зробити вибір – обрати супутника життя і залишаються самотніми?

Тема дослідження заслуговує на особливу увагу, оскільки відповідає нагальним потребам сьогодення і пов'язана з соціально-історичними змінами, в яких перебуває сучасна людина. Ми живемо в період невідновленого культурно-антропологічного буття ХХІ сторіччя, на перетині зруйнованих і незбудованих цінностей, йде зміна епох, а це завжди криза – в тому числі в свідомості людини, в свідомості чоловіка та жінки. Тому непередбачуваність світу завдає тиску на людину, що, у свою чергу, спричинює невизначеність у хаотичному життєвому просторі, втрату стійких орієнтирів у бутті та виборі.

Весною 2020 року новим екзистенціальним випробуванням для людства стала коронавірусна пандемія, що віддалила можливість людей зустрічатися у реальному житті та вибудовувати плідні стосунки. Формат екранного проживання «в онлайн-світі» ще більше відокремив людину від людини. Такий спосіб існування та співіснування можна назвати буттєвим сурогатом.

При цьому в Україні маємо граничне посилення протиріч людського буття через те, що наша країна упродовж восьми років перебувала в стані перманентного військового протистояння з Росією. А повномасштабна війна, що розпочалася 24 лютого 2022 року на нашій землі, ускладнила існування українців, розірвавши багато родин, які колись вже здійснили свій вибір любові та довгий час жили разом, але тепер змушені жити на відстані. Такі події призвели до міграції населення, деякі наші співвітчизники вже стали вдруге (враховуючи початок воєнних дій на Донбасі 2014 року)

переселенцями, рятуючи власну долю і майбуття своїх дітей. Отже, війна, яку розпочала Росія проти України, розділила буття українців на буття, спрямоване на майбутнє (воно лишилося за межами цієї дати) та на буття, що залежить саме від цієї миті – миті сього дня. Людина опинилася викинутою граничною ситуацією не тільки за межі звичного життя, але й в прямому сенсі за межі країни.

З огляду на вищевказане, можна зазначити, що всі ці трансформаційні процеси породжують пошук нових орієнтирів існування, переосмислення сенсу життя та постановку перед собою нових екзистенціальних питань, зокрема у виборі любові.

Проблема пошуку й вибору справжньої любові та створення плідних стосунків вимагає уважного ставлення до феномену девальвації цінностей. Маємо гіперкритицизм з боку інтелектуальної частини суспільства, яке виносить догану усьому, що «віджило», а часто-густо і людяно-моральному, що з посиленням віртуалізації життя опинилося у духовній прірві. Науково-технічний прогрес з одного боку зробив життя упорядкованим, а з іншого – привніс хаос, в результаті чого настало світоглядне розгублення.

Вибір любові в бутті сучасної людини ускладнюється і тим, що останнім часом все більше робиться акцент на «практичній» психологічній освіті, яку на рівні короткострокових курсів поверхово набувають різноманітні езотерики, тарологи та інші «гуру», а потім штовхають людину пізнавати «потаємні глибини» Себе та Іншого. Але таке пізнання здебільшого руйнує психічне здоров'я і укорінює неплідні стереотипи або спричинює хаос у світоглядній орієнтації людини. Через це у багатьох людей простежується відсутність чітко окресленої позиції, немає ясності щодо ціннісного вибору, не актуалізоване критичне мислення.

Така деформованість світогляду штовхає індивіда в існування, якому притаманне розмивання ціннісних орієнтирів. Все це веде до втрати справжньої культури, залишаючи людині умовну «творчість» на базових інстинктах – стереотипно-практичну модель, яка обертається виключно

навколо матеріального аспекту – заробітку і забезпечення нав'язаних потреб. Це, зрештою, призводить до екзистенціальних криз, розхитаності свідомості, процвітання нарцисизму та егоїзму.

Отже, актуальність дослідження вибору любові саме в наш час зумовлена деконструкцією «вічних цінностей» й екзистенціальною кризою; тому варто зануритися не лише в етико-естетичні аспекти проблеми любові, а й дослідити її філософсько-антропологічні виміри. Вічна тема любові постає знову, адже цей екзистенціал є сенсоутворюючим фактором особистості. Говорячи про вибір любові у контексті філософської антропології та філософії екзистенції, слід усвідомлювати, яке велике значення для розвитку особистості відіграє феномен граничного стану, коли людина опиняється вічна-віч з тривогою, страхом і навіть жахом перед майбутньою невідомістю.

Тому питання свідомого вибору та духовної реалізації особистості через вибір любові спрямовує наше дослідження на переосмислення концептів «вибір» і «любов» в контексті глибинних світоглядних смислів.

Ступінь розробки проблеми. Значущими для дослідження теми любові та кохання в контексті вибору є фундаментальні праці Платона, М. Бердяєва, О. Вейнінгера, О. Лосєва, Р. Мея, М. Фічино, В. Франкла, Е. Мун'є, Е. Фромма, М. Фуко, К. Юнга та інших.

Серед авторів, які займалися дослідженням феномену вибору, дотично до проблематики любові, можна назвати таких: Н. Аббаньяно, А. Бергсон, Д. Бьюдженталь, С. К'єркегор, Ж-П. Сартр, В. Франкл, Е. Фромм, М. Хайдеггер, А. Шопенгауер, К. Ясперс, І. Ялом та інших.

Серед сучасних українських авторів, що аналізували соціокультурні виміри любові, можна виділити таких, як В. Жулай, Ю. Ковальчук, Т. Кучера, В. Малахов, В. Матвєєв, В. Туренко. Привертають увагу осмислення екзистенціальних, аксіологічних та етичних вимірів любові й вибору в координатах напрямів філософської антропології як метаантропології й андрогін-аналізу, запропонованих Н. Хамітовим і С. Криловою. Даний підхід розвивається в роботах О. Войнова, Л. Гармаш, Д.Д. Діліпа, В. Калуги, Р.

Кузьменко, Н. Павленко, А. Пашинської, М. Препотенської, О. Рубан, В. Світлої, Л. Сулейманової, Ф. Фоміна та інших.

Аналіз публікацій дозволяє зробити висновок, що хоча окремі аспекти вибору та любові були осмислені в філософській літературі, проте спеціального комплексного дослідження цих феноменів (в поєднанні філософської антропології, психоаналізу тощо) та їх впливу на природу сучасної людини, ще не було. Вищезазначене актуалізує необхідність системного філософського вивчення цих явищ та створення нового концептуального підходу.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі культурології та філософської антропології Інституту філософської освіти та науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова й безпосередньо пов'язана з темою «Актуальні проблеми філософської антропології», науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», що входять до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, який був затверджений Вченою радою університету 28 грудня 2006 року, протокол № 5. А також дослідження здійснено в межах науково-дослідницької роботи кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова й безпосередньо пов'язано з темою «Філософська парадигма глобальних трансформацій суспільства і освіти: теоретичні та прикладні аспекти», що входить до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, затвердженого вченою радою університету 13 жовтня 2017 року. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 28 листопада 2018 року, протокол № 3, спеціальність *033 – Філософія*.

Мета дисертаційного дослідження – концептуалізація феномена вибору любові в бутті сучасної людини в контексті світоглядних, екзистенціальних та гендерних вимірів.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання наступних **завдань**:

- здійснити аналіз літератури в історії філософії з теми дисертації;
- обґрунтувати методологічні підходи до проблеми вибору любові;
- дослідити вибір любові як цінність світогляду;
- проаналізувати вибір любові в контексті вибору партнера та взаємодії з ним;
- виявити особливості вибору любові як способу відношення до світу;
- розглянути вибір любові та проблему нарцисизму на основі філософських та психоаналітичних аспектів;
- окреслити перспективи еволюції вибору любові в контексті особистісного і комунікативного андрогінізму.

Об'єкт дослідження. Буття сучасної людини.

Предметом дослідження є вибір любові в екзистенціальних та гендерних вимірах буття сучасної людини.

Теоретико-методологічна основа дослідження.

Для досягнення мети і вирішення поставлених завдань у дисертаційній роботі передусім були застосовані компаративістський та герменевтичний підходи. Для розв'язання протиріч, які відображають еволюційне розкриття феномену вибору любові, використано діалектичний метод, за допомогою якого здійснюється пізнавальний взаємозв'язок та просторово-часова взаємозумовленість. Застосовані принципи сходження від абстрактного до конкретного та єдності історичного й логічного.

Евристично плідними виявилися методологічні стратегії С. К'єркегора, Р. Отто, К. Юнга, К. Ясперса, Н. Хамітова. Органічне поєднання цих п'яти стратегій сприяло утворенню цілісності дослідження.

Концепція С. К'єркегора про три основні форми розвитку особистості – естетичну, етичну та релігійну – допомагає досягнути, на що спирається

особистість при виборі життєвого шляху та що пробуджує в людині її вищу істоту.

Підходи Р. Отто та К. Юнга дозволяють розкрити зв'язок нумінозного переживання, що здійснюється у свідомості та позасвідомому людини, з актом вибору любові. Важливими є ідеї Р. Отто про природу, походження і проявлення нумінозного в житті людини й положення К. Юнга щодо конфлікту, який виникає між свідомістю та позасвідомим під час зустрічі з нумінозним, що є неминучим в процесі індивідуації, суттєвою рисою якого є вибір любові.

Методологічно цінним виглядає підхід К. Ясперса про вибір в граничній ситуації, під час чого людина переживає зв'язок з Богом як трансценденцією, осмислюючи задум відносно себе; у разі, якщо сприймає трагічний досвід як спосіб трансформування власної особистості, то досягне буття з новим духовним змістом. Підхід К. Ясперса щодо вибору в граничній ситуації, під час якого розкривається смисл дійсності як перехід, що веде до світоглядного повороту у свідомості й бутті, дозволяє усвідомити трансцендуючий характер справжнього вибору любові. Це допомагає окреслити вибір любові як точку трансформації попереднього буття, відрив від повсякденності та входження в іншу реальність.

Концепція буденного, граничного та метаграничного буття, яка складає методологічний стрижень метаантропології Н. Хамітова, дозволяє представити трансформації вибору любові в різних екзистенціальних вимірах, усвідомлюючи метаграничний вимір як найбільш конструктивний прояв вибору любові, адже він є поворотною точкою в розвитку людини, що веде до цілісності особистості. В цьому контексті евристично цінними є й методологічні напрацювання андрогін-аналізу як теорії духовної й душевної цілісності людини й пари, яку Н. Хамітов розробив у співавторстві з С. Криловою; особливо важливими для даного дослідження є концепти «особистісний андрогінізм» й «комунікативний андрогінізм».

Також доречно вказати методи, використання яких допомогло в дослідженні феномену вибору любові: аналітичний (при обґрунтуванні теоретичних і методологічних основ дослідження); порівняльно-історичний (для співставлення концептів любові та вибору в філософсько-антропологічному та психоаналітичному дискурсах); системний (спрямовує дослідження на розкриття цілісності феномену вибору любові, його невід'ємних складових, зокрема виявлення екзистенціальних та комунікативних вимірів вибору любові, що у поєднанні з принципами та способами їх взаємодії, становлять єдину теоретичну картину).

Наукова новизна результатів, які були одержані під час дисертаційного дослідження, полягають у тому, що в координатах метаантропології виявлено специфіку вибору любові в буденному, граничному, метаграничному екзистенціальних й комунікативних вимірах людського буття та за допомогою концепту «нумінозне» показано колізії при здійсненні такого вибору як в граничних ситуаціях, так і в період індивідуації – період виходу за межі буденного та граничного буття.

Новизна дослідження конкретизується в наступних положеннях, які виносяться на захист:

Вперше:

- доведено, що вибір любові, особливо між чоловіком та жінкою, є глибинною екзистенціальною потребою й умовою повноти та осмисленості життя людини. Проте у багатьох людей цей вибір відбувається під впливом наслідування чужих звичок, любовно-поведінкових патернів, створених масовою культурою й індустрією розваг, що призводить до розчарувань і самотності. Натомість особистісне зростання звільняє від цього, робить вибір любові неповторним, справжнім;
- для осягнення аспектів і суперечливої динаміки вибору любові введені поняття «мужність вибору любові» та «жіночність вибору любові»,

- «культура вибору любові», «нарратив долі», «нумінозний компонент», «нумінозний комплекс»;
- в контексті дослідження вибору любові в бутті сучасної людини повному поєднані і визначені поняття «архетипове», «таємниче», «сакральне», «нумінозне». Архетипове в контексті роботи трактується як основоположний образ, в якому заданий трансформаційний шлях індивідуації, необхідний для вибору любові, таємниче постає як невлітими знання й переживання, необхідні для трансформаційного процесу, який готує до вибору, сакральне – інтенційне священне, до якого індивід повертається під час кардинальних подій, особливо при виборі любові, нумінозне виступає тою силою позасвідомого, якому властива амбівалентна конотація: жахливе і чарівливе, що заважає вибору любові й одночасно зумовлює його глибину;
  - представлено архетипово-нумінозний та моральний компоненти вибору любові, досягнення яких сприяє набуттю людиною сакрального змісту цього вибору. Нумінозне характеризує архетипи колективного позасвідомого, які жахають людину, і водночас чарують і ваблять своєю утаємниченістю, що часто-густо проявляється у виборі любові, тому нумінозне визначено як ірраціонально-архетиповий компонент вибору любові. Його стихійність і суперечливість компенсується моральним компонентом. В своєму поєднанні ці компоненти виступають причиною і одночасно наслідком світоглядного переходу, який зумовлює здійснення вибору любові та його подальшу реалізацію;
  - обґрунтовано, що вибір любові саме у граничній ситуації спрямовує людину до прийняття доленосного рішення;
  - відображено метафізичний аспект вибору любові, який проявляється через світоглядний поворот, завдяки чому свідомість людини позбавляється наказово-споглядального контексту і набуває творчодієвого;

- розглянуто філософсько-антропологічні та психоаналітичні аспекти проблеми нарцисизму в контексті вибору любові. Нарцисизм особистості, яка обирає любов, зазвичай зумовлює деструктивні результати такого вибору;
- запропоновано розв'язання проблеми нарцисизму через особистісне становлення і розвиток здатності самостійно впливати на власне долерозбудування, що відбувається як стрибок в розломі попереднього буття у напрямку співбуття.

Удосконалені та уточнені наступні положення:

- в координатах метаантропології Н. Хамітова конструктивний вибір любові можна трактувати як трансцендування, що допомагає вийти у метаграничне буття, яке конституюється волями до толерантності, любові й співтворчості;
- здатність людини обирати любов є сутнісною характеристикою виду Homo sapiens. В буденному бутті людини вибір любові здійснюється майже на інстинктивному рівні. В граничному бутті людина може егоцентрично самореалізуватися, але любові так і не знайти, тому цей вибір буває трагічним. У метаграничному бутті людина робить конструктивний вибір, тому що зацікавлена не тільки в самореалізації, а й в реалізації іншої людини, з якою вступила у духовно-душевну, співтворчу цілісність.
- на основі метаантропології виділено три етико-екзистенціальні режими готовності до вибору любові: «повинен», «потрібний», «можу-готовий». Доведено, що в буденному вимірі буття людина рухається в межах режиму «повинен» (придушення себе та Інших), у граничному – світоглядно зростає і приходить до режиму «потрібний», в метаграничному бутті стає зміцнілою особистістю і підіймається до режиму «можу» та «готовий»;
- в координатах психоаналізу К. Юнга показано, що нумінозне є елементом позасвідомого – як індивідуального, так і колективного. В

контексті дослідження вибору любові це означає формування нумінозного комплексу, який з'являється ще в дитинстві і становить ядро у розвитку особистісних, родових та колективно-архетипових взаємовідносин, які стають результатом вибору любові;

- розкрито архетипову динаміку вибору любові, яка проявляється через осмислення Матері як прообраза жіночності, Батька як прообраза мужності і Абсолюта як символу єднання жіночого і чоловічого начал.

Набули подальшого розвитку такі ідеї та положення:

- розвинуто динаміку еволюційного переходу при виборі любові відносно цінності та гідності власної особистості. На нижчому щаблі індивід вважає себе не-цінністю, на середньому – починає розуміти власну самоцінність, а на вищій сходинці з'являється прагнення до цілісності з Іншим, при розумінні його самоцінності, а також цінності діалогу з ним;
- обґрунтовано аксіологічне значення свободи у виборі любові при здійсненні особистістю еволюційного переходу від акту свободовиходу до свободоцентрування та до свободотворення;
- визначено екзистенціальну специфіку вибору любові у різні вікові періоди. Вона полягає в тому, що вибір любові в першій частині життя є стадією біологічної й екзистенціальної юності та молодості, вибір любові в другій частині життя потребує перегляду накопиченого життєвого досвіду, вибір любові в третій частині життя знаменує собою глибоку фізіологічну та екзистенціальну зрілість;
- обґрунтовано цінність світогляду як ключового чинника у виборі любові. В контексті вибору любові та відношення до світу відображено світоглядно-екзистенціальний перехід від модальності «повинен» (модальність обов'язку і повинності) в модальність «потрібен» (потрібен Іншому і самому собі, а не належний їм чи залежний від них) та перехід до модальності «можу-готовий», що характеризує особистісне зростання;

- окреслено перспективи еволюції вибору любові в річищі особистісного і комунікативного андрогінізму. Концепти «особистісний андрогінізм» й «комунікативний андрогінізм» є ключовими в андрогін-аналізі – теорії набуття особистістю і парою люблячих особистостей духовно-душевної, а також тілесної цілісності, яка є продовженням метаантропології у сфері новітнього психоаналізу (Н. Хамітов, С. Крилова). Андрогінізм в різних модифікаціях – це стратегія набуття цілісності, що реалізується у метаграничному бутті, в якому й відбувається найбільш продуктивний вибір любові в бутті людини.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає у побудові цілісного філософського дослідження у питанні вибору любові та в екзистенціальних та соціально-антропологічних аспектах на основі розробленого інноваційного авторського підходу. Важливе значення одержаних у дисертації результатів полягає у можливості дослідження смислових засад у різних напрямках філософського знання.

Матеріали дослідження можуть бути використані для поглиблення уявлень про феномен вибору та про феномен любові. Висновки та положення, викладені в дисертації, можна застосувати в якості інформаційної бази при розробці курсів і спецкурсів: «Філософська антропологія», «Культурологія», «Історія філософії», «Філософія любові», «Етика», «Естетика», «Онтологія вибору» тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є оригінальним дослідженням. Висновки і положення наукової новизни сформовані та одержані автором самостійно. Результати є новаторськими для розвитку філософської антропології та метаантропології зокрема.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретико-методологічні положення дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри культурології та філософської антропології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, на низці методологічних семінарів, а також під час міжнародних та всеукраїнських науково-

практичних і науково-теоретичних конференцій та семінарів, зокрема: методологічному семінарі «Філософська антропологія як метаантропологія» в Інституті філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (м. Київ, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022); щорічній міжнародній науково-практичній конференції Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, організованою кафедрою культурології та філософської антропології (м. Київ, 2018, 2019, 2020); щорічних наукових конференціях викладачів, аспірантів та студентів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, 2019, 2020, 2021, 2022), науково-практичних конференціях, організованих та проведених іншими вищими навчальними закладами України, зокрема: «Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення» (м. Житомир, 4 грудня 2018 р.), «Філософія. Нове покоління» (м. Київ, 29-30 травня 2020 р.), «Антропологічні виміри філософських досліджень» (м. Дніпро, 21 квітня 2021 р.), міжнародних науково-практичних конференціях, проведених науковими організаціями України: «Психосинтез: актуальні проблеми теорії та практики» (м. Київ, 19 квітня 2021 р.), «Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії» (м. Київ, 20-21 серпня 2021 р.), під час міжнародних конференцій та наукових воркшопів: «Modern directions of scientific research development» (м. Чикаго, США, 26-28 січня 2022 р.), «Післявоєнний світ: люди, проблеми, цінності» (м. Київ, 15 квітня 2022 р.), 4-th session of Lugano Philosophy Colloquia, Spring 2022. Metaphysicians from A to W and how to improve (м. Лугано, Швейцарія, 25 травня 2022 р.), «Modern science: innovations and prospects» (м. Стокгольм, Швеція, 25-27 червня 2022 р.).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження разом з ключовими ідеями, висновками та додатками відображений у двадцяти наукових публікаціях: з них 6 – у зарубіжних наукових виданнях, 2 з яких індексується у Web of Science Core Collection; 3 – у фахових виданнях, затверджених ДАК України для філософських наук; 5 – у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій; 4 – у збірниках

матеріалів всеукраїнських науково-практичних конференцій; 2 – у збірниках матеріалів звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова.

Структура та обсяг дисертації зумовлені специфікою її предмета та логікою розкриття теми, а також поставленою метою і завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають у себе сім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 255 сторінок. Список використаних джерел становить 22 сторінки і налічує 242 найменування, з них 48 іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Аналіз підходів до любові та вибору любові в історії філософії

Одним із визначальних екзистенціалів людського існування є любов. Багато філософів займалися пошуком істини в темі любові, так само, значна кількість науковців досліджувала тему вибору, і практично ніхто не поєднував ці дві категорії в одну тему «вибір любові». Про любов і кохання в контексті вибору було написано дуже багато, починаючи з класичних робіт Платона, в яких любов постає як прагнення до цілісності та її набуття. Заперечення любові як вибору, що веде до цілісності, засноване на чоловічому шовінізмі, маємо у А. Шопенгауера, Ф. Ніцше та О. Вейнінгера. Натомість у таких авторів як М. Бердяєв, О. Лосєв, Р. Мей, М. Шелер, В. Франкл, Е. Фромм, М. Фуко, К. Юнг зустрічаємо подолання патріархальних стереотипів щодо любові та її вибору.

Серед авторів, які займалися дослідженням феномену екзистенціального вибору дотично до проблематики любові, можна назвати таких: Н. Аббаньяно, А. Бергсон, Д. Бьюдженталь, С. К'єркегор, Ж-П. Сартр, В. Франкл, Е. Фромм, М. Хайдеггер, К. Ясперс, І. Ялом та інші.

В сучасній українській філософії зустрічаємо досягнення екзистенціальних, аксіологічних та соціокультурних проявів любові, в тому числі й у контексті вибору та прийняття відповідальності. Серед вітчизняних авторів, які аналізували соціокультурні й моральні виміри любові, можна виділити таких, як В. Жулай, Ю. Ковальчук, Т. Кучера, В. Малахов, В. Туренко. Евристично продуктивним є аналіз екзистенціальних, аксіологічних й етичних вимірів любові, здійснений в координатах напряму філософської антропології як метаантропології й андрогін-аналізу, запропонованих Н. Хамітовим та С. Криловою. Цей підхід продовжується й розвивається в роботах О. Войнова, Л. Гармаш, Д.Д. Діліпа, В. Калуги, Р. Кузьменко, Н.

Павленко, А. Пашинської, М. Препотенської, О. Рубан, В. Світлої, Л. Сулейманової, Ф. Фоміна та інших.

У сучасному суспільстві в період переходу з одного століття в інше, коли руйнується ціннісно-смилова система, особливо гостро постає філософсько-антропологічна проблема вибору любові, оскільки людина шукає опори, перебуваючи у стані постійної онтологічної невизначеності. Ускладнює вирішення цієї проблеми й те, що процес вибору любові не відбувається раціонально. Цей процес має певну таємничість та трансцендентну сакральність, яка часто межує з тим, що Р. Отто та К. Юнг пропонують називати «нуміозним». Та перш, ніж аргументувати відповіді на основні питання, необхідно усвідомити, що ми розуміємо під поняттям «особистість», що таке є любов та в чому полягає вибір любові.

Оскільки самовизначення особистості в аспекті любові як форми екзистенціального переживання не відбувається раціональним шляхом, а переважно ірраціональним, то в понятті «вибір любові» присутній феномен таємничого. Пропонуємо під таємничим розуміти наступне твердження. *Таємниче* – певна невизначеність людини, непізнаність невідкритої, не проявленої частини себе, не вловимі знання й переживання, необхідні для трансформаційного процесу; те, що не зовсім піддається характеристиці причинно-наслідкових зв'язків, логічному тлумаченню. Таємниче можна охарактеризувати як творчий простір всередині людини.

Для розгляду усіх аспектів та характеристик вибору любові слід виділити ключові поняття, що впливають на змістотворні процеси, які уособлюють собою метафізику любовного вибору та які необхідні для самостановлення особистості під час доленосного вибору любові: архетипове, сакральне, нуміозне.

Архетипове – початкове імаго (образ, міфологічний мотив), що потребує постійного переосмислення; в ньому заданий трансформаційний шлях індивідуації. *Сакральне* – інтенційне священне, що має аксіологічний статус і є свого роду оберегом-підґрунтям для людини; до нього індивід

завжди повертається під час кардинальних подій наративного аспекту долетворіння. *Нумінозне* – ключовий елемент позасвідомого, є модальністю, певною зв'язаністю між трансформаційними процесами, що допомагає ідентифікувати відчуття та переживання, викликані від зустрічі з трансцендентним (Богом) та сформуванню світоглядних відношень до них. Нумінозне лежить в екзистенціальній площині, йому притаманна амбівалентна конотація: жахливе і чарівливе. Нумінозне є фундаментальним компонентом, необхідним для перетворення (перевтілення) світоглядних елементів особистості; воно слугує в якості каталізатора в граничному бутті, що як прискорювач допомагає долати стани страху та жаху, які є обов'язковими «станціями» на шляху до виходу у метаграничне буття.

Слід провести чіткий кордон між архетиповим та сакральним: якщо у архетиповому поєднуються міфологічні та релігійні прообрази, що існують у зовнішньому просторі, за межами світу – у духовно-історичному прошарку колективного позасвідомого, то сакральне – це внутрішнє зберігання ціннісно-оцінюваних характеристик в собі, тобто духовно-чуттєвий «багаж» особливих знань індивіда, що формується саме тут і зараз в життєвій протяжності особистості. Ці особливі знання знаходяться у свідомості людини, що постає як метафізична постать. Саме сакральне задає світоглядні орієнтири в існуванні людини для самоідентифікації й вибору. Нумінозне, у свою чергу, відноситься до трансцендентного – того, що знаходиться за межею свідомості; це сфера страхітливих смислів позасвідомого, що пригнічують людину, і водночас чарують і ваблять своєю утаємниченістю.

Проте слід зацентувати, що архетипове і сакральне належать до конструктивних смислів, вони є стрижнями людського буття, необхідними для актуалізації особистості та утвердження культурного аспекту вибору любові. І нумінозне, і архетипове, і сакральне є метафізичними аспектами, що лежать в основі структури буття та становлять архетипово-нумінозну модель вибору любові. Ці аспекти є ключовими елементами у наративі долі.

Наратив долі – це утворення подієвої лінії індивіда, яка включає в себе трансцендентні обертання особистісного коловороту, в якому ключовими конструктами є вибір та вирішення сенсоціннісних питань. На основі аналізу життєвих сюжетів та заданих інформаційних кодів людина переосмислює події та шукає шлях, що призводить до набуття нових смислів та зміни долі.

Слід відзначити, що у філософських словниках існує безліч варіантів визначення поняття вибір. Стосовно нашого дослідження, то ціннісним з точки зору змістовної суті є наступне твердження: «Вибір – це вирішення невизначеності в діяльності людини в умовах множинності альтернатив шляхом прийняття на себе відповідальності за реалізацію однієї з наявних можливостей» [168, с. 1]. Щодо любові як важливої категорії екзистенціального буття людини, то варто звернутися до словника з філософської антропології, в якому одна з авторів С. Крилова вказує: «Любов – це глибоке відчуття повноти особистісного буття і переживання цілісності в з'єднанні з іншою особистістю, світом і Абсолютом» [144, с. 95].

Слід зазначити, що в даному дослідженні світоглядне поняття «вибір любові» розглядається на основі концепції С. К'єркегора про рівні розвитку особистості, з позицій Р. Отто про нумінозне, психоаналізу К. Юнга, на основі християнсько-екзистенціальних поглядів на буття К. Ясперса та метаантропології Н. Хамітова. Виходячи з окреслених підходів, *вибір любові* – це сутнісна характеристика буття людини, яка включає в себе свідоме прийняття рішення щодо цілісності власної особистості, здатної через співтворчість та свободу з'єднатися з іншою особистістю у доленосні моменти вибору. Якщо людина не здійснить вибір любові, вона не зможе персоналізуватися і проживе своє життя в екзистенціальному сценарії Іншого.

Вважаємо, що свідомий вибір любові здатна здійснювати лише людина, яка розвинула в собі духовні й душевні якості – актуалізувала особистість. Ґрунтовне визначення поняття «особистість» можемо знайти у сучасного українського філософа Н. Хамітова: «Особистістю є єдність

духовної та душевної основ людини – єдність здатності до творчого пориву, до виходу за свої межі й здатності до любові та співчуття» [139, с. 153]. Філософ роз'яснює, що поняття «особистість» ширше і глибше за поняття «індивідуальність», бо особистість може вийти за межі індивідуальності, поєднавши свою природність з глибинно-моральними ознаками. Отже, шлях до становлення особистості пов'язаний з докладанням вольових та морально-етичних зусиль, де результатом є поєднання духовної та душевної неповторності.

Розглянемо, які характерні ознаки категорії вибору як такого, виводили у своїх вченнях філософи різних часів. Слід звернути увагу на концептуальний зміст цього поняття у мислителів Сходу. Щодо визначення у творах Давнього Китаю поняття «вибір», то слід виділити Конфуція, для якого Богом було Небо. Мислитель вважав, що вибір не полягає у зміні долі, а заключається в прийнятті рішення щодо здійснення власної долі. «Перед людиною стоїть вибір: чи просунутися вперед – свідомо піти назустріч долі чи “зупинитися”, тобто відмовитися від власної участі в її здійсненні» [41, с. 34]. Згідно концепту «великого шляху» Конфуція, така свобода вибору не під силу кожному, а лише «шляхетним мужам», тобто тим, хто володіє «знаннями небесної долі», і які зможуть стати господарями долі та свідомо включитися в її здійснення. Якщо людина не виробить активну позицію у питанні свободи вибору, то в такому разі вона стане знаряддям в руках всесильної долі. «Шляхетний муж – це велика людина, що може піднятися до рівня долі, а його доля – це шлях, який стає “великим” завдяки активності людини» [41, с. 34].

Яскравий представник ірраціоналізму А. Шопенгауер вважав феномен свободи волі одним з головних питань вибору. Філософ писав, що розумна воля має взяти гору над тваринною волею та над тою, якою керують афекти та пристрасті. «Воля не тільки вільна, але й всемогутня: з неї випливають не тільки її діяльність, але й її світ, і яка вона є, такою є й її діяльність... За волею до життя забезпечене життя» [164, с.7].

Згідно філософського концепту представника християнського екзистенціалізму С. К'єркегора, естетичний або етичний вибір особистості – це вибір віри. Філософ стверджував, що вибір може здійснюватися сам по собі. Мислитель бачив вибір не як процес, а як момент в людській долі, який поділяє все життя на «до» та «після». «Особистість схиляється в той або інший бік раніше, аніж вибір здійснився фактично, і, якщо людина відкладає його, вибір цей робиться сам по собі, поза волею та свідомістю людини, під впливом темних сил людської природи» [52, с. 232].

С. К'єркегор підкреслює, що вибір стоїть окремо від інших видів духовної діяльності та не є продуктом мислення. Філософ підводить до того, що вибір етичний важливіше за естетичний, бо людина, яка живе естетичним життям, перебуває в розпачі, а це призводить до неміччї духу – меланхолії, що, у свою чергу, перешкоджає обираю та гальмує процес прийняття рішення. С. К'єркегор переконує: якщо особистість робить акцент на етичному виборі, то в результаті власного самовизначення приходить до абсолютного вибору. Це стосується і вибору любові в сімейних відносинах. «Наважуючись на абсолютний вибір, особистість обирає етичне спрямування і цим виключає зі свого життя естетичний початок як абсолютний її зміст» [52, с. 276].

С. К'єркегор резюмує, що вибір безпосередньо залежить від реалізації свободи волі, яка, в свою чергу, не є залежною від мислення, і що той, хто володіє свободою волі, зможе піднятися «вище за янголів». Погоджуємося, що в людині повинно статися «духовне хрещення волі в купелі етики», тобто в такий спосіб етичне спрямування підіймає особистість на щабель вище. «Потяг до свободи змушує людину обрати себе самого і боротися за володіння обраним, як за порятунок душі, – так в цьому і є його порятунок душі» [52, с. 238, 246].

Засновник філософської антропології М. Шелер вибір розглядав в контексті долі, яка не може бути вільно обраною. «Сфери вибору – або те, між чим акт вибору може обирати, – визначені долею, але доля не визначена

вибором» [152, с. 347]. У свою чергу, філософ Х. Ортега-і-Гассет, з яким не можна не погодитися, досліджував життя людини, що постає як білий аркуш; на ньому будуть зображені певні події, на які відважиться людина, саме вони й стануть результатом її вибору. Для розв'язання питань вибору необхідні певні обмеження та простір – категорії обставини, що є відносною детермінацією – вважав Х. Ортега-і-Гассет. «Життєвий світ складається для мене в кожний момент з можливості, а не з повинності робити те або інше. З іншого боку, ці можливості небезмежні – в іншому випадку вони не були б конкретними можливостями, а були б чистою невизначеністю; а в світі абсолютної невизначеності, в якому все можливо, не можна зважитися ні на що» [36, с. 128].

Засновник позитивного екзистенціалізму Н. Аббаньяно займався визначенням критерію вибору екзистенційних можливостей як з формального, так і зі змістовного боку. Вчений розглядав філософію екзистенціалізму в напрямку практичної цінності та в якості аналізу проблем, які постають перед неповторним індивідом в повсякденному реальному житті. Н. Аббаньяно припускав повтореність вибору, що здійснюється людиною через певний життєвий період. «З формального боку, справжнім, тобто морально виправданим, буде той вибір, який, будучи здійсненим одного разу, може в подальшому повторюватись знову і знову» [1, с. 14]. Це твердження можна вважати справедливим в контексті нашого дослідження, оскільки людині притаманна властивість робити перегляд життєвих ситуацій, аналізувати, щоб зважитися на доленосні рішення. Ця світоглядно-аксіологічна особливість, яка пов'язана з постійним оновленням та має акцентуацію на змінюваності й плинності буття, закладена у людській природі. Змістовним боком критерію вибору, згідно Н. Аббаньяно, є перехід – від індивіда до особистості. «В цьому плані справжнім або нормативним вибором буде той, який веде до формування неповторної особистості в солідарному співтоваристві та в упорядкованому світі» [1, с. 14].

Думки представників атеїстичного екзистенціалізму А. Камю та Ж-П. Сартра співпадають в деяких моментах. А саме, в аспекті, пов'язаному з дієвою позицією людини. А. Камю протиставляв людині смирення людину абсурду, а вибір розглядав як рішучий крок між спогляданням та дією. «Я вимагаю: все або нічого. Не думайте, що я обираю дію, тому що не вмю споглядати. Але споглядання не дасть мені всього, тому не маючи вічності, я вступаю в союз з часом» [38, с. 94].

У свою чергу, Ж-П. Сартр заперечує неможливість зробити вибір і стверджує, що навіть, якщо ми не обираємо, ми все одно робимо вибір, і який би вибір не зробили, ми будемо шкодувати про ту можливість, яку відкинули. Ж-П. Сартр говорить про значущість відповідальності за свій вибір – як здійснення й втілення власного інтропроєкту. Як слушно зауважив Ж-П. Сартр: «Вибір можливий в одному напрямку, але неможливо не обирати» [98, с. 11]. Ж-П. Сартр, як і А. Шопенгауер, наголошує, що вибір не повинен прийматися в стані афекту, цей процес повинен бути вільним від пристрастей, і кожен повинен бажати свободи як собі, так й Іншим. «Якщо ми визначили ситуацію людини як вільний вибір, без виправдань і без опори, то кожна людина, що намагається своїми пристрастями виправдатися або вигадати детермінізм, нечесна» [98, с. 13].

На відміну від представників релігійного екзистенціалізму, Ж-П. Сартр переконаний, що ані Бог, ані будь-хто Інший не вирішує за людину її долю, оскільки долю і обрис життя людина обирає та формує сама, – це і є основною тезою екзистенціального гуманізму, представленого Ж-П. Сартром. «Це гуманізм, оскільки ми нагадуємо людині, що немає іншого законодавця, крім неї самої, в занедбаності вона буде вирішувати власну долю; оскільки ми показуємо, що людина може реалізувати себе по-людськи не шляхом занурення в себе, а через пошук мети назовні. Такою метою може бути звільнення або ще якийсь конкретне самоздійснення» [98, с. 15]. На нашу думку доречним зверненням до особистості у філософії Ж-П. Сартра виглядає заклик до дій. З такого характерного особистісного прояву

впливає, що людині, яка обирає, слід полишити інфальтильну бездіяльність та рефлексійні споглядання, які, на думку філософа, часто трапляються через занурення в релігію – як єдину надію в очікуванні відповідей з небес. «Людина повинна знайти себе і переконатися, що ніщо не може її врятувати від себе самої, навіть достовірний доказ існування Бога» [98, с. 15].

Дослідник Е. Шостром розглядав ситуацію вибору як протиставлення двох видів поведінки: маніпуляції чи актуалізації. Маніпулятивна поведінка заснована на ставленні до себе та інших людей як до неживих речей, як засобів досягнення цілей, в той час, як актуалізаційна поведінка є проявом щирості, прийняття й себе, й інших – як ціннісних особистостей. Прихильник гуманістичної психології зазначав, що вибір неманіпулятивної життєвої перспективи – актуалізації – сприяє розвитку особистості та є творчим процесом, в той час, як вибір маніпулятивної поведінки є хибним та самогубним. Погоджуємося з думкою вченого стосовно актуалізаторської позиції як розкриття та змістовного прояву можливого особистісного потенціалу. «Актуалізатор (рідкісний птах в чистому вигляді) – це людина, яка розглядає себе та інших в якості особистостей або суб'єктів, наділених унікальними можливостями, і вона здатна виявляти своє справжнє “я”» [165, с. 6].

Цікавим, на нашу думку, є розкриття вибору у Дж. Бьюдженталя, який аналізував цю категорію як відповідальність з відкритою можливістю виправити ситуацію, щоб не вкорінювати почуття провини за скоєне. Представник екзистенціально-гуманістичного підходу наполягав на тому, щоб відповідальність була зосереджена на дії та результаті, не знецінюючи при цьому своє внутрішнє буття та не заперечуючи здатності здійснювати вибір. «Якщо я хочу бути по-справжньому живим і знати власні можливості в житті, я повинен прийняти той закон, що я завжди відповідаю за те, що роблю» [24, с. 78].

Після розгляду філософсько-історичної добірки поняття «вибір» перейдемо до аналізу плідно-наукової бази дослідження феномену любові в

історії філософії, що дасть нам можливість осмислити по-новому місце та значення цього екзистенціалу в філософській антропології. Щодо східної теорії любові, то у давньому тибетському вченні Чод, любов постає одним з чотирьох необмежених почуттів, поруч зі співчуттям, співрадістю та безпристрасністю. «Любов — це почуття готовності сотні разів піднести своє тіло та власність без будь-якого почуття жалю усім створінням, які приносять шкоду, наче підносите колишнім батькам для того, щоб повернути кармічний борг» [56, с. 114]. У цьому вченні почуття любові подається як для того, хто живе в сансарі (колообіг народження та смерті, цей цикл розглядається як несприятливе становище, з якого необхідно вийти) так і для того, хто споглядає любов на практиці – тобто ті «що не мають справжньої реальності» [56, с. 114].

Слід також зазначити, що над питанням таїнства любові розмірковували й за часів античності. Філософ-культуролог В. Шестаков, аналізуючи дане поняття, зазначає, що у Давній Греції виділяли декілька визначень любові: “eros”, “philia”, “agape”, “storge”. «Термін “eros” відносився до того, до кого відчували бажання, а “philia” означав любов в сфері родинних стосунків... термін “agape” і похідне від нього “agapan” (бути задоволеним). Пізніше середньовічні автори використовували цей термін на противагу “еросу” для позначення любові, яка взагалі не включає в себе елемента сексуальності» [160, с. 1]. Дослідники давньогрецької філософії вказують, що філія — поняття багатоміріне, сторге — переважно родинна любов. «Філія — приязнь до найрізноманітніших “речей”. Це і любов до батьків, до дітей, і любов до батьківщини, і любов до товаришів (дружба)... У порівнянні з еросом філія — більш “м’яке” ваблення. Сторге — любов-прихильність, особливо сімейна» [29, с. 24].

Як вказує дослідник А. Демідов, любов у давніх греків змальовувалась за допомогою міфологічних образів: Афродіти та Ерота. За часів Давнього Риму любов персоніфікувалась у вигляді Венери та Амура. Повний аналіз наукових праць філософів різної доби щодо феномену любові автор даного

дослідження розглядає у роботі «Проблема вибору любові в історії філософії» [92, с. 116-120]. Продовжуючи свою думку, А. Демідов зазначає: «Багато давньогрецьких філософів спиралися на поняття любові для пояснення порядку і будови космосу, а також виникнення космосу. Це людське почуття і потяг переносилося греками на весь світ, мало вигляд безособової сили, що існує самостійно» [29, с. 24]. Розкриваючи питання любові далі, науковець зазначає, що допоміжним засобом для осмислення феномену любові слугувала творчість. Згадується філософ Парменід (V ст. до н.е.) та його поема «Про природу», в якій богиня любові постає центральною фігурою, і саме вона впливає на всі космічні процеси, зв'язуючи земний та небесний світи. Доречним прикладом виглядає інший давньогрецький філософ Емпедокл (490 – 430 рр. до н.е.), який найголовнішу роль відводив філії: «З емпедоклової діалектики любові й ворожнечі можна побачити, що існування однієї лише любові було б згубним для космосу. Поняттям любові як безособової сили користувалися піфагорієць Філолай, атоміст Демокріт, софісти Горгій, Продік, Критий» [29, с. 24].

Щодо платонівської теорії, то в діалозі «Пір» античний філософ виводить любов як гармонію, співзвучність основ, які на початку різнилися та з роками приладилися один до одного, як звуки в музичному мистецтві, та налаштувалися на лад передачі тих знань, якими вже володіють. Любов Платон називає мистецтвом зцілення, при якому і набувається кохання. Філософ виводить формулу любові з міфу про андрогінів: «Таким чином, любов'ю називається жага цілісності та прагнення до неї» [76, с. 16].

У працях філософа-теолога доби Середньовіччя Т. Аквінського любов розглядається як настанова Бога, згідно якої люди повинні любити одне одного не задля отримання блага для себе, а задля бажання блага ближньому — таку любов він називав справжньою. «Якщо людина любить ближнього заради власної користі або задоволення, то вона насправді любить не ближнього, а [тільки] себе» [5, с. 176].

Уявлення про любов, які існували в період античності, набули актуальності за часів епохи Ренесансу, коли людина та її роль в світі виходять на перше місце. Як наголошує дослідник А. Демідов, у цьому періоді відмічається повернення до платонівської ідеї еросу в творах М. Фічіно, у працях Дж. Бруно, М. Кузанського, де кохання знову, як і за часів Давньої Греції, наділяється космічними силами. «Відродженню античних уявлень про ерос і про любов як космічної сили значно сприяли праці М. Фічіно (1433-1499), який зробив переклад на латинську мову творів Платона і неоплатників. В його вченні, що синтезує ідеї християнства і неоплатонізму, про любов говориться як про “колообіг” зв’язку всіх частин світу» [29, с. 26].

Науковець А. Демідов, розгортаючи філософську думку різних епох, наводить ключові тези у питанні любові представників філософії Нового часу. Відтак на його думку, Р. Декарт намагався дослідити любов завдяки науково-теоретичному аналізу, а Ф. Бекон слушно сприймав ідею християнської любові, яка, на його переконання, є синтезом усіх чеснот. Як зауважує дослідник, Ф. Бекон не хвалить і не засуджує земне кохання, проте виділяє два ряди аргументів: “за” любов і “проти”. «”За” любов наступне: завдяки їй людина знаходить самого себе; велика пристрасть — найкращий стан душі; без любові людині все здається простим і нудним; любов рятує від самотності» [29, с. 26].

Цікавий підхід до бачення любові можна знайти у ще одного представника епохи Нового часу — Б. Паскаля. Мислитель із поняття любові виокремлює поняття пристрастей. На його думку пристрасті (почуття та думки) відносяться до розуму, який в свою чергу поділяється на розум геометричний (не гнучкий, але наполегливий), і проникливий (інтуїтивний). Якщо людина має здатність до двох видів розуму, то за допомогою розумової сили, і розумової гнучкості, вона може ще більше пізнати різноманітні прояви любові. «Ми народжуємося з певним образом любові, зафіксованому в нашому серці, — і цей образ постійно розвивається по мірі того, як наш розум вдосконалюється, спонукаючи нас любити те, що здається нам

прекрасним... Хто ж може засумніватися в істині, яка стверджує, що в світ ми приходимо тільки заради любові?» [73, с. 33].

Б. Паскаль писав, — і з цим можна погодитися, — що предмет любові кожен повинен шукати в зразку тієї краси, що живе як відбиток всередині, а зароджується кохання — з почуття глибокої поваги. Також в його теорії є натяки на платонівський андрогінізм. Доречним в контексті любові слід відзначити, що Б. Паскаль, як чуттєвий філософ доби Нового часу, вказує на те, що жінкам більше припадає до вподоби чуйність чоловіків: «Ця ніжна струнка [жіночої душі] — прямий шлях до жіночого серця» [73, с. 38].

Аналізуючи погляди вчених класичної німецької філософії, варто зауважити, що любов в цей період розглядалась як моральна категорія — наголошує філософ-культуролог В. Шестаков, ставлячи за приклад категоричний імператив І. Канта. На думку сучасного дослідника, І. Кант закликав чинити так, «щоб максима, що лежить в основі кожного твого вчинку, могла стати основою загального законодавства» [160, с. 13]. Проте в питаннях кохання моральний аналіз зазнає поразки — наголошує науковець, оскільки любов пов'язана не з велінням, а з відчуттями. Підтримуємо цю думку, оскільки у питаннях любові наказовий спосіб недоречний, тому що така взаємодія не може призвести ані до свободи особистості, ані до взаємоповаги. «Він виявив, що любов як моральне поняття, виявляється явним протиріччям: всі моральні цінності зазвичай пов'язані з категорією зобов'язання, між тим як любов не може бути предметом зобов'язання або волі, оскільки вона не пов'язана з примусом» [160, с. 13]. На основі цього твердження В. Шестаков робить висновок, що любов та обов'язок за Кантом не є сумісними поняттями. Такий умовивід заслуговує на увагу, оскільки багато жінок та чоловіків залишаються у стосунках тільки завдяки виконанню обов'язку, але не любові. Вважаємо, таке трапляється через те, що любов не набула для цих двох людей розвитку та не еволюціонувала, тому вони діють згідно принципу «я повинен», а не згідно постулату «я можу і хочу» любити.

Щодо Г. Гегеля — представника об'єктивного ідеалізму, то науковець В. Шестаков стверджує (і ми це твердження вважаємо доречним), що німецький філософ відносив екзистенціал любові до найбільших протиріч. «Любов ґрунтується на випадковому індивідуальному виборі та інтимності, а моральність — це область субстанціального і необхідного. До того ж любов передбачає заперечення того, хто любить, свого власного буття, набуття себе в іншому» [160, с. 13]. Стосовно Й. Фіхте дослідник наголошує, що «фіхтівське кохання» — це вибір між природою та розумом: «Саме в любові Фіхте виявляє перехідний момент між сферою природи і сферою розуму, морального і природного» [160, с. 13]. Не можемо погодитися з цим, оскільки любов — це творчий акт, а не суто відрізок-гойдалка між природою та розумом, в якому людина займається лише зважуванням свого природного чи свого розумового аспекту.

Найсвітлішою віхою в темі сили та краси любові став період романтизму, в якому слід відзначити ключових постатей: Ф. Новаліс, Ф. Шлегель, Е. Гофман. Ці філософи змогли представити кохання у багатовимірному ідеалізмі з акцентом на загостреному переживанні змін особистістю. Теорія любові у романтиків поставала сповненою таємничої сили містицизму та постійної закоханості. «Письменники-романтики в своїй творчості оспівували любов, відроджуючи давнє уявлення про неї, як про універсальну космічну силу, яка об'єднує в єдине ціле людину і природу, ідеал і дійсність, духовність і чуттєвість... Якщо І. Кант і Г. Гегель виявляли моральну основу любові в шлюбі, то романтики бачать в любові насамперед моральну і духовну сумісність, без якої, на їхню думку, не існує щасливого шлюбу» [160, с. 15]. Згодні, що любов — це не тільки зачарованість й милування коханою людиною, що є свідченням естетичного прояву, а любов — це ще й відповідальний аспект, що є свідченням етичного боку цього питання.

Засновник психоаналізу З. Фрейд досліджував любов через створену ним авторську психологічну концепцію — психоаналіз, де головним є аналіз

позасвідомого та цінність сексуального об'єкта. Головною рушійною силою людини психіатр вважав лібідо — специфічну енергію, в основі якої лежить статевий потяг. «Найглибша відмінність між любовним життям стародавнього світу і нашим складається, мабуть, в тому, що античний світ робив акцент на самому потязі, а ми переносимо його на об'єкт потягу» [124, с. 4]. В своїх дослідженнях З. Фрейд відслідковував, якими психічними ознаками закохана людина наділяє сексуальний об'єкт та що відбувається, якщо завищити оцінку цього об'єкта. «Переоцінка випромінюється на психічну сферу і проявляється як логічне осліплення (слабкість судження) по відношенню до душевних проявів і досконалостей сексуального об'єкта, так само, як готовність підкоритися і повірити всім його судженням» [124, с. 4]. Покора та довірливість стають авторитетними у виборі об'єкта любові при переоцінці партнера, надаючи йому ідеалістично-романтичного образу, а не сприймаючи його тим, ким він є насправді.

Представник нео-фрейдизму Е. Фромм досліджував соціокультурні аспекти у взаєминах між людьми. Соціолог вважав, що головною рушійною силою любові є свобода. А ревності, честолюбство, примус чи будь-який вид жадібності є пристрастями, що заважають здійсненню любові. Е. Фромм аналізував концепт любові американського суспільства середини ХХ сторіччя, що постав як пошук романтичної любові — своєрідного «особистого переживання», яке згодом вилетється у шлюбні стосунки. «Завдяки цій концепції свободи в любові, ймовірно, й підвищилось значення об'єкта в протилежність значенням функції» [128, с. 4].

Інше уявлення про досліджуване поняття у соціокультурному середовищі споживацтва Е. Фромм пов'язував з пошуком взаємообміну — так званого «привабливого набору», який закохана людина здатна обміняти у разі закохоності: «Вишуканий набір приемних якостей, які користуються великим попитом на ринку особистостей» [128, с. 5]. Погоджуємося, що такі «любівні стосунки» та їх визначальні риси, засновані на угоді та товарних відносинах, де відбувається купівля й обмін модних суспільних цінностей, не

може привести в подальшому до укріплення цілісного союзу. «Коли мова йде про культуру, орієнтовану на ринкові відносини, в якій матеріальний успіх грає основну роль, немає причин дивуватися, що і любовні відносини будуються за тією ж схемою обміну, що панує на ринку товарів і робочої сили» [128, с. 5]. Е. Фромм запевняє, що вміння любити одне одного — не є легким процесом, а є мистецтвом. Тому для вирішення проблеми людського існування філософ розробив теорію любові, якою, на його думку, варто користуватися у життєвому процесі як жінкам, так й чоловікам. «Перший крок в цьому напрямку — усвідомити, що любов — це мистецтво, подібно до того як життя є мистецтво; якщо ми хочемо навчитися любити, ми повинні підходити так само, якби ми захотіли опанувати будь-яким іншим мистецтвом — наприклад, музикою, живописом, теслярською справою, медициною або інженерним мистецтвом» [128, с. 5-6].

Засновник аналітичної психології К. Юнг досліджував любов з точки зору психологічної установки, у своїй теорії поєднував психологію з теологією. В його працях можна знайти щонайменше два визначення любові: любов — як недовіра та любов — як єдине неподільне ціле. Почуття любові як недовіри (сумнівності правдивості) у К. Юнга пов'язане з поняттям «жінка» — такий умовивід сформувався внаслідок тривалого періоду відсутності матері, яка потрапила у лікарню через розрив з батьком, а замість неї вихованням маленького К. Юнга займалася незаміжня жінка у віці: «З тих пір я завжди відчував недовіру, коли хто-небудь за моєї присутності вимовляв слово “любов”. Почуття, яке у мене асоціювалося зі словом “жінка”, було почуттям природної незахищеності» [173, с. 6].

К. Юнг був переконаний, що людина, будучи лише частинкою, не може пізнати любові-цілісності (цей погляд збігається з нашими результатами дослідженнями), а щодо вибору у питаннях любові, то він завжди лишається за людиною: обрати неправду чи істину, називаючи «любов іменем Бога». Дослідник виокремлював з концепту любові пристрасті (дещо схоже на концепт Б. Паскаля), домінування та бажання й наголошував: «Усі ми або

жертви, або засіб великої всеосяжної космічної “любові”. Я беру це слово в лапки, бо мова йде не про пристрасті, перевагу, бажання або прихильності та подібні до цих понять речі, а мова йде про те, що вище за індивідуальне, — про цілісність, єдність і неподільність» [173, с. 186].

У концепті любові М. Шелера цей екзистенціал має інтенцію на любов до Бога і любов Бога, а особистість представлена унікальним зосередженням божественного духа. «Любов для нас в динамічному ракурсі завжди була становленням, ростом, розкриттям речей в напрямку прототипу, яким першообразом вважають вони Бога» [159, с. 351]. Філософ стверджував, що серце є центральним ядром особистості, в якому є логіка, в основі якої закладена любов, яка в свою чергу, має порядок «*ordo amoris* — те ж саме, що й формула кристала для кристалу» [159, с. 342]. Можна не погодитися з М. Шелером у даному контексті, де любов представлена як певний організований раціональний процес, що підпорядкований логічному порядку. Вважаємо, що любов за своєю природою має екзистенціальний характер, і набуває своєї сили та розкриває власну потенційність через потрясіння і через вирішення життєвих протиріч, де рішення ухвалюються обома партнерами, що прагнуть цілісності та духовно-душевного осяяння, та разом з цим й тілесного прояву.

У фокусі філософа Х. Ортега-і-Гассет феномен любові як внутрішнього життя протистиставляється бажанню та ненависті, й представлений як активне начало. «Бажати чого-небудь — це значить прагнути володіти ним... і перетворення мало-помалу в частину нас самих. Саме тому бажання вмирає негайно... Навпаки, любов — це вічна незадоволеність... в любові, як ми ще переконаємося, все перейнято активним началом. Замість того, щоб об’єкт наближався до мене, саме я прагну до об’єкту і перебуваю в ньому. У любовному пориві людина виривається за межі свого “я”: можливо, це краще, що вигадала Природа, щоб всі ми мали можливість в подоланні себе рухатися до чогось іншого» [71, с. 1]. Хотілось би відмітити, що таке енергійне перетворення людини у контексті філософії Х. Ортега-і-Гассета

має алхімічний підтекст, який можна відслідкувати у прагненнях К. Юнга — дослідник вважав, що людина має пройти процес індивідуації — процес внутрішнього переродження індивіда в особистість, в результаті чого розкриваються унікальні можливості людини.

Аналізуючи на предмет проблеми любові концепцію саморозвитку Р. Ассаджіолі, передусім слід зазначити бачення дослідника щодо структури психіки, яка дещо відрізняється від теорії З. Фрейда та К. Юнга. Саме прояв субособистостей і заважає людині ухвалити доленосні рішення, оскільки через втрату важливої частини себе індивід й не може вийти до своєї цілісності. Засновник теорії психосинтезу вказував на «присутність в людській психіці не тільки двох незалежних від “я” інстанцій: Воно та Над-Я, — але цілого сонму самостійно діючих і часто ворогуючих між собою субособистостей» [10, с. 1]. Задачею психотерапії Р. Ассаджіолі вбачав процес, спрямований на відновлення душевної рівноваги або психічної цілісності завдяки інтеграції розщеплених частин психіки. Окрім моделі аналізу структурних складових особистості, вчений-гуманіст вивів форми любові (присвоєння об'єкту любові; повна віддача себе у власність і розпорядження коханій істоті; з'єднання, що засноване на обопільній симпатії, яке веде до зближення і контакту з подальшим в об'єднаннях у цілісне) та вивів семирівневу типологію, де один з типів — люблячий.

Головним завданням у питаннях любові Р. Ассаджіолі вбачав «звільнення від полону власництва, жадібності та прагнення до володіння» [11, с. 29]. «Людська любов як така є більш-менш свідомим прагненням “вийти” з себе, переступити межі відособленого існування та з'єднатися з іншою істотою» [12, с. 1]. Можна погодитися з трактовкою Р. Ассаджіолі, оскільки подолання егоїстичної частини себе є передумовою для виходу у метаграницне буття, про яке пише в теорії метаантропології сучасний український філософ Н. Хамітов.

Про конфліктну любов, сповнену залежності від Іншого, зазначав Ж.-П. Сартр. Філософ стверджував, що конфлікт «буття для Іншого», який

складається з того, що «Я» для Іншого є «чимось» (як річ) і «нічим» (як свобода), неможливо подолати. «У розумінні Сартра, любов — це підприємство з відвойовування мого буття в Іншого шляхом оволодіння його свободою. Досліджуючи феномен любові, Сартр, вочевидь, мав на увазі любов взагалі, а не тільки статеву. Сартр називає любов “підприємством” тому, що вона — не якась сама по собі існуюча “сила”, яка тяжіє над свободою людини (на кшталт “інстинкту”), а умисне “проекування” і здійснення людиною своїх можливостей і дій» [29, с. 31]. Тобто, за Ж.-П. Сартром, — акцентує науковець А. Демідов, — кохання як відзеркалення свободи одне одного, постає у вигляді своєрідної гри, в яку свідомо вступають двоє заради бажання «полонити свободу» Іншого. Не можемо погодитися з концепцією Ж.-П. Сартра, оскільки вважаємо, що любов не тотожне поняттю «війна» і поняттю «залежність».

Погляди представниці атеїстичного екзистенціалізму С. де Бовуар сповнені протиріч, містять багато спростувань, які стосуються висловлювань відомих письменників-чоловіків щодо концептуальної ідеї любові. Автор феміністичного спрямування вважає чоловічу стать вершителями жіночої долі: «Вся її особистість зведена лише до ролі коханки, яку не тільки відкрив, а й створив чоловік, її благополуччя залежить від його деспотичної волі, яка в будь-який момент може її знищити. Її життя минає в страху перед тим, хто, не до кінця усвідомлюючи це, і не дуже бажаючи, тримає її долю в своїх руках» [20, с. 221]. Такий умовивід аж ніяк не може співвідноситися з головними тезами нашого дослідження, бо любов — це творення удвох, а однобічна схильність чоловіка з деспотичною волею до диктування виключно своїх правил є обмеженням для гармонійного розвитку та блокуванням до виходу у співтворчість.

Філософ-психіатр В. Франкл вбачав любов як упильнування ціннісної перспективи в Іншому. «Інтуїтивна за своєю сутністю й любов, адже й вона теж вбачає те, чого ще немає. На відміну від совісті, однак, любові відкривається не те, що повинно бути, а те ще неіснуюче, що може статися.

Любов бачить і розкриває можливу ціннісну перспективу в коханій людині» [122, с. 26]. Поняття «любові» засновник логотерапії порівнює за схожістю із совістю, бо вважає, що і любов, і совість мають спільну ірраціональну природу: «І та, й інша можуть діяти лише інтуїтивно» [122, с. 26]. Ще одну спільну рису між любов'ю та совістю В. Франкл вбачає в тому, що їм властива певна потенція в майбутньому, а не в теперішньому, тобто, щоб проявилася ця потенційна сутність, потрібен деякий час: «мають справу не з дійсністю, а лише з можливістю» [122, с. 26]. Але у будь-якому випадку, і любов, і совість, згідно досліджень В. Франкла, пов'язані з індивідуальним буттям. На нашу думку, таке трактування доречно лише в етичному контексті, де духовно-моральні принципи ставляться понад усе, проте в людині є ще багато проявів, зокрема психічних, соціокультурних тощо.

Не можна обійти стороною мислителів Вол. Соловйова, М. Бердяєва, в роботах яких своє продовження знайшла ідея андрогінізму. Філософ Вол. Соловйов поняття любові відносить до вищого божественного прояву. «Керуюча життям людства сила, яку одні називають світовою волею, інші — несвідомим духом і яка насправді є Промисел Божий» [100, с. 2]. Дослідник пише про нерозділене кохання, яке не варто плутати зі справжнім проявом любові. Надто сильне кохання, екзальтоване та ідеалізоване, Вол. Соловйов називає найпотужнішою пристрастю, що призводить, як правило, до трагічного результату: «Ми зустрічаємо зовсім незрозумілий для цієї теорії факт, що найсильніша любов вельми часто буває нерозділеною, і не тільки великого, а й зовсім ніякого потомства не виробляє» [100, с. 2]. У фіналі палаюча любов виявляється нещасним коханням, а таке усвідомлення реальності буття несе людині лише розпач та біль від нездійснених омріяних бажань.

Евристично цінним у дослідника виглядає теорія усунення его-елементу задля вияву справжньої любові. Вол. Соловйов вважає, що ліквідація егоїзму може не тільки врятувати особистість, а й подарувати бажане гармонійне відчуття цілісності: «Істина, як жива сила, що опановує

внутрішнім єством людини і дійсно виводить її з помилкового самоствердження, називається любов'ю» [100, с. 4]. Цілковито доречним є твердження вченого про те, що під час подолання егоїзму людина не втрачає себе, а навпаки відкриває в собі нові ресурси, що і є рятівною силою та осягненням сенса любові між чоловіком та жінкою: «Сенс людської любові взагалі є виправданням і порятунком індивідуальності через жертву егоїзму» [100, с. 4].

Значний потенціал для даної розвідки складають праці широко відомого на Заході київського філософа М. Бердяєва. Представник гуманістичної традиції поняття «любов» відносить до сфери релігійної містики, сповненої невідомості: «Будь-яка любов, і статева любов, є сфера релігійної містики переважно. Ми впираємося в цій сфері в таємницю і таїнство» [19, с. 13]. Можна погодитися з представником персоналізму, філософом М. Бердяєвим, який повністю розділяв постулати Вол. Соловйова, і стверджував, що шлях до любові — це шлях до індивідуального безсмертя. «Справжня любов завжди особистісна, завойовує вічність, індивідуальне безсмертя, вона не дробить індивідуальність в народженні, а веде до повноти досконалості індивідуальності» [19, с. 3]. За М. Бердяєвим, справжня любов, що включає любовну спорідненість душ, знаходиться поза статтю, і є чимось значно іншим, ніж єднання за родом, адже кожна людина має потужний особистісний початок з містичною глибиною, надприродним організмом, з прагненням до вічності.

М. Бердяєв вважає, що у кожної людини має бути природне доповнення до «свого вічного образу в Богові» [19, с. 10], і це є шляхом до пізнання безсмертя. Таким вічним Бого-образом є поєднання жіночого в чоловічому, а чоловічого в жіночому. «Між світом трансцендентним і світом іманентним немає прірви та протилежності, це один і той же світ, але в різних станах — стані досконалості та стані зіпсованості. Стать є вікном в інший світ, любов — вікно в нескінченність» [19, с. 12]. Дослідник говорить про одухотворення плоті, свого роду андрогінне злиття, що веде до

цілісності, чуттєво-духовного контакту між чоловіком та жінкою. «Містичний сенс статевої любові велить не механічно зрівнювати й уподібнювати чоловіка та жінку, а, навпаки, вивільняти і стверджувати початок мужності й початок жіночності та шукати особистість в злитті й взаємному доповненні цих полярних начал, що тяжіють одне до одного» [19, с. 11].

Підтвердження філософських висновків Вол. Соловйова та М. Бердяєва про руйнування особистістю егоцентричної стіни, знаходимо і в метаантропологічному підході сучасного українського філософа Н. Хамітова, який розглядає буття у трьох вимірах: буденному, граничному та метаграничному. Основні протиріччя, згідно проєкту метаантропології, вирішуються шляхом екзистенції — переходом до граничного стану особистості, де людина найбільше усвідомлює протиріччя, після чого і починається прагнення подолати конфлікт і набути нового значення себе. «Духовне спілкування — це спілкування в творчості. У своїх вищих проявах, з'єднуючись з душевністю, духовне спілкування стає особистісним спілкуванням» [139, с. 211].

Необхідно зазначити, що проблематика любові у просторі філософської думки завжди була актуальною. Наприкінці минулого століття та початку теперішнього феномен любові зазнав значних видозмін. Серед українських філософів, що досліджували проблематику любові, можна виділити таких, як В. Шинкарук, С. Кримський. Розглядаючи смисло-буттєві цінності, засновник Київської світоглядно-антропологічної школи В. Шинкарук, виводить тріаду «віра-надія-любов». В аксіологічному підході любов, як ціннісну категорію буття, науковець пов'язує з теперішнім часом, а віру та надію співвідносить з майбутнім. «Світ цього життя — це світ, даний нам у нашій природі віри, надії та любові» [161, с. 147].

Філософ С. Кримський висвітлює любов через особистісний контекст, вважаючи, що сутність особистості пов'язана з «таїною кохання» [48, с. 32], у свою чергу перед коханням стоїть задача — перевтілити свою інстинктивну

частину у «духовну подію». Дослідник підтримує платонівську ідею про андрогінів та вважає, що злиття особистостей утворює специфічний феномен «Ти», що є вертикальним виміром буття. «Воно йде вгору до того максимуму душі, який позначається як Вище Благо, Абсолют, Бог. Любов у цьому відношенні виявляється єдиним засобом відкрити абсолютний центр в іншій людині» [48, с. 32]. Погоджуємося з С. Кримським, що прояв любові виглядає як сходження духу вгору, проте зауважимо, що не завжди пара може досягти підняття духовного над інстинктивним, адже роботи духу однієї людини недостатньо задля розквіту та утвердження любові в бутті двох, що й мають прийти до цілісності.

Спираючись на численні теоретичні й практичні досягнення вітчизняних сучасників варто відзначити роботи С. Крилової, яка аналізує відмінність стану закоханості й почуття любові, останній з яких «піднімається над часом і буденністю» [45, с. 49]. Дослідниця Т. Кучера ставить питання любові як сенсубуттєвої, етичної проблеми й визначає діяльнісний прояв любові як свободи та готовності до вчинку [49]. Науковець В. Туренко досліджує виміри любові у творчих здобутках представників східнопатристичної традиції та наголошує на «двовекторності любові та ніжності», яка виражається у взаємодії пари на рівні «Я – Ти» [110]. Дослідниця Ю. Ковальчук розглядає онтологічно-екзистенційний вимір любові у європейській філософії XX-XXI століть [40].

Тепер перейдемо до аналізу феномену любові у соціокультурному вимірі, а саме, який контекст цього поняття виводять науковці в різних країнах світу. В іноземних виданнях тема любові постає у контексті *choice-love* як вибір партнера та форми любові здебільшого у сексуальному контексті: гетеросексуальної чи гомосексуальної. Бразильські дослідниці М. Пігнатаро, Т. Ферез-Канейро, Р. Мелло акцентують на важливості вибору об'єкта у любовних відносинах в рамках інтерсуб'єктивності та «інтерпсихічності», остання з яких подається як якість позасвідомого, що

породжує проблемність і породжується проблемністю: «Людські стосунки – це постійні проблеми у житті пари» [228, с. 43].

Група турецьких вчених Г. Гул, С. Емре, Ю. Кансу, Г. Сінді [208] розглядають вибір партнера в контексті компромісів. Ірландський науковець Б. Келлі [213] аналізує різницю між коханням і маренням. Таїландський дослідник Дж. Бандасак [198] вирізняє любов в контексті змін у собі та перспекти в у житті, які складають наративну ідентичність. Шведський філософ У. Карлссон виділяє в психіці підґрунтя «народної метафізики», і вважає, що саме з неї веде витoki любов, внаслідок чого дослідниця відкидає раціоналістичну точку зору щодо даної проблематики. «Я виступаю проти інтелектуалістичного погляду на любов, згідно якого ми (повинні) любити з якихось причин, щоб у такий спосіб любов виглядала раціональною» [203, с. 1].

Якщо поглянути на любовний контекст мислителів різних континентів, то не можна оминати увагою латиноамериканський регіон. Багато дослідників територій Північної та Південної Америки, стосунки між жінкою та чоловіком розглядають в контексті метисації — процесі змішування рас між собою, у зв'язку з чим відбувається «переливання крові», де більшість латиноамериканців поєднують себе долею з емігрантами з США та Європи, які у такий спосіб набувають статусу «усиновлені новою батьківщиною» [99]. Ідеал любові в цих країнах, згідно умовисновкам В. Карандашева, переважно постає з домішкою пристрасті. «Ця любов включає палке сексуальне бажання» [211, с. 203]. Характерною ознакою концепта любові для цих країн вважається сексуальний символізм — засадничим є образ коханця як позиціонування любовних стосунків. Під образом «латинського коханця» для європейців, що відтворений у кінострічках, за звичай, постає вродливий латиноамериканський чоловік із засмаглою шкірою. Проте у Мексиці латинським коханцем, якого американці позиціонують як екзотичного секс-символа, навпаки вважають білошкірого

чоловіка — гринго. Саме він є найпривабливішим романтичним образом та символічною любовною фігурою для латиноамериканців.

Слід додати, що у сучасному світі однією з сутнісних особливостей любові, дослідник В. Карандашев називає «американську пропаганду романтичного споживацтва» [212, с. 170]. Не викликає жодних сумнівів, що ця споживацька популяризація, про яку згадував також й Е. Фромм, шириться світом і набуває свого апогею й на європейському континенті, тому любов втрачає своєї істинної сутності. Такі споживацькі пріоритети суттєво вплинули на «романтичні ідеали та емоційний добробут» людей упродовж ХХ століття — вважає В. Карандашев. «Почуття любові та романтичного досвіду почали пов'язувати зі споживанням товарів і послуг — вечірки, нічні клуби... що змінило спосіб вираження емоцій американцями. Ці нові речі та події стали стереотипними образами романтичного кохання» [212, с. 170]. Погоджуємося, що ринкові стосунки з акцентом на використанні одне одного задля власної користі, знищили справжні духовні прояви людини та утилізували культурну сутність цього способу співіснування.

Окрім характерної особливості ідеалу любові у вигляді етнічної суміші корінного населення з європейцями та американцями, важливе значення відіграє соціокультурний концепт любові у Латинській Америці, який має різні конотації і пов'язаний, на думку В. Карандашева, з впливом колоніальних та католицьких релігійних традицій. Слід зазначити традиційні гендерні ролі в латиноамериканських країнах, які є уособленням маскулінності та фемінності: мачізм (*machismo*) та маріанізм (*marianismo*). Останній походить від моральної доброчесності образу Діви Марії, який є уособленням духовності та материнства, він пов'язаний з жіночими чеснотами та зумовлений покірною поведінкою перед чоловіком. «Маріанізм — це народна культурна ідея в Латинській Америці, яка шанувала такі жіночі чесноти та риси, як скромність, чистота, вірність, покірність, материнство та самовіддача, включаючи жіночу пасивність та сексуальну чистоту» [211, с.

201]. Вважаємо, що така людина, яка живе в постійній покорі та тремтінні, не може актуалізувати свою особистість, тому і не може відчувати власну цілісність.

У свою чергу, мачізм співвідноситься з мужністю через домінування. Чоловіки, які відповідають цій гендерній ролі, характеризуються надмірною агресивністю, здебільшого фізичною силою. Дана поведінка є втіленням концепції патріархату, згідно якої коханим жінкам відводиться роль економічно залежних від них. «Чоловіки морально недосконалі, тому ідеальна жінка створена для того, щоб урівноважити менш освячену роль чоловіка в латиноамериканському суспільстві» [211, с. 201]. Вважаємо, що, насправді, в реальному житті відбувається зовсім інакше: переважно жінки тягнуться до божественної святості, проте чоловіки не вважають їх тими, хто заслуговує на поважне ставлення. Через задані церквою та релігійною спільнотою параметри святості, сила нумінозного впливає на жінок потужніше, ніж на чоловіків, адже хлопцям з дитинства прищеплюють, що вони мають перевагу над жінками, тому вони, як «сильна стать», лишають «слабкій статі» виключно роль слухняних домогосподарок.

Щодо концепту любові в арабських країнах, то дослідник В. Карандашев у своєму мультидисциплінарному аналізі вказує, що це поняття, як і у давніх греків, має багатовимірний контекст. Філософ наводить поетичний приклад з твору арабської письменниці Ахдат Суейф: «"Хабб" — це любов, "ішк" — це кохання, яке обплітає двох людей, "шагфаф" — це кохання, яке гніздиться в покоях серця, "хаям" — це любов, яка блукає по землі, "тхе" — це любов, в якій ви втрачаєте себе, "валах" — це любов, яка несе в собі горе, "сабаба" — це любов, що виходить із ваших пор, "хава" — це любов, яка поділяє свою назву з "повітрям", "харм" — це любов, за яку хочеться заплатити ціну» [212, с. 186].

Щодо основного концепту кохання у Південній Азії, а саме в Індії, то науковець наводить цитати з книги Орсіні [221, с. 38] і вказує на існування розриву між фантазіями індивідуального втілення та особистої долі, а також

на те, що любов і шлюб здебільшого розділені, до того ж існує любов з детермінацією, як невід’ємна частина соціального життя: «Усвідомлення того, що любов не є незалежною від інших соціальних цінностей та звичок (ви не можете бути романтичним коханцем без купюри в кишені десять рупій)» [212, с. 186]. Дослідник акцентує увагу на тому, що великий вплив на статус любові справив індійський кінематограф, який слугує штампувальником та постачальником символічних відбитків любові. Саме тому кадри романтичних історій є джерелом сучасних образів та ідеалів любові в Південній Азії. «Індійські фільми суттєво визначають сучасні “плащі любові” гламурною візуальною мовою Боллівудської кіноіндустрії» [212, с. 187]. Індійська кінематографія також спричинила вплив і на мальдівську культуру та сусідні з Індією країни. Вважаємо, що сприйняття життя переважно у вигляді сценарію з певними штампами та заздалегідь прописаними ролями, не є прийнятним, оскільки людина не є роботом і не може жити, наслідуючи кінематографічні образи. У такий спосіб вона просто не зможе ані розкрити, ані проявити власну сутність.

Щодо значення любові у Китаї, то В. Карандашев схиляється до того, що для китайців тілесний прояв є головнішим за емоційний, оскільки цей народ набагато стриманіший за людину західної культури, тому має зменшену інтенсивність емоційних переживань. Щодо концепту любові у Японії, то в цій країні існує три найвживаніших відповідника. «Для позначення англійського слова love — *koi*, *ai* та *renai*, останнє — це об’єднання символів *koi* та *ai*. Слово “кой” використовується протягом століть; це означає сексуально відверті аспекти любові, краху і туги... До 1960-х років термін *ai*, безумовно, став “вищим” від *koi*, оскільки представляв тривалу, стійку і чисту любов, а не полум’яну, химерну пристрасть і хворобливе захоплення кой, відчуття неможливості керувати собою» [230, с. 89]. Щодо сучасного вживання в Японії *ai*, то воно може застосовуватися як любов матері до своїх дітей. Науковець зазначає, що соціокультурний контекст кохання японців, як і у китайців не містить

відкритого характеру, оскільки представники цих національностей не виказують любов щиросердно. Це пов'язано з тим, що люди Сходу вважають, що це почуття повинно проявлятися через поведінку та певні вчинки, а не виражатися в емоційний спосіб.

Можна зробити висновок, що в кожній з описаних країн існує певна обмеженість у питаннях любові, яка є нічим іншим, як стриманністю прояву власної екзистенції та прояву духу. З описаного вище, можна зрозуміти, що здебільшого дослідник окреслив шаблонний набір та визначив певні рамки, що існують у взаємодії двох люблячих індивідів, які змушені то приховувати власні почуття, то прикрашати їх широковідомими речами-символами — на честь данині кіномоді. Такі відбитки любові виглядають як мавпування, інстинктивне передражнювання запропонованих суспільством та різними соціокультурними сферами: кіноіндустрією, телебаченням (а зараз і блогерами в соцмережах) певних «наборів-комплектів кохання». Вважаємо, що проаналізоване втілення любові виглядає як відтворення надуманої дійсності задля того, щоб відповідати усталеному екранному образу та брати його за взірць з метою впровадження у подальше життя. Тобто, бачимо, що замість справжнього вияву любові превалує гламурний сурогат вітрин.

Не можемо у нашому дослідженні не торкнутися праць сучасних авторів психоаналітичного напрямку, які досліджують любов з точки зору нарцисичної залежності. Юнгіанський аналітик швейцарського походження Н. Шварц-Салант розглядає проблематику любові та людські стосунки через призму нарцисизму та трансформацію особистості: «Це таїнство — таємниця ідентичності, а саме: Хто Я Такий і Що Я Таке?» [151, с. 7]. Науковець погоджується з К. Юнгом та Р. Отто, що окремі події в житті людини мають зміст нумінозного — як трансформаційної рушійної сили. Проте Н. Шварц-Салант зазначає, що тема нумінозного й досі постає як нерозкрите таїнство. Дослідник пропонує дієві інструменти в роботі з проблемою ідентичності та виводить стадії трансформації особистості, які існують при нарцисичних розладах. «Подією саме такого масштабу є ставлення Нарциса до свого

власного образу... Нарцисична особистість приховує всі свої чесноти і від самої себе» [151, с. 7, 10].

Французький психоаналітик М-Ф. Іригуайан розглядає модель взаємовідносин між жінкою та чоловіком, як поділ ролей: жертва-нарцисична людина. Як правило, чуттєва емпатична людина стає залученою в гру самолюбства нарциса. Викривлене насильство тут постає як омана, що видається за любов. Це трапляється, коли один партнер робить вигляд, що знає як потрібно жити, а іншому, за допомогою маніпулятивних прийомів, відводить роль того, хто сумнівається, а значить й має довіряти «знаючому». Така довіра перетворюється у надмірну терпимість, що й утворює садомазохістичний ансамбль. «Ця терпимість часто інтерпретується психоаналітиками як підсвідоме прагнення до вигоди, переважно мазохістської, яку партнер може отримати з цих відносин» [37, с. 19]. Таке зміщення відбувається, коли один з партнерів ідеалізує та романтизує стосунки, а інший вносить неясність в них, розмиває чітке уявлення у «коханої» жертви та пропонує «близькість», засновану на стресі. Така вдавана близькість представляється і подається у прихованій формі через амбівалентність «любов-ненависть», що, звісно, не може привести цей союз в подальшому до гармонійного співіснування. «Пошук любові та визнання народжує в самозакоханій людині з відхиленнями ненависть, пробуджує садистські нахили» [37, с. 19].

Отже, огляд джерел демонструє, що філософсько-антропологічні виміри феномену любові присвячені загальному аналізу, що найбільш яскраво відображає значення понять «вибір» та «любов». Наукові розвідки розкривають сутність і сенс екзистенціальних аспектів феномену любові через аксіологічне значення — як моральне і прекрасне, як мету людського існування, ставлення до Іншого та способу формування людського буття, як етико-естетичний сенс. Любов представлена як особливе відношення до світу, екзистенціальний зміст власної картини бачення та конструктивно-

дієвий спосіб співіснування з Іншим, а також як еволюційна програма розвитку цілісної особистості.

Осягнення цих аспектів людського буття надалі дозволить нам ґрунтовніше розібратися зі світоглядними питаннями, структурувати методологічні знання й представити виміри та моделі вибору любові через призму нумінозного. Наразі нам слід дослідити в історичній філософській думці концепт «вибір любові», який ми подаємо як фундаментально нову категорію для теоретичної основи філософської антропології, етики й естетики зокрема. У подальших розділах визначимо — у чому полягає сутність вибору любові та запропонуємо авторський погляд на розв'язання проблеми вибору і проблеми любові у бутті сучасної людини, а саме — у стосунках між чоловіком та жінкою.

Поняття «вибір любові» раніше не досліджувалося. Проте були змоги деяких філософів та мислителів у різний спосіб охопити ці категорії «вибір» та «любов». Наприклад, у засновника французького персоналізму Е. Мун'є вибір у питанні любові постає нічим іншим як ризиком. Любов він вбачає як вічний закон, який упродовж століть втрачає свого значення, тому люди повинні самі дбати про розквіт цього почуття, омолоджувати любов, задаючи нову лінію та динаміку розвитку. Ми цілковито погоджуємося з цим твердженням. Дійсно, любов укріплює почуття прив'язаності та задовільняє потребу людини у співучасті та співпричетності. У власній персоналістській концепції Е. Мун'є представляє особистість творцем власної долі, яка відрізняється від індивіда тим, що може робити вибір, володіти собою та любити. «Індивід — це падіння особистості, це підкорення людини матерією, яка вміє скрізь ставити своє клеймо. Особистість, всупереч індивіду, — це завоювання, вибір, самотворення, самоконтроль. Вона не окопується всередині себе, вона ризикує любити» [65, с. 58].

Сенсоутворюючим чинником любовного вибору теоретик екзистенціальної психології Р. Мей вважав свободу та волю, оскільки узгоджені свобода та самотійність дають цілісність особистості. Проблемою

у здійсненні такого вибору для західної людини є відсутність єдності між волею та рішучістю. Невміння здійснити вибір у питаннях любові Р. Мей вважав великою проблемою людства: «Ті ж, кому не вдалося знайти кохання, не просто вважають себе в більшій чи меншій мірі знедоленими, але втрачають самоповагу, а це тягне за собою більш глибокі й небезпечні наслідки... їх крає гнітюче переконання, ніби вони не зуміли розгадати велику таємницю життя» [62, с. 1].

Філософ М. Аббаньяно в контексті вибору любові вказував на виправданість вибору, зробленого раніше, як вибору, якого й досі індивід прагне вчинити у той самий спосіб. «Якщо хтось, одного разу обравши собі супутника життя, і через багато років буде схильний робити той самий вибір, це значить, що цей вибір був правильним» [1, с. 14]. Вважаємо, що такий вибір, який постає у вигляді повторюваності та постійного програвання «правильності минулого рішення», може бути доречним у стосунках, де і чоловік, і жінка актуалізували свої особистості та вийшли у співтворчість, довіру та щирі підтримку одне одного, у такий спосіб піднявши любов на новий еволюційний рівень.

Впритул до поняття «вибір любові» як вибору долі підійшов угорський психолог єврейського походження Л. Зонді — автор долеаналізу або «Я-аналізу». Осмислюючи проблему вибору та співставивши шлюбні союзи деяких родин, Л. Зонді досліджував сімейне позасвідоме, основна функція якого якраз і відповідає, на його думку, за прийняття доленосних рішень. На переконання дослідника позасвідоме проявляє себе мовою симптомів (ідеї психоаналізу З. Фрейда), мовою символів (ідеї аналітичної психології К. Юнга) та мовою генетично обумовленого вибору (авторська концепція долеаналізу Л. Зонді). Вчений, який другу половину життя жив і працював у Швейцарії, вважав, що доля проявляється в п'яти вимірах вибору: партнера (як об'єкта любові), друзів, професії, хвороби і вибору способу смерті. Проте зроблене дослідження Л. Зонді, більшою мірою має відношення до генетики (бо досліджується саме генетичний об'єкт вибору любові) та психології

(знаний «тест Сонді»). Достовірних джерел, перекладених науковцями на українську мову з німецької чи угорської, не знайдено.

Актуалізуючими у питанні вибору любові для зрілої особистості та вибору життєвого шляху в період другої частини життя виявилися дослідження представників глибинної психології: К. Юнга та Дж. Холліса. Праці К. Юнга мають різнобічний характер; цінними для наукової роботи є типологія цього дослідника, згідно якої досліджено — за допомогою якого способу діють представники різних психотипів у стосунках. «В шлюб вступають переважно люди, що відносяться до різних типів, причому несвідомо для взаємного доповнення» [179, С. 67]. К. Юнг вважав, що для екстраверта об'єкт має позитивний сенс, цінність та важливість у всіх психічних процесах, в той час як для інтроверта акцент головним чином робиться на суб'єкті. «Для екстраверта об'єкт цікавий і привабливий апріорі так само, як суб'єкт або психічна реальність для інтроверта» [182, с. 600].

Слід відзначити, що ціннісним філософсько-психоаналітичним доробком є переосмислення К. Юнгом людських стосунків у шлюбі в період другої частини життя, коли буттєва напруженість, викликана різними соціальними та індивідуальними потрясіннями зростає, і виникає критична атмосфера, яка й є необхідною передумовою для становлення свідомості. На переконання К. Юнга в цей період кризи середнього віку відбувається переоцінка цінностей того періоду життя, що пережитий, перегляд втрачених можливостей і трапляється знецінення як себе самого, так і свого партнера по життю. «Оскільки цілі другої половини життя інші, ніж першої, то внаслідок занадто тривалого застрягання на юнацькій установці з'являється неузгодженість волі... Цей розлад з самим собою викликає почуття незадоволеності, а оскільки його внутрішнє джерело не усвідомлюється, то причини, як правило, проєктуються на партнера» [172, с. 2].

Заслуговують на увагу праці Дж. Холліса — продовжувача юнгіанського аналізу в питанні любові та стосунків у другій частині життя між чоловіком та жінкою. Сучасний американський психоаналітик

переконаний, що кожна людина здатна обрати власний життєвий шлях і супутника, не спираючись на батьківські сценарії, які більшою мірою продовжують позасвідомо «відігрувати» дорослі діти. Цей вибір Дж. Холліс пов'язує зі світоглядною зрілістю, коли усі обопільні процеси мають відбуватися без примусу, проте не без жертвності. Доречною виглядає думка науковця щодо здійснення переходу — скерування в бік власної програми життя, яку необхідно здійснити, щоб Его і воління душі діяли узгоджено. «Справжня жертвність, скоріше за все, полягає в розумінні кожним з партнерів діалектики відносин, згоди, що відносини покликані сприяти взаємному розвитку. Вона зажадає добровільно відмовитися від загальної для всіх нас (і це цілком зрозуміло) регресивної програми для того, щоб залишатися відкритою для інакшості іншого; і це теж нелегка задача» [147, с. 65]. Дослідник переконаний, що вийти на шлях до цілісності можна лише здійснивши вольовий порив психе (яке є автономним) до індивідуації, внаслідок чого людина наповнюється енергією, набуває сенсу життя і знаходить нову мету.

Завдяки порівняльному аналізу та ґрунтовному дослідженню праць видатних філософів, починаючи від доби античності і до сьогодення, вдалося не лише здійснити наукову розвідку проблем вибору та любові, а також репрезентувати її в контексті не лише вибору, не лише любові, а й у контексті вибору любові. Дослідження проблеми під таким кутом зору раніше не проводилося, тому має ціннісний аспект для філософської антропології та метаантропології зокрема.

Аналіз світобачення та характерних проявів у питаннях любові в різних країнах дозволив розкрити багатоманітність відтінків у розумінні суті цього поняття. Відображене у дослідженнях науковців є свідченням того, що на різних континентах превалює свій образ наслідування чужих звичок у відповідності до суспільних традицій. Також більшою мірою існує поведінкове імітування у вигляді удавання, що можна охарактеризувати як формалізацію стосунків з опорою на штампи, запропоновані

кінематографічною індустрією та ЗМІ. Можна дійти висновку, що такі любовно-поведінкові патерни потужно розтиражовані й мають популярність здебільшого у людей з буденним світоглядом. Детальний аналіз світоглядних вимірів вибору любові розглянемо у наступному розділі.

За допомогою представленої добірки в межах історико-філософського екскурса вдалося відобразити широкий спектр досліджень проблематики любові. Проте слід зазначити, що майже ніхто з науковців не вивів цілісного концепту «вибір любові». Вважаємо, що питання вибору любові між чоловіком та жінкою, заслуговує на фундаментальне вивчення, тому що особливо при зміні епох філософська думка кардинальним чином переінакшується і людина шукає нових ефективних методів, які приведуть до цілісності та гармонії у стосунках. Пропонуємо визначити методологічні орієнтири, які допоможуть окреслити концепцію вибору любові в бутті сучасної людини.

1.2. Обґрунтування методології проблеми вибору любові

Якою може бути методологія дослідження проблеми вибору любові? Насамперед хотілося б обґрунтувати евристичну плідність підходів С. К'єркегора, Р. Отто, К. Юнга, К. Ясперса, Н. Хамітова.

Ці п'ять методологічних стратегій сприятимуть утворенню цілісності дослідження. Підхід С. К'єркегора про три основні форми людського буття: естетичну, етичну та релігійну, — допоможе осягнути, на що спирається особистість у виборі любові та що пробуджує в людині її вищу істоту. Праці Р. Отто та К. Юнга дозволять розкрити природу нумінозного переживання, його вплив на свідомість та позасвідоме в психіці людини. Значущим виглядає підхід К. Ясперса про вибір в граничній ситуації, проживання якої є вкрай важливим для людини як сприйняття трагічного досвіду у вигляді способу трансформування власної особистості. Якщо людина збагне цей період і не залишиться у нескінченному переживанні, то осягне буття з

новим духовним змістом і зможе звершити буттєвий перехід. Ці дослідження говорять про спрямованість до трансцендентного, що дозволяє вийти у метаграницне буття, про яке в своїх роботах пише Н. Хамітов. З методологічних позицій метаантропології виокремлюються три екзистенціальні виміри буття людини: буденний, граничний і метаграницний, останній є поворотною точкою в розвитку людини, що веде до цілісності особистості.

Говорячи про вибір любові у контексті філософської антропології і філософії екзистенції, слід усвідомлювати, яке велике значення для розвитку особистості відіграє аспект граничного стану, коли людина опиняється вічна-віч з тривогою, страхом і навіть жахом перед майбутньою невідомістю. Подібне трапляється у доленосний час любовного вибору — час зіткнення з нумінозними силами, які неможливо трактувати раціонально. Саме в такі моменти і трапляється розрив відносин або небажання (зумовлене жахом та трепетом) обирати, і людина лишається «тонуть у власному ніщо» [72, с. 3]. Проте в цьому прихована вказівка до трансцендування, що в метаантропології позначається як вихід у границе й метаграницне.

Екзистенціальний вибір взагалі та вибір любові та вибір в любові, означають трансцендування як вихід за власні межі. Філософ С. К'єркегор визначення «вибір» відносить до етичних понять. Естетичний погляд на життя називає відчаєм і постійним обиранням й закликає до вищої форми буття — етичної, що веде до абсолютного вибору. С. К'єркегор переконаний, що людина має зважитися обрати саму себе, а це можна зробити через каяття і прихід до Бога. «Етик розвиває в собі особистісні чесноти, й цивільні, й нарешті, релігійні... Чисто естетичне ставлення до любові не тільки сприяє, але прямо ускладнює вибір, адже естетичний вибір по суті не вибір, а *нескінченне обирання*» [52, с. 307, 349].

Зауважимо, що в основі вибору любові лежить страх — як першоелемент гріху та нумінозний жах — як головний блок до виходу в трансцендентне, яке в метаантропологічному проєкті Н. Хамітова

називається метаграницне буття. «Гармонія метаграницного буття — це гармонія здобуття свободи як творчості свого життя, а також гармонія особистісного вирішення трагічних протиріч життя» [139, с. 164].

Чому вибір любові містить елемент страху? Річ в тім, що в наш час і досі корені міфлогічних забобонів роду залишаються важким тягарем, що нависають над долями чоловіка та жінки. Вони є сенсоутворюючими чинниками, що часто не піддаються змінам та ускладнюють трансформацію духу. Важливо розглянути та зрозуміти протиріччя, які з'являються в свідомості сучасної людини під впливом факторів страху, через що людина занижує значення власного вибору — вибору своєї долі, знищує істинні бажання, самозачиняється в собі й не долає трансцендентні кордони. Це призводить до биття о власноруч зведені стіни страху та нумінозного жаху, що ускладнює процес виходу до трансцендування, в результаті чого такі процеси руйнують психіку людини та гальмують розвиток свідомості особистості.

Дослідник С. К'єркегор як аналітик естетичного, етичного та релігійного типів внутрішнього життя особистості обґрунтовує поняття страху через гріх. В запропонованій С. К'єркегором схемі саме страх зводиться у відповідність з невинністю. «Така глибинна таємничість невинності: вона одночасно є страхом» [53, с. 24]. За С. К'єркегором схема страху виглядає наступним чином: невинність — як початковий стан людини — далі входить гріх — як предтеча страху, потім — страх. Цей шлях, на його думку, є необхідним для проявлення духу. Тобто релігійний аспект буття є фундаментальним для сакральнo-трансцендентного розвитку особистості. «Це він першим почав говорити про особливі, крайні точки емоційного життя, — так само як і про те, що нам розкривається у моменти страху, тривоги, болісного надриву. Він першим виразно визначив проблему вибору як конституїруючого елементу особистості» [51, с. 11] — пише у передмові до філософської праці «Или-или» дослідниця Н. Ісаєва.

С. К'єркегор визначає гріх як синтез душі та тіла, які опираються на

дух. І це є заданими факторами духу, адже, якби вони не були покладені в його основу, то сексуальність не увійшла би разом з гріховністю, тобто не відбулося пізнання власної тілесності. Невинність за С. К'єркегором є невідання, коли людина ще не розкрила свій дух, проте, як зазначає філософ, душевне визначення разом з природністю є імманентними в ній. Людина в період невинності не може розрізняти добро і зло, тобто не має розуміння етичних категорій. Це є свідченням того, чому багато дівчат, навіть коли стають жінками, продовжують перебувати в такому стані — стані не проявленого духу в межах природної невинності, що стримує особистісну трансформацію. Аналізуючи, можна припустити, що до такого типу відносяться жінки, яким рідні нав'язали думку, що потрібно жити і терпіти, бо у всьому має бути покора, навіть у тих випадках, коли чоловік не проявляє поваги до дружини. Саме тому їм тяжко наважитися розлучитися (здійснити вибір любові) та знайти людину близьку за духом, інтересами, світоглядом, через те, що чужі стереотипи нависають як дамоклів меч.

Докорінним чином це стосується і чоловічої статі, коли хлопець не наважується обрати новий етап свого біологічно-еволюційного розвитку; його блокують або застороги матері, яка міцно прив'язана до сина та продукує жіночу енергію, що є заміном енергії, яку мала б надавати дружина, або слова, події, які закарбувалися з дитинства і у вигляді комплексів індивідуального позасвідомого постійно постають в пам'яті та уяві й мають негативні наслідки в житті такого індивіда.

Боючись зрозуміти власний страх і перебороти його, такі люди залишаються на рівні постійних тривожних переживань, а це блокує дух і спричинює різні психічні захворювання. Дух, вважає С. К'єркегор, відноситься до себе як страх, і йому потрібно подолати кордони невідання, порушити заборони гріха, щоб отримати знання про свободу. «Якщо уявити тепер, що заборона пробуджує бажання, ми отримуємо замість невідання знання» [53, с. 22].

Суттєва відмінність між добром і злом, на думку С. К'єркегора,

прихована у страху, тобто саме страх є тим цілющим матеріалом, необхідним для вітальності духу та пізнання найголовніших етичних категорій. З огляду на це, вважаємо, якщо дозволити духові проявитися, то відбувається нейтралізація почуття провини, подолання бар'єрів догм гріху та переплавлення страху, і як кінцевий результат — кристалізація внутрішньої суті особистості, сповненої морально-етичних знань, не теоретичних, а пізнавально-чуттєвих, пропущених крізь себе і виявлених у самої себе — емпіричний досвід.

Додамо, що усвідомлення такого «грішного алгоритму» є надто хворобливим для дівчат, яких піддавали «тортурам» так званого старанного виховання в угоду батькам та християнським канонам. Підтвердження цієї тези знаходимо у С. К'єркегора: «Те, що швидкоплинно прослизає по невинності як ніщо страху, тепер входить всередину його самого; тут воно знову є ніщо, можливість могти, що жахає його. Чим є те, що він може, — про це у нього немає жодного уявлення» [53, с. 22]. Так про прояви духу через невинність у контакті зі страхом-каталізатором пише данський філософ. В цілому С. К'єркегор вважає страх «жіночим бессиллям» і постійною егоїстичною нескінченністю можливого. «Страх — це жіноче бессилля, в якому свобода втрачає свідомість» [53, с. 32].

Якщо говорити у розрізі концепції С. К'єркегора про естетичне, етичне і релігійне, то в даному контексті про естетичний вимір мови йтися не може, а щодо етичного — він зазнає поразки. «Як тільки з'являється гріх, етика руйнується, вона підірвана каяттям; адже каяття є найвищим етичним проявом, але якраз в якості такого воно є найглибшим етичним внутрішнім протиріччям» [54, с. 76]. Отже, ми розглянули які екзистенціальні суперечки виникають у свідомості людини, коли вона проходить три стадії розвитку, згідно теорії С. К'єркегора, на шляху особистісного зростання та становлення.

Переходячи до теологічної концепції Р. Отто про нумінозне, зауважимо, що часто в релігійних вірах переважає понад усе і є

перебільшеною, образ Бога (як і батьки) лякають жахливими наслідками за вихід за окреслені кордони, за непокору. «Смертю загинеш» [53, с. 22] — нагадує слова з Біблії у своїй праці й С. К'еркегор, і пояснює, що Адам як першолюдина не розуміє, що таке померти, проте нотки голосу, що страшать, усвідомлює. Таким чином він отримує «уявлення про жахливе». Теолог Р. Отто вважає, що з цього Адамового жаху, який він називає нумінозним, виник увесь наступний релігійно-історичний розвиток людства. Жах дослідник називає природним страхом та відчуттям таємничого: «Цей момент не зникає навіть на вищій сходинці, чистої віри в Бога, і не може счезнути по своїй суті: тут він лише приглушується і облагороджується» [72, с. 4].

Як стверджує Р. Отто, саме християнство вчить страшитися «гніву Божого», на відміну від Ф. Шлейєрмахера та А. Ричлю. Тобто нумінозне — це особливе почуття в релігійному переживанні, свого роду поняття, схоже на ідеограму — зазначає науковець. І те, що його сутність містить жах, часом цей факт не бажають визнавати ті люди, які прагнуть бачити тільки м'які та приємно-довірливі прояви у відношенні Бога до людей та світу. Саме такій категорії індивідуумів тяжче робити крок у напрямку трансформації.

Розглядаючи сутність нумінозного, слід зазначити, що Р. Отто визначає чотири стадії його прояву, першою з яких є почуття тварності — на цьому етапі зустрічі з божественним людина відчуває свою сутність як Ніщо. Дослідник Р. Отто акцентує, що нівелювання людиною своїх бажань перед наказуючим оком Всевишнього відбувається на другій стадії — стадії містичного жаху, яка має чотири складові елементи: момент «*tremendum*» — момент жахливого, величного, божественної енергії, таємниці. Священне благоговіння викликає жах у релігійної людини, вона відчуває свою незначущість перед Всевишнім і починає подумки зменшувати себе в розмірах, принижати власну значимість у проявленні себе в світі. Як результат, вона заперечує можливість змінювати та обирати власне життя. Такій людині здається, що Бог слідкує за нею і страшить «не смій!»

Про схожий жах згадує і С. К'єркегор, описуючи вчинок Авраама: «Над Авраамом не можна ридати. До нього наближаєшся з с *horror religiosus* (лат. “священний жах”) подібно до того, як плем'я Ізраїлеве підходило до гори Синай» [54, с. 44]. Цей священний жах, який Р. Отто пізніше визначить як нумінозне, має подвійний ефект, що властивий певним формам містики: «Він веде до “аннігіляції” самості, з одного боку, і до виключної та всеохоплюючої реальності трансцендентного, з іншого боку» [72, с. 5]. Тобто саме тут і знаходиться поштовх до трансценденції, та, на жаль, у такі моменти вибору переважна більшість залишається на боці страху. На цій стадії в душі людини настає смирення, свого роду «складання повноважень», людина не обирає себе, любов до себе і перестає боротися за новий етап життя — етап, який, можливо, ніколи не буде прожитий нею.

З описаного вище, слід зазначити, що релігійне світобачення так званого «грішного» у філософа С. К'єркегора і концепт «нуміозного» у теолога Р. Отто мають певні співпадіння, тому ми наводимо їх обриси як перехресний орнамент. У своїх працях С. К'єркегор проводить поняття страху через гріх першолюдини, тобто знаходить біблійську відповідність, яка зазначає, що божественне дорівнює покаранню: «В той час як заборона дозволяє пробудитися бажанню, слова про покарання дозволяють пробудитися уявленню, що жахає» [53, с. 22]. Таким чином у свідомості людини утворюється певна плутанина, оформлена у страх. Виникає двозначність, оскільки Адам не зрозумів суті слів Бога (адже він першолюдина і нічого до тепер не міг знати про гріх, бо не мав емпіричних знань), проте відчув інтонацію, що страшить. Тут невинність доходить до своїх меж. «Разом зі страхом вона вступає у відношення до забороненого і до покарання. Вона невинна, проте тут існує страх настільки, начебто вона вже загублена» [53, с. 23].

Таким чином, за допомогою біблійського прикладу, С. К'єркегор пояснює філософію походження духу через страх вчинити гріх. Зрозуміло, що людина має подолати старі застороги у свідомості та винести ціннісне

рішення для себе, — порушити це табу, незважаючи на наказуюче око іззовні. В цілому, невинність — це те, що знімається через трансценденцію, — вважає С. К’єркегор. «Невинність завжди втрачається тільки через якісний стрибок індивіда» [53, с. 18]. І цей стрибок є нічим іншим як стрибок до самого себе, якісно нового та до сих пір ще непізнаного.

Виокремлюючи з філософії похідні наукові дисципліни, С. К’єркегор зазначає, що психологія не може дати роз’яснення гріхопадінню, саме тому розглядає страх як першоелемент першородного гріху, тобто гріху як такого. Філософ зі своєю концепцією рухається в межах триєдності: душа-дух-тіло, то можемо дійти висновку, що естетичне буття пов’язано з душею, етичне — з духом, а релігійне — з тілом, бо містить в собі етап втрати невинності, і через момент такої гріховності людина отримує матеріал для пізнання себе. Хоча перекладач і автор передмови філософської праці «Или-Или» Н. Ісаєва вважає дещо інакше: «”Тілесність”, узята в лапки, швидше розуміється як “чуттєвість” взагалі, що розглядається сукупно, разом з творчим поривом; “душа” — та сама емоційно-чуттєва матерія, але представлена вже як мед, розлитий в стільники жорсткої конструкції, як полум’я пристрасті, структуроване “вибором”; і, нарешті, “дух”, або повернення до пристрасті силою абсурду, тобто спроба вийти за межі звичайних мирських відносин в есхатологічний зів (і поклик) вічності» [51, с. 24].

Дослідниця Н. Ісаєва додає, що онтологія С. К’єркегора ґрунтується на внутрішньому ядрі людини, де опорою є дух, унікальний та неповторний і саме він є потужною зв’язкою діалогу з Богом. Н. Ісаєва наголошує, що на думку С. К’єркегора екзистенцію неможливо охопити розумом, її можна лише чуттєво проживати: «Людина викинута в це наявне існування без будь-яких гарантій, вона опиняється всередині безперервного потоку змін, причому завжди з болісним передчуттям неминучої смерті» [51, с. 15]. За часовими ознаками прояв духу є виходом у вічність — зазначає Н. Ісаєва, — в той час, як естетична стадія буття пов’язана з теперешнім, з миттю насолоди, а етична — з майбутнім.

Про «винний», «гріховний» зв'язок людської свідомості з Богом говорить і К. Ясперс. Його цікавить перехід екзистенції в трансценденцію, що є метафізичним проломом в свідомості людини. Дослідник вважав, що С. К'еркегор і Ф. Ніцше своїми працями підняли питання долі на поверхню; дякуючи їм воно зазвучало наполегливіше, адже цю тему вони здійснювали з глибин екзистенції, в той час як розум поставили під сумнів. «Як в ситуації філософування, так і в ситуації дійсного життя людини, К'еркегор і Ніцше виступають як прояви долі, яка тоді ще не була ніким помічена — хіба що у миттєвих передчуттях, що згодом забуваються» [192, с. 12].

Зауважимо, К. Ясперс вважав, що рефлексія, проти якої виступав і Ф. Ніцше, і С. К'еркегор повинна вичерпати себе у визначенні щодо рішучості та віри. Тобто, у питанні вибору любові потрібно сказати «ні» рефлексії — «стоп» аналізу переживань та постійним роздумам про особистий психічний стан. «Вона ускладнює прийняття будь-якого рішення; вона ніколи не завершена і врешті-решт може стати “діалектичними теревенями”. Щоб ця свобода не перетворилася в ніщо в порожній рефлексії, а наповнилася змістом, нескінченна рефлексія повинна “притерпіти крах”» [192, с. 21]. На думку К. Ясперса, саме екзистенція є для С. К'еркегора таємничим знаком, за допомогою якого індивід проживає своє істинне існування.

Не можна оминати питання віри, яке є ключовим у працях С. К'еркегора. Що стосується релігійної стадії буття людини, то С. К'еркегор вважає: аби отримати віру, треба самозріктися. «Віра — це не якась естетичне хвилювання, але дещо більше; саме через те, що їй передують самозречення, вона не може бути безпосереднім рухом серця, але тільки парадоксом наявного існування» [54, с. 32]. Аби здійснити цей нескінченний рух самозречення заради отримання віри, необхідними інтенційними елементами для цього є сила, енергія та свобода духу — пише С. К'еркегор. Його «лицар віри» перебуває в постійній напрузі, він крокує шляхом віри, і в цьому питанні йому ніхто не може дати поради, так само, як ніхто і не може зрозуміти, за якими нормами він вчиняє, під яким кутом зору трактує

біблійні заповіді та яким власне є його зв'язок з Богом.

Віра у філософсько-релігійній концепції С. К'еркегора подається як опора людини в контексті її духовного, душевного і розумного вибору. На прикладі Авраама пояснюється діалектика і парадокс віри: «Діалектика віри — найтонша і найдивовижніша з усіх, в ній є якийсь порив, про який я можу скласти для себе якесь уявлення, але не більше того» [54, с. 23]. Самозречення є головним атрибутом для отримання віри, проте водночас варто залишатися й самоцінним: «Навіть у своїй любові до іншої людини важливо бути самодостатнім для себе самого» [54, с. 30]. Таким чином можемо констатувати, що парадокс віри містить відмову від тимчасового заради отримання вічного.

З огляду на вищезазначене, можемо вивести, що в контексті головного питання нашого дослідження — вибору любові — релігійний аспект, а саме, віра, може стати тим проміжним містком на етапі, коли якісний стрибок на зустріч самому собі вже зроблений, а «нумінозний жах» та «гріховний страх» залишені позаду. Саме в цей момент йде визрівання віри в себе нового, це середня ланка трансформації, адже її початковий етап — самозречення — вже пройдено. «В релігійному началі індивіди стають вільними: він — від помилкової гордості, вона — від помилкового смирення; і це релігійне начало постає тепер між двома люблячими» [51, с. 531]. Про це зазначає С. К'еркегор, описуючи естетичну значимість шлюбу.

Тож, як бачимо, естетична категорія, як така, сама по собі закладена в любові, етична ж витікає із релігійної, під час додання страху. Осмислюючи філософські ідеї С. К'еркегора в межах проблеми вибору любові, можемо стверджувати, що гармонійними стосунки стають тоді, коли обидва індивіди перебувають в духовній близькості: «Тільки тоді, коли істота, з якою я разом живу в ніжному союзі земного життя, настільки ж близька мені і в духовному відношенні, — тільки тоді моє подружжя моральне, а тому також і естетично прекрасне» [51, с. 590-591].

У розрізі питання вибору як такого, філософ роз'яснює: «Естетичним

началом в людині може називатися те, завдяки чому людина є безпосередньо тим, ким вона є, етичним — те, завдяки чому вона стає тим, ким стає» [52, с. 227]. Саме тому С. К'єркегор підштовхує до здійснення абсолютного вибору, який виходить з вибору етичного, тобто вибору самого себе, тим, ким особистість хоче і має стати. Детально про доленосний вибір автор цього дослідження розглядає в статті «К'єркегорівська концепція розвитку особистості: естетичне, етичне, релігійне у питанні вибору любові» [86].

Узагальнюючи вище описане, можна зробити висновок, що модель трансцендування методології С. К'єркегора базується на проявленні духу, що є необхідною умовою для особистісного розвитку та єднання тіла і душі. Також, зв'язавши опорні тези християнського екзистенціалізму С. К'єркегора, можемо збагнути, що для того, щоб позбутися страху і жаху, варто здійснити стрибок у напрямку свободи, де завершальною стадією постає віра. Тобто, головним екзистенціальним статусом на шляху еволюції любові для індивіда, має стати трансценденція як абсолютна потенційність нового буття.

Розгорнувши теоретичні ідеї Р. Отто та С. К'єркегора, перейдемо до концептів наступних філософів. Заслужують на особливу увагу методологічні засади філософії трансцендування — проект філософської антропології як метаантропології, запропонований Н. Хамітовим [137]. Розглядаючи питання вибору любові з позицій методології метаантропології, можемо зазначити, що естетичний, етичний і релігійний екзистенціальні виміри *мають* перебувати у триєдності, оскільки вибір любові потребує від людини цілісності — всіх цих трьох вимірів, які можна назвати *екзистенціально-культурними*. Виходячи з цього твердження та поєднуючи його з зазначеним вище, можемо вивести триступеневе сходження у розкритті особистості. Кожен з нас проходить поступовий еволюційний розвиток: спочатку естетична стадія, потім етична, і врешті-решт, релігійна. Зазначимо, що в контексті метаантропології еволюційний розвиток у кожному з екзистенціально-культурних вимірів може бути різним,

враховуючи специфіку метаантропологічних вимірів буття людини: буденного, граничного і метаграничного [139, с. 127 – 272].

З'ясуємо сутність кожного виміру буття, поданого у метаантропологічному підході та порівняємо з корелятами, виведеними нами на основі концепції С. К'еркегора. Буденне буття в метаантропології — це пасивне буття з неокресленим шляхом, безвідповідальне ставлення до вибору своєї долі. Граничне буття — це напруга та відрив від колишнього, тобто підняття над буденним буттям, але не над граничним стражданням, де самотність проявляється як нудьга, туга, байдужість, смуток, жах та відчай. Метаграничне буття — це нова гармонія, де зняті трагічні протиріччя, де відбувається вихід до свободи і набуття любові та повноти життя [139, с. 94, 112, 144]. Більш докладно ці виміри автор даного дослідження розглядає у роботі «Методологічні підходи до проблеми вибору любові в бутті сучасної людини» [88, с. 85-88].

Тепер дамо визначення естетичному вибору та наведемо його характерну ознаку. Естетичний вибір — це чуттєвий рівень розвитку, він не може бути моральним вибором. Зазначимо, що в буденному бутті оточуючі будуть підтримувати у людини її звичний, традиційний рівень розвитку, в граничному — індивід, що пройшов певний етап індивідуалізації, може здійснювати вибір, але доволі егоїстично, а подеколи й авторитарно, і тільки в метаграничному бутті [139, с. 186–272] особистість обирає любов, свободу, пізнання, творчість, не пригнічуючи інших.

Встановимо відповідність між етичним вибором і метаантропологічними вимірами буття. Етичний вибір в буденному бутті здійснюється з позицій роду, тобто з опорою на морально-етичні звички батьків-дідів-дядьків. В граничному — вибір здійснюється в межах нового середовища, в якому перебуває індивід, навчаючись у вузах чи вступаючи в різні соціальні групи, громадські організації тощо. В метаграничному бутті особистість відзначається потужним рівнем критичної думки, високим рівнем культури та самореалізації, тому вчиняє на основі розсудливості та

власної зрілої позиції.

Щодо релігійного вибору, зазначимо, що цей вибір пов'язаний з руйнуванням догм, які людина увібрала з молоком матері. В буденному бутті ці догми залишаються непорушними, в граничному — маємо вихід за окреслені родом межі через наростання егоцентричної присутності у релігійному досвіді, і тільки в метаграничному відбувається вихід у антропо-трансценденцію [139, с. 20] — стан, який в контексті метаантропології описує цілісність душевно-духовного творчого розкриття особистості та співтворчого єднання з Іншим.

Тепер повернемося до концепту Р. Отто «нуміозне», зазначеного раніше, та розглянемо його більш детально. Як ми і зазначали, центральне положення у виборі людини відіграє «нуміозне переживання». Вперше поняття «нуміозне» понад сто років тому ввів вчений Р. Отто. Спочатку він називав його «священне», яке порівнював з поняттям священної волі у Канта, проте, щоб не відносити це визначення до понять моралі й обов'язку, дослідник виключає раціональний складник зі священного і вводить термін «нуміозне» — як суто ірраціональний елемент: «Для цього я утворюю слово нуміозне (якщо від *omen* можна утворити *ominos*, то від *pumen* виходить *puminos*). Таким чином, мова піде про нуміозне як своєрідну категорію тлумачення і оцінки, і так само про нуміозну налаштованість душі, яка щоразу настає там, де є перше, тобто там, де об'єкт може вважатися нуміозним» [72, с. 2]. Такі стани душі, які відбуваються «перед обличчям Всемогутності», на думку Р. Отто, можна зрозуміти лише через самоосмислення. «Воно доступно тільки тим, у кого прокинулася особлива, від “природних” схильностей виразно відмінна схильність душі, що виявляється спочатку нею чітко і плутано, але, як така, вона знаменує абсолютно особливу, нову функцію переживання і оцінку людського духу» [72, с. 4].

Наведемо відомості щодо природи походження терміну «нуміозне». Вдалося з'ясувати, що під час роботи над визначенням, Р. Отто спирався на

праці співвітчизника, філософа і теолога Ф. Шлейєрмахера, який описував ірраціональну природу священного, як побожної залежності. Ще одним підґрунтям для розвитку концепта слугували розробки французького богослова Ж. Кальвіна, який вживав схожий термін. «Не можу мати ніяких претензій на право першовідкривача... Вже Кальвін говорить в своєму *Institutio* о «*divinitatis sensus, quadam divini numinis intelligentia*» — сприйняття божественності, дещо з Божественного інтелекту» [72, с. 2]. Проте ані Ф. Шлейєрмахер, ані Ж. Кальвін не вживали термін «нуміозне», тому і філософський словник підтверджує, що першим це визначення ввів Р. Отто. «(Numinos; від лат. Numen — “божественна воля, влада, сила божества” — так називає Р. Отто («*Das Heilige*», 1917) силу, що походить від божества» [114, с. 1]. В дослідженні Р. Отта «нуміозне» постає як початкова данність, що визначає саму себе через данність душевного світу людини. Також варто зазначити, що «”нумен” — (лат. Numen) в римській міфології це безособова божественна сила, яка визначає долю людини. В епоху Імперії синонім поняття “Бог”» [111, с. 1].

Узагальнюючи теоретичні основи даного концепту, зацентруємо і нагадаємо, що Р. Отто вирізняє наступні етапи «нуміозного»: почуття тварності, містичний жах (його складові: момент «*tremendum*» — жахливий, велич, божественна енергія, таємниця), захоплення, священне як нуміозна цінність. Дослідник не відносить «нуміозне» лише до релігійного досвіду та стверджує, що цей особливий, нуміозний стан можна тільки пробудити, і що він прихований в душі людини як сплячий елемент. Вважаємо, що саме «нуміозне», роками утаєне в душі людини як невідома позамежна сила, може викликати потужні травматичні потрясіння у важливі моменти вибору. «Несподіваними спалахами, поривами воно може вириватися з душі. Воно здатне приводити до дивного хвилювання, захвату, захоплення та екстазу. У нього бувають дикі та демонічні форми. Воно може приводити в якийсь майже примарний жах і тремтіння. Йому можуть передувати грубі й варварські ступені та прояви, що переходять в тонкий передзвін і

просвітленість» [72, с. 3]. Детальний опис, запропонований дослідником, передає поетапність нумінозного та вказує на еволюційний перехід: від жаху до просвітлення. В «містичному жаху» Р. Отто вирізняє «релігійний жах», якому передує «демонічний жах» з міфологічними коріннями: «У ньому кореняться як «демони», так і “боги”» [72, с. 4].

Розвиваючи наш методологічний огляд далі, слід сказати, що після Р. Отто термін «нумінозне» в своїх працях вживав філософ-психоаналітик К. Юнг. Він розглядав «нумінозне» як досвід архетипів — способу психічного розуміння об'єкта та колективного позасвідомого, а зустріч з божеством вважав імманентним, тобто таким, що вже існує в психіці людини. «Архетип є символічна формула, яка починає функціонувати всюди там, де або ще не існує свідомих понять, або ж якщо такі організації за внутрішніми або за зовнішніми підставами взагалі неможливі» [182, с. 419]. Отже, осмислення змісту колективного позасвідомого у вигляді архетипів, що мають нумінозний характер та з'являються у фантазіях чи сновидіннях, підштовхує до доленосної зустрічі з Богом. Цей стан має особливу силу — «ефект, що зачаровує або спонукає до дій» [179, с. 85]. К. Юнг зазначав, що проблема людини полягає в тому, що вона не може призвичаїтися до власного внутрішнього світу, в який потрапляють архетипи та символи колективного позасвідомого. «Подих духу, що прослизнув по темній воді, є страшним, як і все те, причиною чого не виступає сама людина, або причину чого вона не знає. Це вказівка на невидиму присутність, на нумен» [169, с. 34].

Сутність вищевикладеного зводиться до розуміння першопричини «нумінозного», яка постає як таїнство трансценденції й викликає у людини сильні враження, що призводять до потрясінь. Для К. Юнга «нумінозне» — це «внутрішній Бог». Послідовник дослідника — М. Стайн підкреслює: «Юнг, з іншого боку, був особисто зацікавлений явищем «Бога всередині» з суто психологічного боку, і хоча він ставився до *imago Dei* з тією ж пристрастю і почуттям незбагненності його таємниці, що навіює тремтіння емоційної влади, як і Отто, він розглядав це психологічно, без обожнення, і з

обережністю, властивою психотерапевтові» [103, с. 5]. Варто зазначити, що для К. Юнга під час зустрічі з нумінозним, важливим було не релігійне переживання, а шлях індивідуації як інтеграції позасвідомого (набір особистих комплексів і архетипових образів) в свідомість: «Для Юнга, психолога, об'єктом нуміозного переживання був зміст позасвідомої психіки, яку необхідно зробити свідомою» [103, с. 5]. Цей шлях, на його переконання, веде до цілісності психіки. «Мета індивідуації, на відміну від релігійних пошуків, — це не єднання з божественним і не порятунок, але швидше за все інтеграція й цілісність, виконання з протилежностей, властивих Самості, образу єдності й інтеграція його в свідомість» [103, с. 5].

Теоретичні ідеї К. Юнга також стосувалися психологічно-комунікаційної проблеми, внаслідок чого була виведена власна типологія особистостей: інтроверт-екстраверт. У своїх дослідженнях науковець наголошував, що варто не лише спиратися на екстравертно-інтровертну типологію, а й враховувати стан психіки людини, в якій так само, як і в свідомості, можна відслідкувати цінності. Згідно цього юнганського концепту, енергія може рухатися в екстравертованій чи інтровертованій формах, в динамічних формах: прогресії чи регресії, а тому здатна трансформуватися, а цінності — змінюватися. «У Символах трансформації я вжив вираз “каналізація лібідо” для характеристики процесу енергетичної трансформації чи конверсії. Цим поняттям я позначаю перенесення психічних інтенсивностей чи цінностей від одного зміста до іншого» [185, с. 48]. Підсумовуючи, можна заключити, що інтенція цінностей змінюється в залежності від руху енергії індивіда та вибору форми для руху прогресії (руху вперед) чи регресії (руху назад). Науковець підводить нас до висновку, що психологічним трансформаційним механізмом, який перетворює енергію, постає символ як аксіологічний акцент.

Згідно теорії К. Юнга щодо природи позасвідомого слід зазначити, що деяким індивідам досягнути сенс свого життя вдається лише під час перебування у позасвідомому стані, оскільки часто трапляється, що їх

свідомість заповнена виключно критичним змістом і складається переважно з помилок, а такий потужний тиск подій емпіричного змісту заважає людині рухатися уперед до власної цілісності. «Є люди, які лише в позасвідомому володіють розумінням сенсу свого життя і свого істинного значення, а їх свідомість заповнена всім тим, що представляє для них помилки і спокусу, що відводить їх з правильного шляху» [179, с. 55]. Дослідник наголошував, що позасвідоме прагне компенсувати односторонність свідомості, яка представлена у вигляді значно вужчого кола, аніж позасвідоме. «Людська психіка являє собою цілісність позасвідомих і свідомих процесів, це саморегулююча система, в якій відбувається постійний обмін енергією між елементами» [169, с. 4].

Цінними також в межах нашого дослідження постають психоаналітичні ідеї К. Юнга про любов як любов-недовіру та прояви у людській психіці структурних компонентів особистості: Аніми, Анімусу, Тіні, Персони, Самості тощо. Вказані архетипи є формами колективного позасвідомого. Саме психіка, на думку К. Юнга, є вирішальним фактором під час різноманітних виборів, які здійснює людина, оскільки тут велику роль відіграє позасвідоме. Слід також врахувати, що є істотним змістом персональної частини позасвідомого. До індивідуального позасвідомого науковець відносив дитячі травми, нереалізовані бажання, комплекси, які живуть автономно і залишаються больовими потрясіннями.

Заслуговує на увагу його тлумачення «комплексу». Досліджуючи структуру та динаміку психічного, науковець акцентував на тому, що існують не лише морально-етичні цінності, що складають загальну світоглядну шкалу, а й психологічні. До системи психологічних цінностей вчений відносив позасвідомі цінності інтенсивності, пов'язані з індивідуальними психічними станами. Намагаючись дати оцінку психічної енергії, К. Юнг виводив два компоненти: фактор, детермінований досвідом, що співвідноситься на рівні каузальності з середовищем, і фактор, який залежить від характеру індивіда. Ці розмисли й послугували для виведення

терміну «комплекс» та поєднанням його з архетипом Тіні у свідомості особистості. «Комплекси — це, перш за все, такі психічні величини, які позбавлені контролю з боку свідомості. Вони відщеплюються від неї і ведуть особливого роду існування в темній сфері душі, звідки можуть постійно перешкоджати або ж сприяти роботі свідомості» [180, с. 37]. Поряд з цим зазначимо, що неповноцінність комплексу може стати виходом на новий рівень розвитку. «Це означає тільки, що існує щось несумісне, неасимільоване, можливо навіть, якась перепона, але це також і стимул до великих прагнень і тому, цілком ймовірно, навіть нова можливість для успіху» [180, с. 37]. Також додамо — К. Юнг стверджує, що в сьогоденні людською поведінкою керує минуле (як актуальність) і майбутнє (як потенційність). Найбільш помітний вплив на майбутній розвиток особистості чинить минуле — ось чому людині важко прийняти рішення й вийти за окреслені межі.

Юнгіанський послідовник М. Стайн бере на себе сміливість стверджувати, що людина повинна звільнитися від впливу фігур, які виходять з позасвідомого під тиском нумінозного. Як рішення пропонується шлях індивідуації та інтеграції позасвідомого. «Для психологічного процесу індивідуації придбання нумінозного досвіду, якщо він сублімований та інтегрований свідомістю, є основною віхою і часто стає різким, поворотним моментом розвитку. Найважливіше, що такий досвід слугує формуванню “трансцендентної функції”. Завдання індивідуації — зробити його свідомим і привнести у відносини з іншими аспектами Самості, тобто, досягти приблизної цілісності» [103, с. 5].

Отже, проаналізувавши праці та теоретичні концепції вищезгаданих дослідників, можемо констатувати, що зустріч з нумінозним — це підняття з глибин жаху, нудьги, відчаю. Якщо людина наважується пережити цей екзистенціальний стан і пройти через випробування, то цей досвід стає сенсоцінісним для неї. В іншому випадку переживання цих негативно забарвлених екзистенціалів може призвести до нескінченного бігу по колу.

Вважаємо, що під час таких граничних станів і відбувається відкладення вибору. Він не робиться, тому що потік позасвідомого не дає зрозуміти індивідові, як себе вести, тому й відбувається гальмування і сковування волі. Але, наголосимо, що буває і навпаки — вибір неправильного вчинку, що за Сократом називається акразією. До всього сказаного вище, слід додати, що вказаний раніше нескінченний біг по колу на межі виснажує сили і часто призводить до драматичних подій та навіть загибелі, що доволі часто трапляється у творчих особистостей.

Підсумовуючи зазначене вище та об'єднуючи різні концепти психоаналітичної теорії швейцарського психіатра, можемо дійти висновку, що «нумінозне» за К. Юнгом — це архетип Тіні, що прагне вирватися з душі людини. Під час таких станів головне не бути «одержимим Тінню», потрібно пропустити її через свої свідомі процеси і в такий спосіб вирішити конфлікт, який відбувається в психіці. «Треба навчитися володіти своєю особистістю за будь-яких обставин, інакше витіснені фрагменти перегороджуватимуть шлях розвитку; розуміння своєї тіньової сторони веде до розуміння й любові ближніх» [179, с. 36]. Про дещо схоже наголосив у своїй праці й Р. Отто: «Почуття тварності, будучи лише вторинним, слідує як її тінь в нашому почутті самоті» [72, с. 3]. Проте зауважимо, що ми не ставимо знак рівності між почуттям тварності та проявом архетипу Тіні.

Перейдемо від психоаналітичної теорії К. Юнга до розгляду наукових ідей іншого дослідника та його персонального методологічного підходу. Філософську пізнавальну плідність дослідження проблеми трансцендентного значно підсилюють аналітичні праці К. Ясперса. Науковець розглядав психічне життя особистості в граничних ситуаціях, які мають потужний вплив на людину та докорінно змінюють напрямок життя. Дослідник В. Мануковський, аналізуючи ідеї К. Ясперса, пов'язував граничну ситуацію з долебуттєвим питанням. «Людина в філософії К. Ясперса, переживає «граничну ситуацію», виявляє свій глибокий зв'язок з Богом і осягає Його задум відносно себе. Тут і зараз людина зустрічається зі своєю долею і

відкриває для себе власне призначення, її буття стає істинним, а вона сама набуває спокій» [61, с. 2]. Погоджуємося, що гранична ситуація містить доленосний аспект в бутті людини.

Дослідник О. Водолагін стверджує, що в роботах К. Ясперса психічне життя постає як екзистенціальний проект, а «гранична ситуація» є основним концептом його філософсько-антропологічного дослідження. «Завершений за своїм змістом фрагмент потоку переживань, в якому існує особистість, фрагмент “буття-в-світі”; (подія на відміну від випадку представляє собою сплетіння минулого, сьогодення і майбутнього буття, в які залучений конкретний індивід, воно темпоральне й історичне, патологія ж того чи іншого виду виникає з порушень смислового зв’язку трьох названих модусів часу, які проживає людина)» [26, с. 1]. Це твердження дещо схоже на життєві установки за К. Юнгом: екстраверсію та інтроверсію, які обидві співіснують в свідомості людині, проте одна з них потужніше проявлена і є домінантною, а в ситуаціях, схожих на граничні, ці установки знаходяться в опозиції одна до одної.

Спираючись на фундаментальні праці К. Ясперса, підкреслимо, що центральним поняттям у філософії науковця та його дослідженнях людської психіки є екзистенція — «потаємна основа» буття особистості, з якої людина, як із печери, виходить назустріч сама собі. «Якщо, по-перше, ми зіставимо за контрастом екзистенцію та свідомість взагалі, то екзистенція є потаємність основи в мені, якою власне виявляє себе трансценденція» [192, с. 54]. Для більш ґрунтового аналізу зачепимо також проведення дослідником аналогії щодо зв’язку «екзистенція-трансценденція» з міфологією, що й допоможе осягнути основи картини світу мислителя: «Те, що в міфічному способі висловлювання зветься душею і Богом, то філософською мовою — екзистенцією і трансценденцією» [193, с. 1].

Як бачимо, науковець ставить на одну лінію зі знаком дорівнює душу і екзистенцію, а на іншу лінію — Бога і трансценденцію, які також є рівномірними величинами. К. Ясперс стверджує, що екзистенція — відкрита

можливість, а це означає, що людина народжується з відкритою долею, тому і вільна обирати. Вибір дещо інакшого в його теорії постає нічим іншим як вибір трансценденції.

З екзистенціально-онтологічних досліджень філософа можна заключити, що без пробудження екзистенції не може бути сенсу трансценденції. Згідно концепції науковця, екзистенція — це сфера значущого, тобто не дійсного (те, що існує) і не логічного (наприклад, примусове збереження стосунків, підкоряючись обов'язку). Отже, досліджуючи екзистенціальні положення К. Ясперса, можна дійти висновку, якщо втратити імпульс екзистенції і не вийти назустріч трансценденції, то період, даний для вибору любові, вислизає, індивід втрачає його надовго. А для того, щоб подолати людські межі та вийти у трансцендентне, потрібно бути вільним від всього — заключає дослідник.

Проаналізувавши та співставивши фундаментальні положення, отримані світовою та вітчизняною філософією у контексті теми даного дослідження, можна поставити проблемне питання: чому людині важко змінюватися, навіть тоді, коли вона відчуває, що час для змін настав? Відповідь можна знайти у К. Ясперса — тому, що в своєму існуванні людина має тільки знання емпіричного змісту. Крім цього, слід зауважити, що у сучасному світові психологія, до якої апелює переважна більшість людства у пошуку віднайдення рішень для смисложиттєвих питань, дає лише алгоритми, покрокові інструкції, проте не відповідає належним чином, наприклад, на питання «Як себе поводити, коли екзистенція хоче проявитися?» Вважаємо, що на ці питання може дати відповідь тільки філософія. Погоджуємося, з К. Ясперсом, що сходження екзистенції є отриманням абсолютно нового екзистенціального досвіду для людини, але, зауважимо, що не кожен прагне отримати його. Таке небажання у напрямку здобуття нового сенсбуттєвого знання може свідчити про те, що порив екзистенції — це прагнення зустрічі з незвіданим, таємничим, яке відлякує і страшить. «У середовищі виключно об'єктивного розуму вона [екзистенція]

залишається відкритою для постійного сумніву» [193, с. 4]. Отже, і в філософії К. Ясперса відчуваємо корені нумінозного, що ведуть до меж трансцендентного.

З огляду на описане вище, можна заключити, що людина, яка покладається виключно на розум, буде постійно сумніватися «а чи варто входити в цей новий таємничий досвід?». Проте продуктивним рішенням стане усвідомлення іншого змісту в собі — те, що «проривається до просвітлення» — екзистенція (вихід до справжності, змісту та достовірності) і те, що хоче «отримати простір для мене». Поєднання розуму та екзистенції К. Ясперс називає «сходженням самобуття» і вважає, що тільки у такий спосіб можна прийти до себе оновленого.

Дослідження К. Ясперса вказують на те, що варто розрізняти веління духу, який прагне до цілісності, й веління екзистенції: «Дух це бажання стати цілим, можлива екзистенція це бажання стати справжнім» [192, с. 54]. Виходячи з теоретичних ідей К. Ясперса можна зробити висновок, що граничні ситуації в питаннях вибору любові між зруйнованим старим і невідомим новим, дають людині можливість зіштовхнутися з трансцендентним; у разі, якщо людина наважується і обирає цінність себе, то пізнає те, чого ще не знала і не відчувала, а саме власну приховану особливість, таїну екзистенції. В результаті цього і набувається новий екзистенціальний досвід, оскільки особистість пізнає справжнього себе, свою істинність.

Здійснюючи методологічний поворот від теорій попереднього дослідника, слід зазначити, що шлях до вирішення проблеми вибору любові можна знайти в працях сучасного українського філософа Н. Хамітова, про які ми згадували трохи раніше. Науковець визначає відмінність понять «гранична ситуація» та «граничне буття» («буття-на-межі»). В його тлумаченні «гранична ситуація» — це тимчасовий вихід за межі буденності, до того ж зумовлений зовнішніми причинами, а граничне буття — це свідомий вихід за межі буденності, до нового буттєвого простору, під

впливом волі до влади чи «волі до пізнання і творчості» [134, с. 274]. Отже, підсумуємо, такий вихід у граничне буття є власним вибором, який необхідно здійснити, щоб вийти з критичної ситуативності. І тут постає нове завдання — як подолати страждання і не втратити себе та сенсу граничного страждання? На це питання вчений має наступне роз'яснення: «У граничному бутті треба ставати, а не бути. Інакше і страждання, і життя, і смерть, і саме Буття здаються нам абсурдними. А самотність граничного буття – гранична самотність – постане безвихідною» [135, с. 259].

Як бачимо, на думку дослідника, сенс граничного буття зводиться до подвійного заперечення: відкидання буденності та занурення у самозаперечення. Натомість підкреслимо, що вихід з трагічного характеру самотності як для жінки, так і для чоловіка стане можливим лише через підсилення цього внутрішнього стану. «Саме тоді самотність чоловічого та жіночого начал, що піднялась у свідомість, відкрилася їй із підсвідомо-прихованого та витісненого стану буденності, виступить самозапереченням самотності» [135, с. 259].

Саме граничне буття Н. Хамітов характеризує як екзистенцію. «Екзистенція... означає трагічний розлад Я і навколишнього світу, наростання протиріччя між ними. Це — набуття особистісного начала в житті, що дозволяє називати її існуванням. Це — загострене буття в граничних ситуаціях» [139, с. 162]. А метаграничне буття Н. Хамітов називає «трансцендентною екзистенцією», в якому екзистенція втрачає свої безвихідно-трагічні властивості та сприяє розв'язанню протиріч. «Суперечливість людини, що породжує дисгармонію і страждання, знімається саме в метаграничному бутті — новій цілісності й гармонії. Звідси трансцендентне як щось поза-людське і потойбічне стає внутрішньо властивим людському існуванню. Саме в єдності цих визначень і проявляється трансцендентне, що з'єднує особистість людини і Бога, в образі якого людина усвідомлює межі свого Я» [139, с. 22]. Для того, щоб вийти до метаграничного, треба у бутті-на-межі подолати тугу й жах і вирватися до

нової гармонії, де «любов — це стан єдності, що перемагає самотність» [139, с. 288].

Важливо зупинитися і на такій сутнісній ознаці метаантропології як антропо-трансценденція. Це поняття пов'язане з набуттям свободи, що допомагає творити власне життя та розв'язувати трагічні протиріччя. У метаграничному вимірі людське буття стає особистісним трансцендуванням і набуває гармонії. «Людське буття стає не просто трансцендуванням і не просто само-трансцендуванням; воно стає антропо-трансцендуванням — особистісним трансцендуванням, що не лише входить у потаємні глибини особистості, а й відкриває її іншій особистості; в результаті людське буття і набуває статусу антропо-трансценденції — стану, а надалі й буттєвого виміру, в якому відбувається поєднання свободи та любові, що трансформує творчість у співтворчість та буттє-творення» [136, с. 37].

Враховуючи те, що метаантропологія заснована на інтегрованих підходах екзистенціалізму та персоналізму, то антропо-трансценденцію, припускає Н. Хамітов, також можна називати персоно-трансценденцією. «Категорія антропо-трансценденції означає, що людина приречена вийти за межі повноти життя буденності і має можливість увійти у те Буття, яке в усіх культурах має назву Божественного Буття» [135, с. 312].

Принциповою рисою філософії розвитку особистості — метаантропології, є те, що в ній феномени буття, які подаються у вигляді понять «трансцендування» та «трансценденція» розводяться і не є тотожними. «Якщо трансцендування є ознакою всіх вимірів людського буття, то трансценденція дана людині саме у метаграничному бутті, і дана вона як антропо-трансценденція — здатність до самотворення, толерантності і любові» [135, с. 312].

Також варто зауважити, що метаантропологія як філософія глибинного духовно-душевного розвитку людини, утверджуючи бого-людську здатність творити власне буття, приймаючи свободу Іншого, хто творить поруч, та виходячи у творенні за межі об'єктності, де «любов екстатично синтезує ці

два феномени» [135, с. 313] стає метаетикою та метаестетикою. У нашому дослідженні визначення «вибір любові» також поєднує в собі ці дві філософські дисципліни, в яких моральне і прекрасне складають цінність буття людини, яка наважується на сутнісно-буттєвий крок у власному долетворінні. Таке поєднання форм етичного та естетичного корелює з духовно-душевним, буттєвим і моральним розвитком людини у метаантропології, де відбувається вихід за межі себе самого, подолання меж звичного і буденного та набуття нового екзистенціального та аксіологічного досвіду.

Переходячи до нашого основного питання — питання любові, слід зазначити, що в координатах метаантропології Н. Хамітов виділяє три типи взаємодії: любов-пристрасть, любов-дружбу й любов-цілісність. Любов-пристрасть в метаантропології постає егоїстичним почуттям, в ній відбувається єднання не з особистістю, а з її фізичним проявом. «Любов-пристрасть є переживання, яке виводить чоловіка чи жінку у граничне і подеколи у метаграничне буття... Любов-пристрасть часто може ставати нерозділеною любов'ю при фізичній розділеності — вона бажає того, що може бути розділено за межами пристрасті — в усій повноті буття. Любов-пристрасть є вельми егоїстично насичена та вимоглива» [135, с. 337, 338]. Підкреслимо, що любов-пристрасть це лише перший етап взаємодії, первинне буття. Такий вид любові, як бачимо, пов'язаний з фізичним виявленням та здебільшого із бажанням заволодіти іншою людиною у будь-що, неодмінно досягти мети, породженою інстинктом. Тому любов-пристрасть постає у вигляді «серії спалахів возз'єднання та самотності-відчуження». Це роз'яснення наглядно ілюструє, що така фізична дієва маніфестація, в результаті залишає людину наодинці зі станом самотності.

Наводячи змістовний контекст наступного виду любові, дослідник зауважує, що у любові-дружбі душевне та еротичне спілкування домінують над пристрастю, тут відбувається більш повне поєднання із партнером: «Любов-дружба є форма любові, яка заснована на домінуванні душевного та

еротичного спілкування над пристрастю» [135, с. 339]. Любов-дружба може стати новим еволюційним щаблем для любові-пристрасті, на цьому етапі образи трагічності зникають, відбувається очищення від егоїзму. Із зазначеного можемо дійти висновку, що це є другим етапом, коли і чоловік, і жінка здійснюють перехід від пристрасті з тілесним проявом до укріплення близькості через пережиті емоції та проявлені почуття. Звісно, що в деяких випадках, любов може починатися з цього етапу, а пристрастні почуття з'являються згодом, коли емоційне вростання одне в одного стало потужним укріпленням для обох.

Розв'язання суперечностей та антагоністичного конфлікту між любов'ю-пристрастю та любов'ю-дружбою відбувається шляхом взаємозлиття цих форм проявів любові у любов-цілісність — зауважує Н. Хамітов. «У любові-цілісності відбувається з'єднання чоловічого та жіночого у новій якості – тій якості, в якій відбувається перемога над короткочасністю пристрасті, а також над поза-пристрасним і поза-статевим характером дружби» [135, с. 339-340]. Погоджуємося з науковцем та додамо, що все починається з любові до себе — як першооснови зародження та відродження любові. Проілюструємо сказане цитатою філософа: «Любов до себе передує любові-цілісності... Любов-цілісність постає гармонічним єднанням люблячих, в якому однаково підносяться і пристрасть, і дружба» [135, с. 308]. Проаналізувавши три форми любові, запропоновані Н. Хамітовим, можемо дійти висновку, очевидно, що вибір любові в кожній з цих функціональних взаємодій буде здійснюватись по-різному.

За словами дослідника, головною особливістю метаантропології як філософії трансцендування є вихід за межі самотності чоловіка та жінки, що і є її подоланням. Здійснити вибір любові можливо через любов-толерантність та еротичну любов, коли існування людини набуває нового ціннісного сенсу, долаючи відчуження. «Не буде перебільшенням сказати, що тільки любов виступає зняттям тієї внутрішньої самотності, яка є результатом фундаментального біполярного /бівалентного/ роз'єднання людського роду,

роз'єднання на чоловіче та жіноче начала» [135, с. 333-334]. Розвиваючи цю думку далі, філософ обґрунтовує, що любов-толерантність додає розсудливості, проте не містить особистісної акцентуації у стосунках між чоловіком та жінкою. Для цього в метаантропології Н. Хамітова вживається термін «любов-ерос» або еротична любов, яка подається як область душевного спілкування між статями: «Серед всього розмаїття духовного змісту любові саме в еротичній її іпостасі відбувається поєднання роздвоєного у ціле. Людське буття набуває надлюдську, метаграничну цілісність» [135, с. 334-335].

Проаналізувавши головні концепти метаантропологічного проєкту, можна підсумувати, що екзистенціальний вибір у граничних ситуаціях має здійснюватися прагненням до цілісності особистості. Якщо людина виходить до своєї цілісності через любов та співтворчість, то така цілісність між двома особистостями веде до надцінності, що і становить ядро андрогінізму. Пов'язуючи основні методологічні підходи нашого дослідження, можемо констатувати, що людина, яка проходить шлях індивідуації, у прагненні до трансцендування, має подолати жах нумінозного в граничному бутті, який виникає від зустрічі з невідомим, що очікує на неї в метаграничному, і що є сходиною для розвитку особистості та долебуттєвим утвердженням вибору любові.

З описаного вище, слід зазначити, що, виходячи за межі, долаючи екзистенціальний жах і відчай, пропускаючи через себе власну «Тінь», особистість обирає любов, і відкриває принципово нову якість буття, де розв'язуються глибинні суперечності, і відбувається єднання особистісного і вселенського. Якщо людина не ухвалить самостійного рішення, то вона лишиться на рівні постійного буття-на-межі, стані псевдо-любові або «любові» в конфлікті, що можна простежити на прикладі стосунків відомих французьких філософів С. Бовуар і Ж.-П. Сартра, — на їх обличчях (це можна побачити по їх спільних фото) закарбувалися вічний відчай, відлюдненість, небажання любити ані світ, що навколо, ані себе, ані того, хто поруч.

Висновки до першого розділу

- Проаналізувавши праці видатних філософів, починаючи від доби античності і до сьогодення, виявлено концептуальні підходи в дослідженнях проблеми вибору любові між чоловіком та жінкою.
- Здійснено наукову розвідку щодо природи любові та природи вибору. Ці феномени осмислено в контексті концепту «вибір любові», розвиток якого відображено в історії філософсько-антропологічної думки та дотичному до неї психоаналітичному дискурсі й в суміжних дисциплінах: логотерапія, аналітична психологія, психосинтез, позитивний екзистенціалізм, персоналізм, метаантропологія, андрогін-аналіз тощо.
- За допомогою порівняльного аналізу розкрито сутність і сенс екзистенціального та аксіологічного аспектів феномену любові саме через вибір.
- Відображено світорозуміння поняття любові сучасною людиною та виявлено характерні прояви у питаннях вибору любові в різних країнах. Здійснення такої розвідки показало, що на різних континентах превалює особливий образ наслідування чужих звичок, який створений згідно запитам соціокультурного середовища. В результаті цього аналізу, можна дійти висновку, що любовно-поведінкові патерни потужно розтиражовані за допомогою індустрії розваг і переважають як засадничі здебільшого у людей з буденним світоглядом.
- Згідно описаних методологій, ціннісними стали концепти Р. Отто про нумінозне (як таємниче) та К. Юнга про архетипи, природу нумінозного переживання та осягнення етапів його прояву. У психоаналітичній концепції К. Юнга визначено орієнтацію впливу нумінозного на свідомість та позасвідоме, що відбувається в психіці людини. Розкрито важливість і необхідність процесу індивідуації в

бутті людини, в основі якої лежить вивільнення та проявлення духу завдяки подоланню страху та виходу до себе справжнього.

- Плідність концепту К. Ясперса полягає у граничній ситуації під час вибору любові та взаємодії на рівні лінії екзистенції-трансценденції, осягнення яких містить екзистенціальний аспект і допомагає вийти у буття з новим духовним змістом та усвідомити задуми Бога відносно себе, що в результаті допоможе здійснити трансформацію власної особистості та реалізувати вибір любові.
- На основі філософської концепції С. К'єркегора про естетичну, етичну та релігійну ступені розвитку особистості досліджено, як такі екзистенціали: страх, гріх, жах блокують здійснення вибору любові в бутті людини. Концепція С. К'єркегора про особистісні рівні розвитку задала орієнтирів — на що спиратися особистості при прийнятті доленосного рішення. За допомогою неї визначено, у який спосіб індивіду слід розрізнати характерні відмінності естетичного вибору від етичного. Ці види вибору можна співвіднести зі стилем життя та сприйняттям дійсності, і завдяки осягненню цієї стратегії можна віднайти власний вихід для утвердження релігійного вибору. Такий вибір відповідає абсолютному вибору, внаслідок якого особистість набуває відчуття гармонійного розвитку і повноти життя.
- Евристично плідною стали методологічні засади метаантропології Н. Хамітова як філософії буденного, граничного та метаграничного вимірів буття. Завдяки цій концепції здійснено компаративістський аналіз до підходу С. К'єркегора щодо естетичного, етичного та релігійного вимірів буття.
- Осягнуті та усвідомлені способи розв'язання буттєвих задач у метаантропології Н. Хамітова, де ключовим є вихід у метаграничне буття та набуття філософського світогляду. Це є поворотною точкою в розвитку людини та аксіологічним спрямуванням особистості до цілісності.

- Визначено основні поняття дослідження: вибір, любов, особистість, вибір любові, таємниче, нумінозне, архетипове, сакральне.

Зі сказаного раніше виходить, що нумінозне містить переважно деструктивну конотацію, в той час як архетиповому і сакральному здебільшого властива гуманістична інтенційність. У свою чергу, нумінозне, що з'являється ззовні, сутність якого полягає в тому, щоб піднімати жахливе з глибин колективного позасвідомого і проявляти його, необхідна як трансцендентна сила, що розриває конфліктне, приховане в психіці і те, що перешкоджало оновленню буття. Через такі розриви те, що не усвідомлювалося і поставало у вигляді архетипів, ототожнюючись на рівні відчуттів відповідно до різних емоційних станів, стає зрозумілим для свідомості. Якщо індивід наважується пройти через усі сходинки нумінозного, то тоді стає можливим вихід у метагранічний вимір буття, а значить такій людині вдасться втілити власні задуми відносно вибору любові. В результаті цього й набувається новий екзистенціальний досвід та осягається зміст сакрального.

Розглянувши проблематику вибору любові та проаналізувавши концептуальні ідеї філософів різної доби, із вищезазначеного, можемо зробити висновок, що любов — це особистісний вибір в бутті людини.

Вибір любові — це, в першу чергу, вибір себе — власний вольовий вибір, вихід до нової реальності.

Узагальнюючи описане вище, можна зазначити, що особистість, врегульовуючи протиріччя між своїм чоловічим та своїм жіночим, виходить за межі граничного буття, де одухотворена душа та одушевлений дух перебувають у гармонії. Такі стосунки між двома особистостями будуються на розумінні, співпереживанні, співтворчості, довірі, дружбі та любові, а буття відбувається в цілісності тілесного, духовного та душевного.

РОЗДІЛ 2. СВІТОГЛЯДНІ, ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ Й ГЕНДЕРНІ ВИМІРИ ВИБОРУ ЛЮБОВІ

2.1. Вибір любові як цінності світогляду

Перш, ніж розпочати розкриття зазначеного питання, слід зауважити, що у дисертації буде використане поняття «позасвідоме» (рос. бессознательное), хоча у багатьох джерелах деякі перекладачі подають переклад як «несвідоме». На нашу думку, поняття «несвідоме» як термін, що описує внутрішню реальність, використовувати недоречно, оскільки таке визначення певною мірою стосується етичної сфери, як морально-негативне, нерозуміння людиною сукупності певних морально-етичних норм. У свою чергу, позасвідоме — це та частина психіки, де немає свідомості на даний момент, тому коректно використовувати саме концепт «позасвідоме», який в словнику «Філософська антропологія» за редакцією Н. Хамітова визначається як: «Позасвідоме — психічна реальність, яка протистоїть свідомості, існує за її межами і може бути як представлена в свідомості (повністю або частково), так і не представлена в ній» [142, с. 29].

В умовах соціально-культурної кризи та швидкоплинних антропологічних змін, зумовлених крахом морально-етичних цінностей, проблема буття особистості постає одним з ключових питань у філософії розвитку людини — метаантропології [139; 137]. Ці перетворення актуалізують питання: чому у час технологічного прогресу, коли антроподинаміка має інтенцію на постійній змінності, мобільності простору та руху — як реального, так і віртуального, людині складно долати самотність і здійснювати вибір любові? В своєму існуванні за період дитинства та юності людина набула апостеріорних знань з деяких сенсоутворюючих аспектів життя, однак досвіду вибору долі у питанні любові до цих пір нею ще не отримано. Період вибору любові ще не є пережитим. Тобто, відсутнє вміння набувати нового екзистенціального

досвіду, зумовленого кардинальним поворотом: виходом з кокону багаторічного життя у родині до свободи — з подальшим формуванням власного життя на основі вибору любові.

Варто зауважити, що аналіз життєвої проблематики в розрізі сучасної психології переважно пропонує алгоритми — конкретні техніки подолання кризи у любовних взаєминах. А це аж ніяк не може бути панацеєю і здебільшого може спричинити когнітивний хаос, викликати розгубленість, бо проблематика екзистенціалу любові охоплює світоглядно-ціннісний простір кожної окремої людини, який є унікальним. Звісно, «рецепти» і тренінги більшості практикуючих психологів не дають відповіді на світоглядне коло питань, пов'язаних з пошуком смислу буття людини, так само психологія не торкається сакрального змісту простору духу особистості та наративу її долі. Тому спробуємо за допомогою екзистенціально-комунікативних аспектів та типології світогляду, запропонованих в координатах метаантропології, дати відповідь на питання вибору любові як цінності світогляду.

Істотно те, що в основі вибору любові вагому роль відіграє світогляд людини, її ціннісні орієнтири, осягнення колізій сутності й існування та знаходження сенсу життя. Наразі простір духовної культури людства зазнає екзистенціальної кризи, проходить період глобальних змін в людському існуванні, в результаті чого зростає відчуженість одне від одного, відбувається нехтування цінностями. А любов, як відомо, є ціннісною перлиною духовного світу індивіда, тому з огляду на зазначене вище, це проблемне коло питань актуалізує здійснення аналітичного перегляду аксіологічного змісту процесу вибору любові.

У фокусі даного розділу, присвяченого світоглядним питанням в аспекті вибору любові, насамперед, постає метаантропологія — як «антропологія меж та позамежності людини» [136, с. 17] з поділом на буденний, особистісний та філософський світогляди, що становлять екзистенціально-особистісну типологію в філософії трансцендування — філософії виходу за межі, де визначають буденний, граничний та

метаграничний виміри буття людини. Закцентуємо, що граничне буття в метаантропології, описане Н. Хамітовим, корелює з трактовкою екзистенції К. Ясперса (екзистенція осмислюється як буття-на-межі), а метаграничне буття є корелятом трансценденції.

Також зауважимо, що граничне буття і гранична ситуація — не є одним і тим самим. Гранична ситуація К. Ясперса пов'язана з кардинальними зовнішніми подіями в житті людини, в результаті чого доводиться переглядати власні цінності — після осягнення цього відбувається просвітлення екзистенції. А граничне буття — це результат рішення, і саме вибір особистості перетворює ситуацію в буття. Гранична ситуація, в якій раптово опинилася людина, може стати каталізатором і переходом із буденного виміру до граничного. Людина може і самостійно піднятися до граничного буття, проте гранична ситуація — це завжди зовнішній вплив на життя людини, спричинений неприємними подіями: смерть близьких, тяжка хвороба та інше. Це ситуація такого ґатунку, де ерос і танатос зіштовхуються, і людина поза власним бажанням опиняється в стані серйозного вибору.

Як вище йшлося, формування світогляду та ціннісних орієнтирів є визначальним фактором у вирішенні людиною важливих життєвих, сенсоутворюючих питань, що ведуть до особистісної еволюції та духовно-душевної зрілості. Створення власної картини світу допомагає привести до гармонічного ладу психічне та духовне життя. За допомогою світогляду особистість набуває аксіологічно-онтологічного досвіду, бо формується буттєва структура та взаємозв'язки, засновані на загально-людських цінностях, які людина засвоює в процесі особистісної актуалізації та під час переосмислення світоглядних поглядів.

Прийнято вважати, що світогляд включає в себе ставлення до навколишнього світу, до себе, до батьків, до різних соціальних груп та визначає місце особистості в них. Перш, ніж розпочати аналіз світогляду в різних вимірах буття згідно метаантропології, зауважимо, що вибір любові

здійснюється не тільки в юному чи молодому віці з метою утворення родини — спільної організації буття, де подружні стосунки постають як система ролей, співвідношення певних моделей поведінки, виконання обов'язків у відповідності до цінностей. Вибір любові також здійснюється як перегляд життєвої позиції з огляду на власні стосунки, що утворилися, мали певний часовий перебіг і на одному з етапів дійшли пікової точки.

Тобто сутність вибору любові також полягає у перегляді зробленого вибору любові колись, у минулому, задля того, щоб утвердити даний вибір знову через декілька років, або ж навпаки, скорегувати вибір, обравши іншу людину — у разі, якщо багаторічні стосунки не є продуктивними, в них відсутня еволюція любові, а особистісне психоемоційне та духовне єство потребує змін. Як правило, таке трапляється, коли один з партнерів не бажає змінювати ані себе, ані катастрофічну ситуацію, що склалася. Варто зауважити, що в даному випадку ми в ніякому разі не наполягаємо на руйнації стосунків, акцент тут робиться на перегляді та переоцінці цінностей, що так чи інакше, відбувається під час екзистенціальних криз на різних етапах людського існування впродовж зростання та зрілості особистості.

Життєві періоди переосмислення вибору любові можуть також відбуватися як результат граничної ситуації (раптова загибель одного з партнерів, пожежа з втратою усього майна, крадіжка заощаджених грошей, зрада тощо). Тобто ще однією ознакою вибору любові є гранична ситуація, з настанням якої звичні обриси існування зруйновані впливом негативних зовнішніх подій, в результаті чого розвиток власної природи особистості набуває цілеспрямованості, відмінного від попереднього, з інтенцією на ціннісне переорієнтування, яке призводить до оновлення буття.

Закцентуємо увагу на проблемі формування світогляду та вибору цінностей і взаємин, що базуються на основі екзистенціально-комунікативного підходу та на засадах метаантропології. Отже, особистісна природа екзистенції прагне утвердитися у різних сферах життя людини, а така внутрішня діяльність потребує вирішення суперечностей та

самовизначення особистості. Як же формується світогляд у буденному бутті? Розуміння навколишнього світу та усвідомлення сенсу життя у буденному світогляді формується на основі життєвих установ сімейного кола, де виріс чоловік чи жінка. Буденний світогляд, як предметне буття, детермінований родинними поглядами, які є «притчею во язицех», вони схвалені батьками та дідами. Ціннісним орієнтиром взаємовідносин між членами родини постають норми, встановлені ще за дідів-прадівів, як форма непорушного спільного буття.

Отже, соціальні та екзистенціальні прояви такого буття та буденного світогляду індивіда окреслені несаможиттєвістю, некритичністю, недостатнім ступенем фокусування на творчості та відсутністю прагнення до саморозвитку. Як правило, такий світогляд формується у дитячі та юні шкільні роки. Така людина, окрім родинних правил, є носієм ідеологічних установок суспільства, в яких народилася і живе. «Людина з буденним світоглядом абсолютно залежить від пануючих ідеологічних установок і цінностей. Наприклад, у суспільстві з атеїстичною ідеологією значна частина його представників стає атеїстами, у суспільстві, що сповідує релігійні принципи, більшість людей – віруючі» [136, с. 44].

Виходячи з того, що світоглядне сприйняття дійсності у буденному вимірі характеризується низьким рівнем розвитку людини як особистості, то такий індивід може здійснювати вибір любові лише, спираючись на канони роду. Оскільки в даному вимірі існує узагальнений погляд на світ, на інших і на самого себе — як наслідувача родинного кола, що вже є, тому, звісно, про розуміння світоглядних поглядів та принципів іншої родини, не може йти мови. Людина з буденним світоглядом у буденному вимірі, намагаючись здійснити вибір любові, виражає не власну волю, а волю батьків, предків, тощо. Тобто ціннісна підсистема у неї вже означена як незмінна, тверда, нерухома. У такому виборі індивід забуває власне Я, наслідуючи та сповідуючи ідеали та моделі поведінки, так би мовити, «за образом та подобою».

Світоглядне сприйняття дійсності у граничному вимірі, переважно, супроводжується самовизначенням людини у світі та намаганням утвердити власну позицію в різних життєвих аспектах: у професії, у стосунках, у суспільному житті, перебуваючи в певних соціальних групах тощо. Оскільки індивід у граничному бутті, переважно зосереджується на собі — у фокусі його уваги є самопізнання як інтелектуальний процес обробки інформації, то у такої людини формується особистісний світогляд. Тому вибір любові здійснюється як вибір свободи через креативний погляд на цю сферу буття. У цьому вимірі виникає специфічний спосіб бачення, високий рівень аналізу, вміння критично оцінити ситуацію та вчинки. «Саме творчий характер особистісного світогляду дозволяє вирішувати проблему смислу життя як проблему смислу свободи — свободи вибору і свободи досягнення обраного» [136, с. 46].

Людина з ціннісною підсистемою у граничному бутті прагне саморозвитку та творчого вираження, такою людиною складно маніпулювати, оскільки помітна певна еволюція з акцентом на критичному мисленні. Така людина у питаннях вибору любові підключає не тільки моральний аспект розуміння ситуації з метою догодити батькам чи роду, а критичне розуміння з логічним аналізом причинно-наслідкових зв'язків. Ціннісний підхід у вирішенні протиріч та прийнятті рішень щодо доленосного вибору здійснюється за рахунок намагання зруйнувати застарілі онтологічні родинні стовпи, що часто призводить до подальшої непримиримої ворожнечі між батьками та дітьми. Зіткнення позицій стає замкненим колом, з якого не може вибратися людина буття-на-межі, бо кожен не хоче прийняти власну недосконалість та примиритися з недосконалістю Іншого. Часто трапляється, що людина граничного буття обирає самотність і перебування в стані егоїстичної насолоди від творчої реалізації без намагання наблизитися до вибору любові та здійснити перехід у метаграничне буття.

Зупинимося докладніше на філософському світогляді, що є уособленням метаграничного виміру буття, де відбувається переосмислення себе та світу, тобто осягнення таких горизонтів, які не були зрозумілими до цих пір. Головною рисою філософського світогляду є особистісна цілісність сприйняття, центральною темою та фокусом такої особистості є творчий характер взаємодії, самостійність, критичність, а також системність мислення. Світоглядне сприйняття дійсності у метаграничному бутті під час вибору любові спирається на раціональний аналіз у поєднанні з ірраціональною природою особистості. Безсумнівно, це є самостійним зваженим рішенням, коли людина усвідомлює власні екзистенціальні переживання, має готовність долати вікові та інші кризи, та набувати цілковито іншого екзистенціального досвіду, що веде до цілісності. «Філософія метаграничного буття — це філософія духовного еволюціонування людини до вільно обраного гармонічного буття» [136, с. 164]. Вибір любові у людини з філософським світоглядом здійснюється через звільнення від інфантильного стану як застарілого атавізму, з опорою на власну відповідальність за змінність буття, де за допомогою свободи та віри, шляхом поєднання протиріч, відбувається перехід від граничного буття у метаграничне.

Отже, парадигми ціннісних концептів щодо вибору любові у людини з буденним світоглядом, постають у вигляді стандартизованих поглядів, часом жорсткі, видані наче лікарський рецепт-план для призначення щодо тотальної реалізації майбутнього життя. Пануюча категорія ціннісних концептів у людини з особистісним світоглядом у питаннях вибору любові представлена як спосіб мислення, якому властиві аналіз, чітке усвідомлення етичних категорій з їх розмежуванням на те, що є для особистості добро, а що є зло, узагальнення, тощо. Відповідно, ціннісний концепт людини з філософським світоглядом щодо вибору любові постає як цілком усвідомлений проєкт оновленого життя згідно власного авторського сценарію. Така особистість у метаграничному бутті здатна вийти до

співтворчості з Іншим, здатна любити, а не випромінювати егоїстичні чи нарцисичні хвилі зачарування.

Оскільки ми розглядаємо вибір любові у сучасному бутті між чоловіком та жінкою, то спираючись на філософію трансцендування, зазначимо у чому полягає специфіка вибору любові та введемо основні модуси цього екзистенціалу: мужність та жіночність.

Мужність вибору любові — психологічний, антропокультурний, екзистенціальний феномен. Це світоглядний модус, головна характеристика якого полягає у рішучій налаштованості особистості подолати самотність та зняти трагічний настрій внутрішньої комунікації. Під мужністю вибору любові пропонується розглядати стійкий наполегливий вибір, як утвердження власної духовності. Такий вибір зумовлений свідомим прагненням, інтенційно зосередженим на подоланні трагічних станів: туги, нудьги, відчаю та інших станів, притаманних граничному буттю. Прийняття рішення у метаграничному бутті здійснюється у відповідності до власного вольового акту з метою звільнення від внутрішньої самотності. Ще однією сутнісною ознакою мужності вибору любові є подолання егоїзму та зняття суперечностей між любов'ю-пристрастю та любов'ю-егоїзмом.

З точки зору аналізу мужності вибору любові на основі аналітичної психології К. Юнга, варто звернути увагу на архетипи колективного позасвідомого: Аніми та Анімусу. Мужність вибору любові корелюється із поняттям Анімусу у жінок. «Аніма — це ірраціональне почуття, Анімус — ірраціональне судження» [180, с. 64].

Мужність вибору любові є етичною категорією сприйняття буття. Це вміння розпізнати та розрізнити особливі стани духу та сфокусуватися на звільненні від страждань, спричинених самотністю, що додають існуванню екзистенціального напруження та окраси трагічності в граничному бутті. Отже, мужність вибору любові — це самовизначення особистості як форми екзистенціального переживання, що відбувається у певний доленосний період, спричинений бажанням вийти у співтворчість з Іншим та набути

власної цілісності. Цей вибір відноситься до феномену любові, актуалізується сміливістю та рішучістю особистості; він є необхідною частиною трансформаційного процесу. У мужності вибору любові задіяні світогляд, психіка, а також як логічний, так і еротичний аспекти людського буття. Такий вибір не є деспотичним проявом інстинктивної волі, це є свідомий прояв волі, самовиявлення у напрямку особистісного розвитку. Це позиція особистості, яка здатна без контролю та приниження іншої особистості, набувати якісно нових рис під час власної еволюції, що закладена в метаграницному бутті.

Жіночність вибору любові — психологічний, антропокультурний, екзистенціальний феномен. Це світоглядний модус, головна характеристика якого полягає у свідомому прагненні утвердження власної душевності. Під жіночністю вибору любові пропонується розглядати подолання власної незахищенності, звільнення від відчуття неповноти буття. Це вміння розпізнати та розрізнити особливі стани душі та подолати закритість і зачарованість собою, усунення недовіри до світу та до Іншого.

Жіночність вибору любові — це естетична категорія сприйняття буття, в основі якої закладено вміння розрізнити прекрасне і потворне, величне і низьке. Це жіноче бачення процесів індивідуального буття та обопільного буття з певною лінією морально-етичних цінностей. Однак хочеться зазначити, що це не є феміністський підхід з викривленою акцентуацією на підкоренні чоловіка жінкою чи звабливим демонстративним хизуванням жіночності.

З точки зору аналізу жіночності вибору любові на основі юнгіанської аналітичної психології, жіночність корелюється з поняттям Аніми у чоловіків. «Оскільки аніма є архетипом, що проявляється в чоловікові, то напрошується припущення, що в жінки повинен бути відповідний еквівалент, адже як чоловік компенсується жіночим, так і жінка — чоловічим» [171, с. 30]. Головними ознаками жіночності вибору любові є м'якість та поступливість, співпереживання та співчуття.

Однак зауважимо, що мужність вибору любові не стоїть вище за жіночність вибору любові. Ані у світоглядних питаннях, ані у чуттєвих. Кожен з цих модусів є екзистенціальним вибором та має позитивний вплив на розвиток особистості. Мужність і жіночність не означає виключно чоловічий чи жіночий вибір, проте означає вибір цілісності особистості. Мужність та жіночність вибору любові є екзистенціально-комунікативними вимірами сенсбуттєвого самовизначення.

Таким чином, можемо констатувати, що у період неупорядкованого (аберрантного) антропологічного буття ХХІ сторіччя головним життєстверджувальним фактором є світогляд, за допомогою чого людина формує нове буття, вирішуючи протиріччя. Однією з головних сутнісних буттєвих характеристик є вибір любові. Особливо трагічно забарвлених рис вибір любові набуває у граничних ситуаціях, які є несподіваними змінниками існуючої реальності. Характеру неможливості змін набуває буденне буття, а характер приреченості притаманний граничному буттю. Переважна більшість чоловіків та жінок обирає самотність у бутті-на-межі й так і не наважується здійснити вибір любові, бо це питання пов'язане з кардинальними змінами, що ведуть до набуття абсолютно нового екзистенціального досвіду, і не кожен намагається його отримати, тому що зустрічається з незвіданим, таємничим, яке відлякує і страшить.

Виходячи з аналізу світогляду згідно метаантропологічної типології, витлумачуємо, що *вибір любові* — це вибір коханої людини, від якої залежатиме у подальшому доля обох, вибір єдиного цілого, направлений на творення якісно нового буття у партнерстві з Іншим. Поняття «вибір любові» є міждисциплінарним феноменом духовно-душевного буття і корелюється з естетичною та етичною стадіями розвитку особистості, відноситься до аксіологічного та екзистенціального аспектів філософської антропології. В контексті метаантропології вибір любові у метакричному бутті є кардинальним поворотом, який призводить до змін та створення

неповторності обопільного буття, гармонічного єднання, заснованого на співтворчості, свободі та любові.

Вибір любові торкається глибинного внутрішнього стану людини, є поворотним моментом в індивідуації, синтезом «буття до вибору» з прекрасним буттям, що на переконання особистості, може статися після вибору. Такий вибір характеризується поєднанням минулого з майбутнім, футуристичною проекцією власної долі, це рух буття, що веде до нової цілісної реальності. Вибір любові — це вольовий акт людини, який вона здійснює в напрямку до цілісності власної особистості, це шлях творення її як особистості, що прагне свободи, любові та утворення власної картини світу, тобто зміни світогляду та утвердження однієї з головних духовно-естетичних цінностей буття — любові. У питаннях вибору любові взаємодія чоловічого та жіночого начал у філософії розвитку людини є важливими елементами еволюції особистості, що закріплені в екзистенціальних і морально-комунікативних модусах: мужності та жіночності.

Розглянемо детальніше як відбувається перехід від буденного світогляду до особистісного, а також як зароджується світобачення та світорозуміння, коли людина наважується зробити світоглядний перехід та опиняється у буферній зоні, на граничній межі. Як відомо, релігія через віру в надприродну силу зв'язує буття людини з буттям божественним. Нумінозне, яке описав Р. Отто [72] як першоелемент релігійної віри, є головною перепоною в доленосні часи, що ускладнює процес вибору. «Навіть там, де віра в демонів дуже давно зросла до віри в богів, самі “боги” завжди зберігають для почуття, як numina, щось “примарне” як таке, а саме специфічний характер “жахливо-страшного”, який складає їхню “велич” або до нього причетний. Цей момент не зникає навіть на вищому щаблі, на щаблі чистої віри в Бога» [72, с. 4]. Оттівське нумінозне — це караюча сила (Бог, трансцендентне, що співвідноситься з к'єркегорівським передвісником, який «лякає і страшить» та виносить вирок), та ця сила водночас є тим каталізатором, що прагне вивести з мучинецького кола, по якому бігає

обранець, що вважає себе знедоленим або відчуває себе жертвою, яку заточили до фатального лабіринту.

Тому стверджуємо, що нуміозне має певну пов'язанність з прийняттям доленосного рішення — вибором любові, тобто, ця властивість позасвідомого безпосередньо пов'язана з обиранням, обмірковуванням і вольовим процесом. Науковець К. Юнг, який після Р. Отто вживав термін «нуміозне», наголошує, що ця сила спонукає людину до дії. Також дослідник відносив нуміозне до позасвідомих процесів, пов'язаних саме із колективним позасвідомим, представлених як суб'єктивні реакції, що виникають через певну повторюванність. «Архетип виявляє себе в сновидінні, у фантазії або в житті, в ньому завжди міститься деякий особливий «вплив» або сила, завдяки якій його вплив отримує *нуміозний*, тобто особливий характер, що зачаровує, або спонукає до дії» [178, с. 6]. Ось чому нуміозне має актуальність до вибору любові, бо запускає дієвий процес — обирати, а любов якраз має іншу особливість — зачарування, якщо перевести це в дієслово: зачаровувати, а згодом й залучати до певного кроку — до дії. Поняття «архетипу» у питанні вибору любові детальніше спробуємо розкрити далі. Зауважимо, що й Р. Отто робить акцент на факторі дієвості нуміозного, описуючи «момент енергійного» — третій етап священного. «Досвід цього моменту *numen* активує людську душу, викликає “запопадливість”, наповнює її надзвичайною напругою та динамікою» [72, с. 6].

Свого роду, ця картина зустрічі з «жахливим нуміозним» викликає бажання зняти страждуючого і нещасного з колеса Сансари, бо він виглядає як той, хто потребує допомоги. Проте, зауважимо, людина і сама може знайти вихід, у разі, якщо осягне, що саме страх перед нуміозним й забажає здійснити абсолютний вибір — вибір, що йде у вічність. Безперечно, цей негативний стан і похідні емоційні реакції призводять до виникнення протиріч у свідомості на шляху до прийняття рішення. Такі періоди можна віднести до граничної ситуації, під час якої відбувається своєрідне

налаштування екзистенції, оскільки йде пошук, фокусування: куди спрямувати погляд та як перезапустити внутрішню діяльність. Зрозуміло, що зміна світоглядних установок веде і до трансформаційних модифікацій поведінкових реакцій.

Для осягнення поданих аспектів та задля здійснення цілісного підходу розглянемо світоглядний концепт Н. Хамітова про виміри буття та прояви волі, свободи і любові як прояви ціннісних екзистенціалів. Слід зазначити, що зустріч з нумінозним передусім характерна для роздоріжжя — особливого періоду, коли людина дійшла до певних меж, проте самостійно здолати старі кордони життєвої протяжності не може. Вибір складно здійснити тому, що лякає уявне далеке майбутнє так би мовити божественного буття, що супроводжується думкою: а чи приймуть мене у Світ Божий, якщо я раптом оступлюся? Тобто у такі часи людина активніше апелює до Бога і шукає підтримки і скерувань останнього помічника, на якого покладається і якому довіряє турботи та переживання, приховані від очей інших.

Таким чином дійсність для даного індивіда постає як трагічна реальність. У такої людини спостерігається заблокована воля, згасла сексуальність (еротичність), на противагу цьому релігійність задіяна на повну потужність. Внаслідок таких протилежних механізмів помітна відсутність свідомої залученості індивідом у власний процес видозмінювання долі, буття тощо. Оскільки бажання викривлені або спотворені, процес цілепокладання придушений, то з'являється й відчуття трагічності буття. Це може призвести до того, що людина замість трансцендування, здійснить перехід від дійсності у світ ілюзій. Про це свідчить посилений релігійний потяг на позасвідомому рівні, який формує деструктивні поведінкові патерни й світоглядні моделі фатального спрямування з акцентуацією на безнадійності.

Отже, така трагічна картина, де сексуальність представлена як заборона, воля як щось непосильне і тяжке, натомість релігія бачиться як

єдине можливе існування — внаслідок цього і утворюється в свідомості драматичний світоглядний аспект. Очевидно, що перебуваючи в такому стані, індивід не може реалізувати самостійно власну світоглядну трансформацію. А якщо взяти до уваги, що релігійний компонент занадто актуалізований та щоденно підкріплюється батьками, то в такому разі людина знаходиться під подвійним масованим пресом: з боку власного каяття перед божественною постаттю та самозвинувачення у слабосиллі з боку посиленої критики іншими індивідами щодо власної особистості. Відомо, що існують родини, які постійно принижують не тільки підлітків, а й дорослих дітей, які ніяк не можуть позбавитися такої батьківської «любові» та надмірної опіки, яку правильно було б називати жорстокістю.

Для того, щоб вивести індивіда з трагічного відчуття дійсності, яку він відчуває як небезпеку, слід запропонувати продуктивний спосіб виходу. Ним може стати розірвання пагубного ланцюжка, що руйнує свідомість. Для цього потрібно прибрати старе коло думок та виокремити (вийняти) певний елемент, що продовжує множити згубні дії, які формують світоглядну звичку. Процес виштовхування атавістичної частини дещо схожий на вистрибування з парашутом. Залученість цієї моделі свого роду нагадує принцип кубика Рубіка. Вилучивши поведінково-мисленнєвий шаблон, слід приставити новий, продуктивний, та упродовж деякого часового періоду закріплювати надалі цей патерн, щоб його було додано до свідомості. Такий спосіб можна назвати *світоглядною реконструкцією*, під час якої звичні стійкі поведінкові копії перестають множитися та повторюватися у свідомості як єдина можлива картина світу та представлення індивіда в позиції жертви в ній.

Як же і коли з'являється відчуття нумінозного? Для того, щоб краще розкрити це питання, насамперед, зупинимося докладніше на причинно-наслідкових зв'язках. Пошукаємо відповідь на питання: чи відчувають цей ірраціональний компонент діти, і якщо відчувають, то завдяки чому, і що є підґрунтям для утворення нумінозних переживань та відчуттів? Вважаємо,

що ставлення до нумінозного як елемента позасвідомого, зароджується ще в дитинстві і далі упродовж життя спричинює конфліктну боротьбу в душі індивіда під час виходу до трансцендентного — до того, що в метаантропології Н. Хамітова позначається як метаяграниць.

В якості ключового доказу наведемо приклади з так би мовити «ідеального дитинства» та за допомогою логічного і послідовного викладу спробуємо пояснити й аргументувати, як і чому з'являється негативне відчуття нумінозного (караючого Бога) в дитячій психіці. Передусім зауважимо, що переживання досвіду зустрічі з нумінозним пов'язане зі страхітливими подіями, залякуваннями, що чинять один над одним як дорослі, так й діти. На наше переконання, нумінозне гостріше відчувають діти, які постійно перебувають у граничному стані — стані граничної свідомості. Вони бажають чогось досягти (з того, що їм поставили за мету старші), але через те, що батьки змушують їх робити все виключно ідеально, такі діти й опиняються в стані, який можна охарактеризувати «і не тут, і не там». Вони прагнуть, намагаються, витрачають зусилля задля досягнення цілі, проте агресивна критика батьків вказує на те, що робота зроблена ними неідеально, і тоді вони наче «підвисають» на кордоні реального і кордоні божественного (ідеального, тобто недосяжного).

Подане вище свідчить про те, що таке осмислення взаємодії з найближчими людьми та похідні від цього відчуття незбагненості, породжують усвідомлення, що вийти за межі граничного буття неможливо. Це вказує на те, що у подальшому під час зустрічі з трансцендентним, така людина просто покійно завмирає перед незвіданим, яке їй здається як ідеальне (божественне). Тому на зміни, про які їй зауважує нумінозне, як каталізатор-вказівник розвитку майбутніх подій, не наважується. Таким чином й виходу до трансцендування не відбувається. Тобто, діти, охоплені виразом неповноцінності, постійно перебувають в пригніченому стані — в бутті-на-межі — вони б'ються о браму ідеального і не можуть потрапити у сферу неперевершеного, тому що хтось з батьків безперервно ставить клеймо

недосконалості, особистісної дефіцитності. У такий спосіб в їх свідомості застигає переконання «я-неідельності, я-недостатності».

Ця світоглядна установка, сформована батьками ще за часів дитинства, веде до того, що таким індивідам важко дається прорив за межі граничності, а саме: вихід до вирішення проблемних питань, пошук альтернативних можливостей та розв'язання складних, а часом й навіть простих, життєвих ситуацій. Внаслідок цього, навичка прийняття рішень не формується, тому рівень відчуття самоцінності — того, що ти цінний завдяки власному існуванню, він не те, що занижений, він відсутній, заблокований. А воля дитини від самого початку віддана у власність «найрозумнішому» — тому, хто знає як «краще», бо він наклав заборону на бажання, хотіння та будь-які вільні прояви дитини. Тобто відбувається так би мовити крадіжка батьками (або тими, хто їх замінює: брати, сестри, дідусі, бабусі) ідентичності дитини. В такий спосіб в подальшому дорослі встановлюють тотальний контроль за емоціями, бажаннями, переживаннями захопленої батьками дитячої екзистенції.

Від такого привласнення ідентичності у дитини з'являється страх жити, страх творити, діяти й взагалі чогось прагнути, і бодай хоч слабо проявляти своє творче-діяльне єство, розкривати власну неповторність. Через невмілість повноцінно відчувати й приймати себе, відслідковувати власні бажання й проявляти волю у досягненні бажаного, дитина втрачає унікальність, бо елементи власної ідентичності у неї відібрані та привласнені авторитарними дорослими. З цієї причини починає зароджуватися і формуватися *нумінозний комплекс*. Оскільки К. Юнг витлумачує, що «комплекс — це скупчення психічних характеристик, зазначених специфічним, можливо болісним, почуттям... це те, що зазвичай ретельно приховують» [186, с. 10], то можна дійти висновку, що нумінозне є структурним компонентом релігійно-психічного буття. Це сприяє тому, що в індивіда через детермінованість власної ідентичності зароджується Персона боязкої, лякливої людини. Характерною особливістю такої Персони є звичка

бездіяльності; їй притаманний невідступний страх, властиві прояви нав'язливої тривоги, розвинена фобія власної загибелі у великому неосяжному світі. Внаслідок зазначеного, можна сказати, що у такого індивіда роками сформоване зречення (резигнація), виражена у поведінці покірливої смиренності. Це призводить до єдиного вибору — відмови вчиняти по-своєму задля власного блага, перекидаючи відповідальність за вибір і долю на Бога, божественне тощо.

Слід пояснити, чому таке існування називаємо релігійно-психічним буттям. Для цього пригадаємо основний концепт дослідника К. Юнга, який власне і виводить термін «психічне буття». До нього науковець відносить індивідуальне та колективне позасвідоме, а також чотири психічні процеси: відчуття, мислення, інтуїцію та пам'ять. «Колективне позасвідоме... представляє психічне буття тим, що... не може бути безпосередньо сприйнято або “представлено”» [186, с. 37]. Отже, з ознаками психічного буття визначились, а в чому ж проявляється релігійне буття? Здійснений аналіз дає змогу дійти висновку, що релігійне буття полягає в тому, що в основі нумінозного закладений поклик та ставлення до божественного. «Тільки через психічне буття ми можемо встановити, що Бог впливає на нас» [186, с. 35]. Як бачимо, психічне і релігійне буття тісно переплетені між собою.

З огляду на описане вище, можна стверджувати, що у відчутті індивідів, схильних до цілковитої покірливості долі, закарбувався зліпок (відбиток, прообраз) страхітливих дорослих та ідеальних богів. Ось така виникає картина оточуючого середовища у свідомості, звісно, що від цього світорозуміння єдиним виходом лишається занурення в світ ілюзій, де є боги, наділені чарівливою силою, а люди (і я) представлені як ті, що не спроможні сягнути кордонів божественності. Оскільки комплекс за К. Юнгом є «агломерацією асоціацій» [186, с. 11], то можна уявити, яке накопичення жахливих уявлень роками нагромаджується в індивідуальному позасвідомому людини, формуючи окреме, відірване від свідомих норм і законів, життя. «Комплекс з притаманною йому енергією має тенденцію

утворювати наче окрему маленьку особистість» [186, с. 11]. Ці фрагменти формують власне нервово-психічне життя і кожен з них має певну інтенсивність, котра залежить від ступеня жахливості події чи енергетичного рівня людини, яка намагається образити того, кого образити і так дуже легко. Таким чином ця Персона стає центром, ядром і маскою особистості водночас (тобто прообразом власної ідентичності та захистом цієї ж самої надуманої ідентичності), а пагони комплексів стають такими, що роками збираючись в купу, утворюють великий твердий згусток, і роблять свідомість індивіда ригідною — такою, яку майже неможливо піддати світоглядним змінам.

Що може стати порятунком для даної людини? Як зазначає К. Юнг, саме Его повинно керувати цими комплексами, та на жаль, у такого індивіда Его вкрай пригнічене, точніше, навіть придушене, тому він якби лякається наперед, заделегідь. Для підтвердження цієї тези можемо відобразити наступну ситуацію: людина, яка сприймається як погана, ще не встигла вчинити нічого аморального проти нього, та переляк в патологічній поведінці нажаханого індивіда вже викрився. Вважаємо, це проявом хронічної особливості комплексу — *комплексу легкодуха*. Підкріплення знаходимо у К. Юнга, який зазначає, що комплекси мають власну волю. Більш того, науковець переконаний, що ці трагічні уривки не лише утворюють окрему фрагментарну особистість, а й мають власну свідомість. «Я вважаю, що так, і наполягаю на цьому тут (на існуванні окремої точки свідомості всередині комплексів)» [186, с. 11]. Тому, унаслідок окресленого вище, можемо констатувати, що нуміозні комплекси тяжко піддаються світоглядному переорієнтуванню та перешкоджають інтелектуальному, професійному і духовно-практичному розвиткові особистості.

Звісно, що через таку непролазну світоглядну міць разом з регулярними екзистенціальними переживаннями, що стали нормою (жах, нудьга та інше), дитина (підліток, дорослий) не може вибратися назовні та повірити у власне продукування долі, в основі якої існують свободотворення і любов, справжня любов. Як бачимо, такому індивіду, який має нуміозний

комплекс, тяжко усвідомити власне право на любов. Якби така людина повірила у здатність власного долетворіння та віднайшла спочатку любов до себе, тоді, як зазначає Н. Хамітов, після любові до себе у людини виростає прагнення рухатися до цілі — любові-цілісності — з метою відчутти глибину і справжній сенс існування. Такий акт свободної волі до любові скеровує особистість в напрямку набуття нового аксіологічного та екзистенціального досвіду. «Любов-сотворення пов'язана зі створенням об'єктів культури — культуротворчістю. В любові-сотворенні відбувається створення нової реальності — реальності люблячих» [139, с. 190]. В подальшому такий світоглядний стрибок ми можемо називати виходом до утвердження *культури вибору любові*.

Таким чином можемо зазначити, що у наведеній послідовності зародження та прояву нумінозного комплексу ми відобразили *генезу нумінозного*, а саме довели, у який спосіб відбувається батьківське захоплення прав на життєтворення та неповторний особистісний самовияв дитини. В результаті такого «загарбництва» ідентичності в індивіда втрачаються виміри цілісності, атрофуються власні уподобання, зникають індивідуальні неповторні якості, настає розчарування в собі та зростає схильність до магічного мислення, що було притаманне первісній людині. Тобто свого роду відбувається відкат у міфологічне провалля, своєрідний *світоглядний реверс*. Окреслене є свідченням того, що описані передумови та загальний психоемоційний клімат у родині, формують хронічний настрій безнадії, притаманний людині з буденним світоглядом. Інакше кажучи, батьки переносять на дитину *світоглядний вірус* — від цього виходить інфікування безвіллям та перехід у розряд жертви без права на любов. Такий тягар з боку дорослих постає як догма, печатка на утвердження несприятливих умов для творення інакшого, кращого життя — ані для себе, ані для щастя власної дитини.

Який шлях виходу з такого граничного стану обрати? Є варіант зануритися в міфологічне бачення та блукати його фантазійними тенетами. У

такому випадку виникає світоглядна установка: мати (або батько) погана, зла, то й я поганий. Інший варіант – це зануритися у безмежжя почуття провини, тут притаманна наступна світоглядна установка: «мати така зла і дратівлива, тому що я поганий, вона сердиться через мене, через мої недоречні слова, бажання, через мої неправильні дії». Переважно, так і відбувається у родині, де бодай один з батьків має надмірну жагу володарювати усіма і всім. «Воля до влади прагне до нескінченного наростання, в ході якого втрачається сенс влади... Це призводить до відчаю-від-влади. В такому розпачі воля втрачає свій самоконструюючий характер і може знову знайти себе лише за межами влади» [139, с. 178].

Яким буде наслідок? У підсумку дитина, що перебуває довгий час під тиском диктатора-дорослого, ухвалить рішення: не діяти, застигнути, поки мама (чи батько, той, хто старший, «геніальний» — це може бути і брат чи сестра) не накаже щось зробити, тобто скерує злякану особу у якомусь певному напрямку. І, звісно, таке скерування буде приправлене лайливими образливими словами з акцентом на невмілості малечі. Такий емоційний вплив, схожий на гіпнотичне навіювання (відомий прийом вуличних циган), відкидає дитину на рівень наїву та виключно бездіяльнісного споглядання із провисанням у небутті. Це наочно демонструє, що у дитини на старті життя забирають і привласнюють її право на воління, на спротив, тобто виводять із ладу ці притаманні кожній людині характеристики і не дають розвиватися особистісному ядру. Ніщивний тиск у вигляді постійного повторення із застосуванням моделі залякування та приниження формує й утверджує у зацькованої особи спосіб існування, що постає у вигляді безвихідного становища, схожий на те, яке представник Елейської школи Зенон назвав апорією, тобто безвихіддю. Такий бездіяльнісний акт можна позначити продукуванням в індивіда наступної світоглядної установки: «щоб я не робив, а виходу нема». Тому така людина залишається в стані нерухомості, заціпеніння, так би мовити в стані загибелі духу — духовної смерті при житті.

Внаслідок цього свинцеве почуття провини залягає жахливим болем на серці та закарбовується безнадією у свідомості дитини: «я не можу досягти того, чого хочуть рідні». Надалі цей сталий вираз переноситься й на доросле життя як внутрішнє гасло, аксіома про неможливість розв'язати самостійно різноманітні життєві складнощі, нездатність перемогти тяжкі обставини. Такі глибокі почуття провини призводять до умовивіду, що формує наступну світоглядну установку: «якщо я поганий згідно думки дорослих, то значить заслуговую на погане, нещасне, безрадівне життя, сповнене виключно страждань». Так закладається залежність від Іншого, а разом з нею й безпорадність, пасивність, слабкість (або навіть табу на індивідуальний прояв), задерев'янілість духу, забороняється дозвіл на свободу й пошук власного сенсу та вектору у життєвих процесах. Разом з цим й паралізується психоемоційна сфера, не розвивається критичний погляд на життя та не формується розуміння про змінність світоглядних процесів. Все це свідчить про неналежний розвиток особистості.

Існує інший варіант — ризикнути, щоб вийти у граничне, а потім і в метаграничне буття. Але, слід зазначити, що це досить складний вихід, який потребує світоглядного скерування і волевиявлення та постійного підкріплення обраної позиції у напрямку того, що вибір здійснено вірно. Доречно буде зауважити, що цей процес пов'язаний з *перед-межами* (згідно нашого судження, це особливий вимір буття, де формується особистісна позиція, що згодом допоможе здолати межі). Тобто такій дитині чи дорослій людині належить провести важку і наполегливу працю, щоб не втратити мотивації та не скотитися в звичну прірву туги і нещадного смутку. «Туга є згущенням смутку; на відміну від смутку вона не виносить компромісів з буденністю, породжена нею самотність повинна вивести людину в буття за межею буденності» [135, с. 267].

Ймовірно, що індивіду доведеться певний час перебувати в перед-межах (до-граничному стані), свого роду в буферній зоні, що виводить до граничного виміру буття. Це необхідно задля того, щоб змінити рівень

психофізичної енергії від згасаючого на бадьорий. Перебуваючи в цій передмежовій стадії, потрібно порушити «батьківські заповіді», ослухатися «богів» (старших) і не піти у свідомості в бік досягнення «божественного», а навпаки, скерувати свій дух до свободи, як інтенціональний рух до самого себе. Тобто, не йти до Іншого, не йти до ближнього (з ким пов'язаний родовими коренями), а навпаки відкинути їх бачення, в ім'я порятунку себе. І тут вислів «Шануй батька твого і матір твою» (Вихід 20:12; Второзаконня 5:16; Матвія 15: 4; Ефесян 6: 2, 3) [104], доведеться на цей період перебування у до-граничному стані, утримати у власній релігійній свідомості. Особливо це характерно для тих випадків, якщо дитину «закатували» біблійними догмами і перетворили на раба власних страхів — через покору, старанність та відданість служити слову книжковому, і не творити життя згідно критичного мислення та у відповідності до авторської позиції та власних задумів.

Розвиваючи тему меж і передмеж, можна виділити наступні буттєві координати у виборі любові: «вічні межі» або «міжграниччя», «порубіжжя», знаходження «поза буденним» виміром буття, «поза граничним» і «поза метаграничним». Перебуваючи в них, людина опиняється в стані вибору без вибору, «підвисання в недосяжному». Проте, зазначимо, що найпліднішим для здійснення вибору любові, якому передуює велика світоглядна робота, є вихід у перед-межі.

Чому саме цей варіант, який вказано вище, є найпродуктивнішим? Річ в тім, що діти істеричних і психопатичних батьків діють та проявляють себе обережно, намагаючись все виконати ідеально та ретельно з першого разу, щоб не викликати осуду дорослих. Унаслідок цього усвідомлення, дитина гадає, що все виконала ідеально, як того хоче мама або тато... Та здебільшого у відповідь від дорослих отримує знову штамп недосконалості, знак неякісності, клеймо дурня, роззяви та інше. У свідомості таких дітей постає осмислення: «знову не досяг ідеалу, значить я-таки поганий» і не перейшов на той бік кордону — бік ідеальності, тобто божественності.

Таким чином, можна дійти висновку, що у цих індивідів закладається стан «підвисання», невідомості (залежність від вироку батьків: пробачать або покарають без провини винного) і постійної невизначеності у морально-етичній картині «так-ні» (що є для мене добро, а що зло). Під час такого стану та світоглядної закорузлої установки батьки сприймаються як вищі істоти, як Бог, на рівні встановлених в родині релігійних правил. Беручи це до уваги, визначаємо стан дитини, як страшний переляк. Вона налякана, охоплена сильним трепетом, навіть жахом, її переповнюють тривожні почуття, схожі на смерть, адже вона вважає, що «гріх Господній» буде тяжіти над нею все життя, якщо раптом вона вчинить по-своєму, а не згідно ідеологічно-релігійного бачення дорослих.

Втім, саме цього правила дитина повинна послухатися заради власного спасіння, зробити «гріх», як колись гріх вчинили Адам і Єва, переступивши заборону Бога-Батька, як про це аналізує у своїх працях С. К'єркегор. «Через перший гріх Адама такий гріх увійшов у світ» [53, с. 15]. Потрібно вчинити в такий спосіб, щоб повернути собі власну ідентичність і право критично мислити та вчиняти із любові до себе перш за все. До речі, якщо спиратися на дослідження С. К'єркегора, то жінка більше страшилась, ніж чоловік: «страх властивий їй більшою мірою, ніж чоловікові» [53, с. 24]. Тоді ми можемо стверджувати, що нумінозний комплекс більше притаманний жінкам.

У разі, якщо людина вчинить із любові до себе, то це стане виходом із залізної клітки, вивільненням розуму та душі із закостенілої віри в сліпе і неживуче. С. К'єркегор наголошує: «Гріх — це саме така трансцендентність, такий критичний *discrimen rerum* (“поворотний пункт (у ході) речей”))» [53, с. 26]. Як пише Н. Хамітов, це стане виходом із власної замкненості та здоланням меж ізоляції: «Любов до себе це подолання егоїзму по відношенню до себе... В любові до себе знімається внутрішня самотність людини — самотність наодинці з собою, яка виступає результатом постійної самозміни і самооновлення людини» [139, с. 189].

Безумовно, в свідомості людини (здебільшого з особистісним світоглядом) може поставати варіант — піти в боротьбу і ламати буденне буття батьків і роду. Але в такому разі є небезпека не повернутися з цієї боротьби так би мовити живим, тому що можна потонути у протистоянні і все життя витратити на доведення ідей та очікування процесів усвідомлення іншими, а не впровадження відкриттів у своє життя. Зламати світоглядні підвалини таких батьків неможливо, тому що їх світобачення містить міфологічне коріння, що веде до утвердження та підтримки упродовж життя постулатів буденного світогляду. Батьки у будь-який спосіб будуть тримати і триматися за охоронну позицію зберегти власне владне Я. Варто залишити їх з обраним варіантом і скерувати своє життя у осяяне майбутнє, показавши на ділі живучість власних ідей. В інакшому випадку десятки років підуть на марнотратство, що в результаті може призвести до сумних, та, навіть, трагічних наслідків.

Підсумовуючи описане вище, зазначимо, що такий вихід стане свідченням виходу до граничного виміру буття, де буде вже сформована здатність до розуміння та розв'язання протиріч, проведена чітка межа, що є зло, а що є продуктивне добро саме для мене. Впевнені, що через зміну світоглядних установок-рудиментів і перегляду архаїчних переконань, такий індивід зможе подолати заскорузле бачення, притаманне людині буденного світогляду та вийти до граничного виміру буття, а й згодом і до метагранічного. Головним світоглядним правилом має стати бажання осягнути власну цілісність та надання самому собі дозволу проявляти вільно дух, виражати власну позицію, не погоджуватися з тим, що не до вподоби. «Страх, який приносить із собою гріх, строго кажучи, виникає лише тоді, коли індивід сам вважає, що це гріх... Тільки в ту мить, коли порятунок дійсно закладено, цей страх долається» — зазначає С. К'еркегор [53, с. 28]. Можна стверджувати, що така людина, призвичаївшись до нової Персони, сформувавши персоналістичний погляд на життя, згодом вийде й у метагранічний вимір буття та здійснить вибір любові.

Щодо виходу у метаграницне буття та формування філософського світогляду, може постати питання — як зрозуміти, що людина дійсно подолала кордони граничності? І що є насправді реальним, а не ілюзорним у метаграницному бутті? Ці питання є цілком доречні і постають виправдано, оскільки не усі люди можуть проводити чітку межу поміж реальним сприйняттям дійсності та ілюзорним, що часто постає як сугестія. Прикладом тому слугує драматична стрічка 2015-го року французького режисера Ксав'є Джаннолі «Маргарита» (фр. *Marguerite*). Головна героїня Маргарита Дюмон — любителька музики, вирішує стати оперною виконавицею, проте таланту в цьому не має, співає фальшиво, та рідні й близькі (з різних на те причин) підтримують жінку у її прагненні. Таким чином «співачка» перебуває в ілюзії, марить, що вона талановита оперна діва, і весь час проводить у репетиціях. У фіналі кінострічки, коли героїня опиняється у лікарні, один з докторів вирішує вилікувати Маргариту від марення та записує її спів на платівку. В результаті зустрічі з реальністю (жінка, що була в очікуванні почути свій чарівний голос на плівці, запросила друзів), «оперна співачка» отримує глибоке розчарування, оскільки почуте шокує її до смерті.

З огляду на описаний приклад, розуміючи та упереджуючи те, що такий пролом між *наявним буттям* та *ілюзорним* може статися на певному етапі, зацентруємо на тому, що ж повинно стати вірогідним фактом, який постане як підтвердження істинності сприйняття. Пропонуємо наступний перелік питань, як процедуру встановлення істини та верифікації гіпотези у питаннях вибору любові, які має поставити кожен, щоб звільнити свідомість від навіювання та припущення, аби не опинитися в псевдо-метаграницному бутті:

— Що, якщо ви гадали, що вийшли за межі, а насправді, пристрасть сприймали за любов; маніпуляцію — за свободу, графоманство — за творчість, ілюзію — за надію, сліпий егоїзм — за віру, брехню — за істину, зло — за добро; у лицемірстві знаходили справжність?

Переконані, що такий діалектичний сократівський метод сприятиме вмінню не змішувати ці протилежні поняття, навчить розрізняти їх особливості, знімаючи поняттєву конфліктність, суперечливу природу протиріч, мрячну плутанину в бутті, що може призвести до трагічних дій, а згодом і до фатальних наслідків. Підкреслимо, що постановка проблемних питань та пошук відповідей на них допоможе навести лад у думках, провести ціннісно-оцінну ротацію, що й сприятиме кристалізації світогляду та наведенню ясності у світосприйнятті людини.

З огляду на вищезазначене, вважаємо за доцільне визначити компоненти вибору любові. Та перш за все, слід виділити стани відчуження від любові, які охоплюють людину до та під час вибору любові. Отже, існують наступні стани:

- Навколо-граничний стан — коли людина перебуває між дійсністю та сновидінням (наприклад, час до пробудження). У такому стані людині не хочеться ані бути, ані робити, вона наче відлетіла за межі реальності.
- Пост-граничний стан — це ще не вихід у метаграничне, проте найближчий стан входу в нього. Перебуваючи у цьому стані, людина поки не розуміє як крокувати у метаграничному вимірі. Її охоплюють відчуття зачарованості власною міццю — тим, що вона наважилася сягнути з-за кордони не-свободи.
- Стан «втрата меж» — метафізичне провисання. Людина втрачає власну сутність і провалюється у небуття. Вона не відчуває себе і не відчуває й не чує Інших.
- Стан «центрування» — стан утвердження вибору любові. Зваження ірраціонального та раціонального компонентів, необхідних для прийняття рішення.
- Стан «невходження ні в які межі» — це стан застигання, де передусє страх, тривога, побоювання щодо переходу меж. Свого роду можна провести аналогію із захисною реакцією організму на зміни, які

визріли. Індивід це відчуває, проте пручається незвіданому та переходу на новий етап особистісного розвитку.

- Стан «перестрибування» — намагання перелетіти межі, щоб відразу потрапити у метаграничне буття. Це трапляється, наприклад, тоді, коли тато синові купив будинок, мати влаштувала доньку на роботу тощо. Тобто цей стан утворюється та закріплюється, коли дорослі діти продовжують очікувати від батьків скерування та допомоги, не намагаючись взяти відповідальність за власне життя. Хронічним світоглядним недугом тут виглядає бажання батьків опікуватися до старості за дорослими дітьми, а збоку дітей — дорікати дорослим та закидати їх звинуваченнями у разі невдач, власних помилок, прорахунків тощо.

Існують також компоненти (або властивості) вибору любові. Перший з них *нумінозність* — один з головних екзистенціальних елементів вибору любові. Нумінозність є модальністю — афективною якістю індивідуальної особливості людини, яка вказує на контрастність емоційної позиції (інтенції) людини. А саме, характеризується вмінням забарвлювати стани жаху, нудьги, відчаю у різко негативні, нейтральні (з етичного боку) чи у непривабливі (з естетичного боку) явища та події. Як існує в світі поняття «нестерпна краса», так й існує поняття «нестерпна сила», і цією силою можемо назвати нумінозне. Це своєрідний Бог всередині людини — таке собі «Радіо Бога», що здійснює мовлення, яке здебільшого межує між свідомістю та позасвідомим.

Наступним компонентом вибору любові є *надмірне прагнення* і протилежне йому *відсутність волі* (або слабе прагнення) до змін себе та власного буття тощо.

Ще одним компонентом є *ілюзорність*. Це, наприклад, стається, коли людина спирається на надію та віру без дій. Таке трапляється у людини з буденним світоглядом. Безініціативність, бездіяльність, *від-сутність*, тобто те, що лежить поза суттю індивіда. У граничному бутті у людини з

особистісним світоглядом наявна *екс-сутність*, яка полягає у відсіканні застарілих установок, проте існує акцентуація з надмірною увагою на власній сутності без встановлення душевного контакту з Іншим. Людині з філософським світоглядом притаманна *мета-сутність*, що веде до *мета-любові*. Тут виникає здатність долати кордони самотності та здатність співтворити з Іншим через вихід до свободи і любові. Отже, з представленого видно, що від-сутність корелює з буденним світоглядом і притаманна людині буденного виміру буття. Екс-сутність співвідноситься з особистісним світоглядом і відповідає граничному виміру буття, а мета-сутність є корелятом філософського світогляду і властива людині метаграничного виміру буття. Від-сутність, екс-сутність та мета-сутність є структурними елементами особистості та належать до визначальних світоглядних ознак під час вибору любові.

Узагальнюючи описане вище, зацентруємо на тому, що у даному параграфі представлено практичний аспект вибору любові, який пов'язаний зі зміною світоглядних установок та переконань, а разом з цим і видозмін у виборі поведінкових реакцій щодо способу існування. Проаналізовані аспекти є свідченням про набуття нового як аксіологічного, так й екзистенціального досвіду. Виведені модуси: «мужність вибору любові» і «жіночність вибору любові» дозволили наочніше охарактеризувати сутність поняття «вибір любові». Представлено нумінозний комплекс, а також відображено причини його зародження, починаючи з дитинства.

Розглянувши сенс цінності світогляду у феномені вибору любові та окресливши стани і компоненти цього концепту, перейдемо до одного з ключових питань у просторі любові, пов'язаного зі взаємодією та співіснуванням жінки та чоловіка в період обирання та в період формування подружніх стосунків. Яким же буде вибір любові з урахуванням методологічних підходів та виведених в цьому параграфі основних понять?

2.2. Вибір любові в контексті вибору партнера та взаємодії з ним

Розгляд світоглядного поняття «вибір любові» в контексті вибору партнера потребує цілісного та комплексного аналізу в межах філософсько-антропологічного й психоаналітичного дискурсів. Особливо хочеться зазначити, що перш за все слід проаналізувати вплив позасвідомого у поєднанні з нумінозним на формування світоглядної позиції під час вибору любові. Це виглядає цілком доречним, бо кожен індивід упродовж життя обов'язково замислюється про трансцендентне і шукає відповіді на метафізичні питання. А оскільки нуміозне, яке в контексті аналітичної психології К. Юнга, означає стан зустрічі особистості з архетиповими поза межними смислами колективного позасвідомого, то можна дійти висновку, що нуміозне має глибинний вплив на світоглядні трансформації, в тому числі й по відношенню до любові та її вибору. «Ідея надмогутньої божественної істоти, чи в усвідомленому вигляді, чи позасвідомо, поширена всюди, бо вона є деяким архетипом» [177, с. 6].

Також будемо спиратися на теологічну концепцію Р. Отто щодо нуміозних станів душі, які охоплюють людину, впливають на свідомість та змінюють її, що призводить до ускладнення прийняття доленосних рішень та здійснення вибору любові. Часом такі індивіди перебувають у стані приреченості та постійного страждання з одвічним питанням — обрати творчу відкритість чи коритися невідомій силі, — і це унеможлиблює вихід до трансцендування.

Отже, метою даного параграфу є здійснення комплексного аналізу вибору любові у філософсько-антропологічному та психоаналітичному аспектах, що розкриває вплив позасвідомого та нуміозного як його важливої складової на світоглядні орієнтації особистості. На цій основі стає можливим дослідити динаміку вибору любові в бутті чоловіка та жінки. Для реалізації поставлених завдань значною мірою керуємося ідеями С. К'єркегора, теологічним концептом Р. Отто, психоаналітичними засадами К. Юнга,

методологічними стрижнями філософських концепцій К. Ясперса, Н. Хамітова, а також власними спостереженнями, які містять як аналітичний характер, так і впливають з життєвого досвіду, адже наш предмет потребує осягнення складних екзистенціальних, світоглядних процесів.

Для розгляду цього питання потрібно дослідити психоаналітичний аспект впливу позасвідомого у поєднанні з нумінозним — як властивістю й структурною частиною позасвідомого, що викликає у людини подив, жах й екзистенціальний трепет. «Жах є не звичайним природним страхом, але вже першим самопробудженням та відчуттям таємничого» [72, с. 4]. Для осмислення філософсько-психоаналітичних факторів проблеми вибору любові потрібно проаналізувати вплив архетипів колективного позасвідомого у поєднанні з нумінозним на особистісний вирішальний вибір у житті людини під час формування світоглядної позиції, а саме, на вибір любові між чоловіком та жінкою. «Він [архетип] захоплює психіку зі своєю початковою силою і змушує її вийти за межі людського. Він викликає перебільшення, роздутість (інфляцію!), недобровільність, ілюзію та одержимість як у доброму, так і в поганому» [177, с. 6].

Від самого початку слід зацентувати увагу на тому, що нумінозне, яке в контексті досліджень К. Юнга, означає стан зустрічі людини з архетиповими позамежними смислами колективного позасвідомого, має глибинний вплив на світоглядні трансформації, в тому числі й по відношенню до визначального етапу вибору та проявів любові. На нашу думку нумінозне, яке є елементом колективного та індивідуального позасвідомого, являє собою важливу складову динаміки вибору любові в бутті чоловіка та жінки, що спричинює кардинальний вплив на світоглядні орієнтації особистості.

А тепер звернемося до екзистенціалу любові, який пов'язаний зі світоглядними уявленнями, що зазнають змін в залежності від соціокультурного середовища. Оскільки середовище останнім часом доволі

змінилося в умовах глобалізації, тому ситуація із вибором у любовних питаннях потребує перегляду та переоцінки.

Філософська позиція К. Юнга щодо світогляду полягає в тому, що колективне позасвідоме має вирішальний вплив на формування поглядів, ідей, переконань як у системі «людина – світ», так і у системі «чоловік – жінка». Вважаємо, що у поєднанні з нумінозним, яке можна трактувати ірраціональним компонентом процесу вибору любові, позасвідоме стає рушійною силою, що часом блокує і ускладнює прийняття рішення щодо здійснення вибору любові. К. Юнг вказує на те, що розуміння Бога та божественної сили є обов'язковим для людини, і це поняття людство не може охопити за допомогою інтелекту. «Поняття Бога – зовсім необхідна психологічна функція ірраціональної природи» [177, с. 6]. В даному контексті вважаємо за краще сказати, що поняття Бога не є психологічною функцією, натомість є психологічною потребою людини з релігійною акцентуацією.

Спираючись на концепт Р. Отто, де нумінозне є ключовим аспектом уособлення релігійного світогляду людини, воно постає у свідомості як Бог, який карає та який милує, то його можна трактувати як сакральне, що викликає жах і трепет. «Розкидані та сплутані почуття робляться religio. Жах стає священним трепетом» [72, с. 28]. Це певна якість позасвідомого, що підводить людину до граничних меж свідомості, і це, водночас, й святиня, певний утаємничений ідеал, що стоїть над особистістю. «Йдеться тут про благородну і тонку примарність. Навіть сьогодні ми відчуваємо легкий трепет від спокою та сутінку наших власних святинь» [72, с. 32].

Згідно теорії К. Юнга, колективне позасвідоме допомагає розгадати таїну людської душі. Головними проєкціями позасвідомого є архаїчні форми — архетипи: Аніма та Анімус, що вказують на андрогінність людської природи. Вони є також відображеннями прообразів матері та батька, вище за них знаходяться лише образи Праматері та Всевишнього. Вони задають тільки форму архетипа, а змістовне ядро в них вкладає виключно людина, так

само й кожен з нас задає їм власної архетипової динаміки. «Бог позначається як архетипове світло... це виражає думку, що він є... вищим за феномен “світла”, він є “прообразом” будь-якого світла... Десь, на “небесному місці”, існує прообраз матері,... вищий за будь-який феномен “материнського”». [170, с. 107].

Архетипи, за К. Юнгом, містять міфологічні мотиви та мають нумінозний характер з амплітудою як піднесення, так і приниження: «Те, що ми мислимо як свій захист, приховує в собі разом з тим і загрозу» [173, с. 81]. Можна припустити, що зміст архетипів колективного позасвідомого є доволі суперечливим. Цей зміст виражає «страх і трепет» С. К’еркегора та уособлює «грізного Бога» Р. Отто.

Оскільки змістовного сенсу архетипам надає сама людина, а ключовими фігурами від дня народження для дитини є батьки, то можна також припустити, що сформовані в дитинстві образи батька та матері значною мірою є уособленням мужності та жіночності майбутнього партнера. Ці images [184] (це прототип фрейдівського поняття «батьківський комплекс», який К. Юнг запропонував у своїй теорії називати «*imago* батьків») є своєрідними родовими фантомами, які породжують характерне «міфологічне світобачення» та відзеркалюють світовідчуття роду. «*Imago* виникає як підсумок впливу батьків і специфічних реакцій дитини» [184, с. 82]. Тому К. Юнг, під час здійснення індивідуації, пропонує переглядати архетип батьків і так званого «батьківського комплексу», оскільки там міститься «продовження переживання небезпечної дієвої сили батьківських духів» [184, с. 82].

В зазначеному вище міфологічному світобаченні можемо виділити три найважливіші архетипи, що є вітальним матеріалом для дитини під час дорослішання і які закладають підґрунтя для вибору любові: *архетип матері* (як прообраз жіночності для чоловіка), *архетип батька* (як прообраз мужності для жінки) і *архетип Бога* (як прообраз найвищого судді, до якого

можна апелювати у найтяжчі періоди, довіривши проблемні ситуації, які не хочеться оповідати ані матері, ані батькові).

Якщо існують прообрази матері та батька (ключових фігур, які закладають інформаційні коди любові для дитини), то можемо припустити, що ці стосунки в цілісності постають для особистості як визначальний образ любові. Цей образ може бути цілком досяжним і зрозумілим, якщо стосунки продуктивні та не спричиняють негативного впливу, а може бути навпаки — поставати в уяві як недосяжний образ, який завжди виникатиме як марево.

У другому випадку як у чоловіка, так і у жінки упродовж життя існуватиме частина, яка постійно лишатиметься невдоволеною. Внаслідок цього через неможливість досягти образу-марева (як продукт творчої фантазії цей образ знаходиться у позасвідомому), у свідомості індивіда виникає конфлікт. Прообраз любові, що постає у вигляді Фата-моргани змушує людину знову і знову породжувати фантазії, а потім страждати через неможливість їх реалізувати. «Любов може змусити проявитися непередбачувані сили душі, до чого слід б бути більш підготовленими. “Religio” як “сумлінне прийняття до уваги” невідомих небезпек і сил стає тут актуальною проблемою» [177, с. 8].

Виходячи з цього, можна припустити, якщо матір мала думки розійтися з батьком, і не зробила це, то тривогу і недовіру, пов'язану з любов'ю (як і ненависть, роздратування чи відразу до чоловіків), вона вкладає у свою дитину, особливо найчутливішу, в період раннього дитинства. Такі «любівні вихідні дані» передаються через імаго, яке у Юнга трактується як «наслідок комбінації особистісного переживання і архетипових образів у колективному позасвідомому» [179, с. 74], тобто це свого роду «енергетичний заряд», що становить основу для надання змісту та конотації архетипу матері як страшному та негативному (у фрейдівській теорії такий вплив має лібідо матері).

Переживши це від матері, людина стає носієм негативної інформації щодо любові, живе з цією емоційно неприємною частиною і не може

реалізувати власний вибір любові, потопаючи в екзистенціальній невірі й недовірі. Ось таким чином на позасвідомому рівні передається темний бік батьків — їхня Тінь, яку дитина (навіть коли подорослішає) буде носити в собі як власний страх і трепет, що викликатиме тривогу та блокуватиме її вільні прояви.

Поглянемо на те, який напрямок має інтенція свідомого та позасвідомого у виборі любові та як розв'язуються протиріччя у цих доленосних питаннях. «Вторгнення позасвідомого легко здійснюється у моменти значних змін і рішень... Сюди примішується проблема релігійної позиції щодо долі» [177, с. 6]. Варто зацентувати увагу на світоглядних уявленнях, переконаннях та установках, що відносяться до метафізики роду і становлять підмосток родинного *наративу долі*. Можна дискутувати з К. Юнгом щодо архетипу матері, де психоаналітик стверджує, що дитина здебільшого проектує на матір негативний фантастичний вид архетипу з казок, оповідань тощо. Найімовірніше, дитина, налякана агресивними чи депресивними діями матері, сховається в світ казок, де прекрасні образи існують поряд з жахливими, постійно перемагаючи їх, і побачить вихід, а в реальному житті його не шукатиме. Безсумнівно, дитина, якій виривають щіткою волосся на голові і при цьому ображають (негативна конотація), не може вигадати образ злої матері, бо в цьому випадку матір такою і є. І, що найжахливіше, так матір проявляє *близькість*, і така «близькість» ототожнюється у свідомості дитини як прояв любові, бо матір така, інакшої у неї не існує.

Також не можна погодитись з К. Юнгом, що дитина чи молода людина має здійснювати так би мовити юнгіанський аналіз: чому такою була матір? Вважаємо, що це недоцільно робити, оскільки в такому разі дитина переключається на природу та витоки зла матері, а не стосунків Я-Мама, де закладено зміст близькості, довіри та рідності, а отже любові у найвищому прояві. Відомо, частіше за все, психоаналітики спрямовують людину до напрямку, що матір раніше була такою (до речі, цієї ж думки дотримувався

власне й К. Юнг), та тепер вона змінилася, а в свідомості тільки лишилося імаго як енергетичний заряд у особистому позасвідомому людини. «Сам архетип — це і форма, і енергія» [170, с. 137].

Все було б так, і можна було б погодитися із К. Юнгом та з іншими дослідниками і психоаналітиками-практиками, якби мати змінила те своє імаго — розпрощалася з ним назавжди. Але насправді воно укорінене в її свідомості, як і вкорінене у стосунки цієї дитини (хай вже навіть дорослої) та її матері. У дитини цей образ постає як печатка, відбиток, шрам в її індивідуальному позасвідомому. У матері це імаго вкорінене як своєрідна особливість її індивідуальності, відмінна характерна риса, що сформувалася і визріла як потужна негативна сила упродовж десятиліть. «Материнський комплекс» — поняття психопатології, він завжди поєднаний із поняттям ушкодження і страждання» [170, с. 119].

К. Юнг зазначає: «Всі ті змальовані в літературі впливи на дитячу психіку походять не лише від особистої матері, а радше від спроектованого на матір архетипу, який надає їй міфологічне тло, і тим самим, авторитет, ба навіть нумінозність» [170, с. 115]. Проте погоджуємось, що матір має для дитини авторитет, а її присутність в житті малечі наділяється змістом нумінозного — позамежного, а це значить, що будь-які дії матері (навіть різко негативні) усвідомлюються дитиною як беззаперечні та такі, що не підлягають спротиву, осуду чи аналізу, а значить сприймаються за доречні.

Тож, можна зробити припущення: якщо мати дитини була авторитарною або нарцисичною, то вибір цією вже дорослою людиною робиться на користь партнера, схильного до деспотизму чи нарцисизму. Таке рішення ухвалюється позасвідомо, бо той, хто обирає, інтуїтивно вважає таку людину надійним захистом для себе і наділяє її сенсом «божественності» (недоторканості, священності), в той час як собі чіпляє (присвоює) комплекс меншовартості. В координатах метаантропології, спираючись на екзистенціально-особистісну типологію буденного граничного й метаграничного буття людини і відповідних їм буденного, особистісного і

філософського типів світогляду, запропоновану Н. Хамітовим [136], такий вибір характеризується як вибір людиною буденного буття з буденним світоглядом. Хоча, звісно, свідомо людина може бажати собі зовсім протилежного. Проте бажане може упродовж років лишатися на рівні мрії, чогось нездійсненого.

Із зазначеного раніше випливає, що формування світогляду — це духовне буття, де утворення життєвих установок, в яких через колективне позасвідоме у поєднанні з нумінозним, закладено, як міфологічний, так і релігійний досвід предків, який може торкатися образів батьків, образу любові й образу ідеального партнера. У свою чергу, архетип задає обриси картини бачення вибору любові. В ньому духовно забарвлений зміст і прихована першопричина здійснення трансцендентного. За допомогою нумінозного він переводить людину із хаоса позасвідомого колективного досвіду людства в упорядкованість, що увійде в сакральні, ціннісні коди пам'яті індивіда.

Спробуємо розглянути взаємодію людини з протилежною статтю в координатах метаантропології через *архетипи чоловічого і жіночого* в особистості. Передусім згадаємо, що згідно з К. Юнгом, чоловік взаємодіє з жінкою через власну Аніму, у свою чергу, поведінка жінки по відношенню до чоловіка здійснюється через архетип Анімусу. Таким чином відбувається компенсаторна функція: чоловік проживає жіночу частину життя через вибір бажаної жінки (яка сприйме його проекцію Аніми), у свою чергу, жінка проживає чоловічу частину життя через вибір бажаного чоловіка (який сприйме проекцію її Анімусу).

На основі цього можна дійти висновку, що віртуальний образ жінки вже існує в його Анімі, так само як і образ чоловіка сформований в Анімусі жінки. Частково підвалини для цього заклали батьки (предки роду) і це усвідомлюється на позасвідомому рівні (психічне буття), частину становить історичний дух усього людства (міфологічне світобачення), а з'єднавши це з власними потребами духа і раціональною свідомістю, можна вийти у

метаграницне буття з волею до любові та співтворчості [136] і сформувані філософський світогляд, який «відзначається самостійністю, критичністю, творчим характером, а також системністю і внутрішньою цілісністю» [136, с. 46].

Тому на основі метаантропологічної типології світогляду (буденний, особистісний, філософський) можна вивести, що у виборі любові значну роль відіграє «індивідуально-релігійна» форма буття. Людина буденного буття з буденним світоглядом має набір традиційних звичок, що вкорінені в даному роді і зумовлюють її життєвий світ. Така людина прагне відсторонитися від впливів нумінозного і не здатна аналізувати стани власного жаху. Тут ми спостерігаємо позасвідому залежність від знань, навичок і образів, що надають «старійшини» роду (суспільства), тож індивід приходить до висновку, що самому ніяких рішень приймати не слід.

Людина граничного буття зустрічається з нумінозним і повністю занурюється у потужні екзистенціали: тугу, жах, відчай; її охоплює неможливість вивільнитися від егоїстичної самотності. Оскільки нумінозне не піддається каузальності — його не можна досягнути за допомогою встановлення причинно-наслідкових зв'язків, бо нумінозне — це сила позамежного й утаємниченого, тому в людині постає питання: а хіба можна піти проти Бога? (Наприклад, звільнитися від здійсненого вибору любові, який є болісним і пригнічує особистість). Тут прослідковується звичка мислити стереотипами, а це унеможлиблює подолання нумінозної світоглядної перепони, тому як результат: у людини з'являється гнів на себе, як на того, хто зневірився і на себе, як на того, хто піддався жалю та розпачу.

Відчуття таємничого захоплює, страх гніву Божого страшить — як вийти з цього замкненого нумінозного лабіринту? Але якраз в цій замкненості й є вказівка до трансцендування. «Гнівний хаос особистості — це продовження і граничне загострення хаосу і туги, жаху і відчаю. Це хаос не поверхні, а глибин — світовідчуття, світогляду і світорозуміння» [139, с. 177]. У граничному бутті базовим є персональне одкровення та усвідомлення

особистісного буття як духовно-душевного та наявного буття як матеріального, що є суто професійним, опредмеченим, діяльним. Нумінозне пробуджує як міфологічний прошарок світогляду, так й релігійний, що є необхідною умовою для роботи духу. В граничному вимірі буття відбувається рефлексія та інтелектуальна обробка сакральних символів позасвідомого (а це є вихід до персонального бачення світу), які надалі допомагають актуалізувати вибір любові. Таке осягнення інтегративних знань є особливо необхідним для людей, які намагаються проникнути у сенс буття і набути нового екзистенціального досвіду.

Оскільки нумінозне з'являється як провісник, поклик виходу за межі, то вирішенням вказаного кола проблем є пробудження віри та надії. Вони є тими містками, що ведуть у простір любові. Поєднання естетичного (романтизація, відчуття любовної насолоди та краси) та етичного (вибір) зі звільненням людини від страху перед трансцендентним (тут нумінозне постає основою уособлення світогляду, в центрі якого Бог, який вже не карає, а милує), це і є виходом у метагранічне буття у виборі любові. «Внаслідок потужних проявів сили або просторової величини, наближається до меж нашої пізнавальної здатності та загрожує ці межі перейти» [72, с. 13]. Під час зустрічі з нуміозним, це властиве людині з філософським світоглядом, яка здатна аналізувати і спиратися вже виключно на власне рішення та своє дієве начало.

Вихід до метагранічного буття під час вибору любові є переходом до філософського світогляду, де відбувається вільне визрівання ідеалів, цінностей, руйнування застарілих світоглядних установок та утвердження нового буття, що веде до цілісності особистості. Нумінозне змінюється з жахливого на спокійне та натхненне, що допомагає оновлювати старе розуміння картини світу, через переживання у зв'язку з цим відбувається й вихід у єднання особистостей у цілісності. Детальніше про цей перехід буде роз'яснено у параграфі 3.2.

Отже, можемо підсумувати, що в координатах концепції колективного позасвідомого та метаантропології осмислено вплив нуміозного (як трансцендентного у жахливому й священному сприйнятті) на формування світогляду та досліджено як цей чинник сприяє плідному чи неплідному вибору любові. Закцентуємо, що нуміозне породжує екзистенціальні стани, переживання котрих означає підняття з глибин жаху, нудьги, відчаю, осягнення яких є необхідною умовою для здійснення вибору любові. На основі системного та комплексного аналізу дослідження архетипової динаміки вибору любові можна зробити наступні висновки:

У буденному вимірі буття спостерігаємо «родинну міфологічність» вибору любові. Нуміозне виступає як таке, що вище за особистість і йому поклоняються у вигляді стереотипних норм та образів. У граничному вимірі буття переважає особистісний аспект вибору любові. Головним засобом тут є інтроспекція власних вольових й інтелектуальних імпульсів. У метаграничному вимірі буття формується культура вибору любові. Це пробудження індивідуального духу, що містить творче начало і допомагає подолати жахливий і безвихідно-граничний зміст нуміозного, осягнути зміст архетипів колективного позасвідомого. Це призводить до світоглядної свободи та цілісності під час вибору любові. Екзистенціальні протиріччя розв'язуються, тому здійснюється конструктивний вибір любові.

Розглянувши вплив нуміозного у поєднанні з ключовими архетипами колективного позасвідомого (архетип Матері, архетип Батька й архетип Бога), що впливають на здійснення доленосного вибору, перейдемо до опредмечення та охарактеризуємо світоглядні принципи роду чоловіка та жінки, які прагнуть звершити вибір любові. Оскільки світовідчуття є одним із рівневих шаблів світогляду, бо образ світу це є відбиток на рівні органів чуттів, а світорозуміння його вищем шаблем, піковою точкою, то це зумовлює людину робити постійний перегляд і здійснювати пошук відповідей на питання: «Що є світ для мене?» та «Що є Бог для мене і чи можу я його послухатися, якщо починаю відчувати, що хтось аморально

чинить проти мене?» Таке пробудження в індивіда етичного (що також межує з релігійним) за С. К'єркегором, виводить людину на пошук зовсім іншого, нового — трансцендентного.

Так формується життєва філософія особистості, бо тут іде поєднання духовного і практичного (корисного для життєствердження). Це становить сукупний, цілісний погляд на світ навколо (з його закликами і потребами) та світ всередині (з архетиповими формами і міфологічними мотивами колективного позасвідомого, нумінозними станами релігійного світосприйняття). Саме в такий період настає етап визначення власної позиції — перехід на наступний буттєвий щабель. Тоді відбуваються онтологічні зміни — набувається новий життєвий досвід; екзистенціальні зміни — свідомістю та підсвідомістю засвоєно зміст емоційно-суб'єктивного пережитого. Такі докорінні зміни у людини як духовної істоти є свідченням того, що вона готова ступити до близькості з Іншим. У такому звершенні проглядається екзистенціально-комунікативний акт єднання духовного та душевного, вихід до тілесного, де відбувається поєднання жіночого та чоловічого, як вищої потреби людини — потреби у цілісності. Пізнання архетипового і нумінозного веде до осягнення сакральних глибин та до зміни світоглядного ядра особистості.

Виходячи з вище зазначеного можемо вивести, що нумінозне, яке в дійсності постає як неоднозначний вияв трансцендентного (Бога), є ірраціонально-архетиповим компонентом вибору любові. Воно ж і слугує трампліном до виходу з буденності, змінюючи звичні обриси буденного чи граничного вимірів буття, розкриваючи згорнутий процес, що є відображенням релігійно-психічного буття. Також слід навести характеристику вибору любові, який часто постає у вигляді дихотомії, де дві частини виглядають як протилежні або такі, що заперечують одна одну. З огляду на це, такий вибір може бути конструктивним або де-конструктивним, плідним або неплідним. В кожному з цих ознак вибір має нумінозно-

архетипову динаміку, інтенційність якої скерована в напрямку доленосного визначення завдяки світовідчуттю та світорозумінню любові.

Оскільки колективне позасвідоме, як стверджує К. Юнг, є «результатом психічного функціонування предків» [180, с. 6], то світогляд індивіда складається із міфологічних образів, що знаходяться в підґрунті душі. Тому слід дослідити кореневі історії батьків жінки та батьків чоловіка, тобто головних фігур роду закоханих, які впритул підійшли до ухвалення доленосного рішення. Згідно цього, пропонуємо розглянути *архетипи чоловічого і жіночого*, що утворюють метафізику роду і є визначальними у виборі любові.

Відомо, що у кожній родині існують певні викривлення у поведінці та проявах жінки і чоловіка, тобто відігравання архетипових ролей здійснюється за родовим сценарієм та множинністю сцен, які переносяться від покоління до покоління. Припустимо, що матері з боку майбутньої дружини властива програма «викривленого батька», тоді в її свідомості йде програвання його ролі та його моделі чоловічого архетипу. Це є свідченням того, що жінка підкорилася батьківському імаго, яке сприйняла за єдино правильний чоловічий образ ще у дитинстві. У свою чергу, якщо у батька чоловіка цієї жінки запущена програма «викривлена мати», то він може позасвідомо підкорюватися матері, навіть якщо її вже немає в живих.

Натомість бабусю та дідуся, які живуть разом з цією родиною чи окремо, можна віднести до архетипа мудреця. Припустимо, якщо в родині ображають мудреця, тоді у дитини формується образ «атакуючий батько» з патерном поведінки, де характерна хоробрість, мужність, модель героя-захисника, оскільки дитина хоче захистити, тому і постає на порятунок родинного старця. Якщо мудрець має схильність до моралізування, то дівчина під впливом виховання такої особи зростає з перетиснутою моральною інтенцією. Тобто в стосунках зі своїм обранцем вона продовжить програвати образ леді-мораліте, яка подібно до бабусі (чи дідуся), постійно засуджуватиме та повчатиме. А якщо в родині не було батька або чоловіка

взагалі, то цей образ посилюється в рази. Це відбувається шляхом додавання позитивних та прикрашених рис імаго усіх можливих чоловіків, які існували в їхньому роді (дядьки, брати тощо), а також усіх чоловіків, які зустрічалися по життю і через певні ситуації лишили пам'ятний слід.

Можемо зробити висновок, що в архетипах чоловічого і жіночого головну роль відіграють найстарші члени роду, які сприймаються як постаті-мудреці. В залежності від того, через який мотив зв'язувалися покоління, такий мотив може стати ключовим повторенням-переносом у новій сформованій сім'ї.

Підсумовуємо, що у виборі любові важлива не тільки світоглядна картина чоловіка чи жінки, а й світоглядна картина роду обох, тобто сімейна пра-історія. На осягненні позитивних та деструктивних родових конструктів у свідомості вибудовується злиття двох світопорядків. Тому і жінці, і чоловікові слід зрозуміти, що є потенційно дестабілізуючим для розвитку сім'ї, а що є потенційно продуктивним.

Тепер розглянемо світоглядні принципи вибору любові. Подивимося, які суперечки існують між світобаченнями та світорозуміннями роду жінки і чоловіка, які прагнуть утворити подружню пару. Аналіз світоглядної структури та вироблення способів розуміння допоможе нам побачити ментальні бар'єри, які існують у різних буттєвих вимірах, де зіштовхуються потреби, мотиви, інтереси різних норм життєдіяльності та до яких наслідків це зіткнення може призвести. Як відомо, внутрішнє відчуття світу і розуміння його основ та способів змушує людину діяти і вчиняти згідно власних морально-етичних принципів. Проте людина, яка піднялася до меж метаграницного буття і до вершин філософського світогляду, має не тільки широкий та багатовимірний погляд на життя, а й здатна до величких вчинків, які не лише розкривають красу поривань її душі, а й слугують гарним прикладом для оточуючих, що знаходяться у найближчому колі, як родовому, так й суспільному, груповому. «Розвиток краси світогляду — це

розвиток критичності, самостійності, творчості, системності та цілісності внутрішнього світу людини, який веде до краси вчинків» [136, с. 81].

Перш, ніж представити види вибору любові, слід зазначити, яке запитання є ключовим, буттєвим лейтмотивом, що постає у свідомості обох особистостей. Насправді це може бути низка запитань: наприклад: Як почути і зрозуміти світоглядні погляди партнера? Коли у стосунках бути тим, хто має *чути*, а коли тим, хто має *пояснювати*? Як прийти до порозуміння під час певних світоглядних діалогів? Щодо буденного світогляду та буденного виміру буття, то жінці (те ж саме й чоловікові по відношенню до жінки) слід навчитися розпізнавати, де у вчинках та думках проглядає світогляд роду, тобто шлейф батьківського світобачення, а де власне сформований індивідуальний світогляд чоловіка з набутими світоглядними принципами, які закарбувались у свідомості як відбитки образу буття Інших, проте не стали до кінця осягнутими та зрозумілими, тобто вони є лише слідами стороннього спостерігача.

Щодо другого буттєвого щабля — граничного, то на цій сходинці часто трапляється застрягання на егоїстичному рівні «я хочу так, як я хочу». Тобто людина просто хоче (її пристрасно захоплює власне бажання) і хоче, щоб їй щось терміново дали — негайно задовільнили фізичну, матеріальну чи духовну потребу. Однак така персоналістична бажаність, надмірна вибагливість до партнера можуть зруйнувати зароджені стосунки, бо хтось із пари виявиться неготовим до сприйняття занадто потужної «дози» егоїзму.

Передусім, слід зазначити, що у людини з особистісним світоглядом, часто переважає сприйняття іншої людини як ворога. Таке може статися, якщо упродовж стосунків, які утворилися на певному емоційному довірливому рівні, партнер робить часто негативні вчинки, порушуючи домовленості та переходячи межу у нормах та правилах поведінки. Описані провокативні дії ведуть до того, що у партнера, який змушений терпіти (а разом з тим й аналізувати витівки обранця) закарбовується переконання, що інша людина може тільки образливо чи застосовуючи негативний вплив,

чинити проти неї. Таке хибне усвідомлення і сприйняття «спотворених меседжів» як єдино можливих стає своєрідним перекидом, раптовим перевертом у свідомості, що веде до хронічної зневіри і в результаті призводить до відкидання такої категорії як довіра у розряд неіснуючих понять.

Особистісний світогляд дещо схожий на гостре ребро скла, він покликаний фокусуватися на персоналістському погляді та вимагає від індивіда, щоб він, перш за все, навчився відстежувати маніпуляції та не піддаватися на будь-які забаганки Іншого, в яких є прихований мотив. Такі партнерські «розпакування» часом тривають усе життя. Відомо, що упродовж еволюційного розвитку у людини формуються особливі діяльнісні патерни, і часом індивіду важко зрозуміти, що він перейшов межу і вдався до провокативних прийомів або за вкоріненою звичкою маніпулює. У такому випадку його партнер має так би мовити пролити світло на поведінку коханої людини — того, хто поруч й використав неприпустимий маніпуляційний прийом у стосунках.

Часто в парі трапляється момент, коли кожен відкладає або перекладає особистісний ривок на Іншого, тобто в такому випадку відбувається своєрідне перекидання відповідальності, що в результаті призводить до того, що в жодного в тандемі не складається здійснення світоглядного переходу. Парне підвисання чи поодиноке підвисання утворюється ще тому, що подієвий поворот, який можна охарактеризувати як зсув світоглядних кордонів, є нелегкою духовною роботою, яку потрібно проробити кожному, щоб здійснити трансформаційний стрибок на шляху до гармонійного співбуття.

Вкрай непродуктивним виглядає положення, коли основою суперечок стає завеликий критицизм і потужний контроль, скерований в бік діяльності та проявів Іншого. В такому випадку спостерігаємо прагнення постійно керувати будь-якою ситуацією, намагаючись утвердити буття із духу суперництва. Наприклад, якщо в сім'ї мати тільки критикувала і засуджувала

дочку або сина, то у такої людини формується неприйняття себе і сприйняття того Іншого як такого, хто гарніше і яскравіше за неї, тобто ставить Іншого на рівень Бога. Та, як правило, надалі принцип стосунків матері та дитини переноситься на подружню взаємодію, що постає як постійна боротьба протилежностей, актуалізована позасвідомими патернами.

Поведінка такої молодої людини в парі може виглядати як нав'язливе чіпляння та нескінченний потік претензій, поданий у вигляді образ, щось схоже на дії тоталітарного, деспотичного керманіча і угідливого нажаханого підлеглого. Така поведінка змушує Іншого виправдовуватися, захищатися та відбивати постійні напади, нерідко в агресивній манері. Щоправда, іноді вони міняються місцями. Таке драматичне програвання подружніх сцен на рівні активної позиції позасвідомого відбувається тоді, коли той, хто не вірить в себе (слабкий вірою — маловір'я), вірить Іншому — маніпулятору (з яскраво вираженою самовпененістю). А це є свідченням відігрування садо-мазохистичного сценарію з утвердженням деконструктивного вибору любові. Той, хто нападає, насправді заперечує наявність власної індивідуальності, і це унеможливує виявити справжність його особистості.

Ще одним деструктивним принципом у виборі любові є самообман (омана) з повинності. Світогляд такої людини постає у вигляді інфантильно-ідеалістичного мислення, сформованого на основі прочитаних книжок з класичної літератури або прищепленого вихованням батьків-педагогів. До прикладу у жінки світоглядні переконання такого ґатунку проглядаються у фразях «Чоловік повинен мені дати усе, бо я не хочу штовхатися на ринку праці». Тут ми бачимо егоїзм на тлі неприйняття соціального життя як такого і узвичаєння докорів у бік мислення і поведінки Іншого (партнера). Проглядається потреба знайти водночас винного та відповідального, щоб віддати наказ і разом з тим сховатися у власний образ ідеальності й величі, який було запозичено з книжок.

Як бачимо, і в цьому прикладі, і в попередньому фігурують світоглядно-психічні патерни найближчих дорослих, що утворили

батьківські комплекси (батьківські імаго). Перебуваючи в таких установах людина здебільшого позиціонує себе дитиною, аніж самостійною особистістю, готовою взяти відповідальність за власні рішення. «Оскільки при виборі коханої людини вирішальним фактором була позитивна або негативна схожість з батьками, то і відділення від способу батьків, а значить і від дитинства, не було повним» [180, с. 61]. В цьому випадку прослідковується цілковите схвалення батьківських заповітів і переконань з перенесенням їх як під копірку у власне життя, а до того ж виявлена й уперта самозакоханість з утвердженням своєї позиції як єдино правильної. Заперечення і навіть осуд (використання маминої чи татової моделі та моралізаторство, взятє з книжок минулої епохи) скеровані на корекцію поведінки інших, а не на свою власну.

Така ригідна позиція часто трапляється у чоловіків та жінок, у яких було однобічне виховання: відсутній батько чи мати або навпаки були присутні обоє з батьків, але вони звикли вирішувати усе за дитину, навіть коли вона подорослішала. Також така схема використовується у родинах, де модель «чоловік-жінка» (чоловік-дружина) була викривлена в сім'ї. У випадку ж з відмовою інтегруватися в соціальне життя, бачимо свідоме бажання зберегти вкорінені установки і підігнати подальше життя і решту людей, які навколо, під своє бачення і під місце себе у світі інших персон, яким відведена лише роль служниць та рабів.

Що ж відбувається, коли людина усвідомлює, що настає час для виходу у метаграницний вимір буття з метою глибинного осягнення свободи і водночас системності філософського світогляду? Тут сенсубуттєвим стане вміння відділяти гідне від негідного, тобто того, що пов'язане з істиною чи суперечить їй. Це поєднання моралі та краси, а саме етичного і естетичного в людині. З боку праксеологічної ефективної роботи тут проглядається потреба у здійсненні кроків від себе можливого до себе, який творить власне становлення особистості. Провідною лінією повинно стати самостійне проходження еволюційної ділянки: ти робиш сам, тебе не штовхають і не

допомагають, як наприклад, це траплялося у дитинстві чи у підлітковому віці, коли роль тягача-вихователя виконували вчителі чи батьки. Коли фокус буде скеровано у бік власнобуттєвості, то це й стане вибором повноправної особистості.

Що може стати виходом за граничну межу? Подоланням цього виміру може стати така подія (у якості одного із прикладів) як виїзд за межі країни. У мандрівках зовсім по-іншому розкривається сутність речей. Подорожі є пошуком сенсу і утвердженням цінності життя через Іншого в повному осмисленні, тобто завдяки розумінню людини іншої національності, іншої ментальності та іншої культурної ціннісної орієнтації. До того ж це може послужити поштовхом до подолання етноцентризму — неприязні щодо норм та традицій людей інших народностей, мешканців інших країн (тимпаче, що останнім часом міжетнічні шлюби частіше стають нормою, аніж виключенням). У випадку з останніми подіями, що трапилися в Україні, багато наших співвітчизників через військові дії, з метою власної безпеки та безпек дітей, вирушили за кордон і вже перебувають за межами країни близько півроку. Тому, звісно, що життя багатьох родин докорінно зміниться. Також мандрівка може стати приводом для звершення краси вчинків, у разі, якщо трапиться випадок, де хтось потребуватиме допомоги.

Тепер, на основі проаналізованого, спробуємо визначити типологію у концепті вибору любові. Пропонуємо розглянути наступні види вибору любові: *позасвідомий вибір* — під дією нуминозних сил; *свідомий вибір* — вибір згідно естетичних, етичних та релігійних поглядів особистості (його можна назвати вибором на основі цінності світогляду); *форс-мажорний вибір або ситуативний* — вибір, утворений на основі згустку соціальних подій або під впливом граничної ситуації (часто жінки чи чоловіки вирішують негайно знайти собі половинку, щоб «насолити» екс-партнеру, з яким щойно розірвали стосунки або з метою нашкочити батькам, а це виглядає як Его-помста, тобто вибір, керований Его); *вибір рятувальника або оманливий вибір* — бажання сховатися за когось і не бути собою — таке рішення можна назвати

псевдо-вибором; *естетичний вибір*, який утверджує жіночність вибору любові; *етичний вибір*, який утверджує мужність вибору любові; *релігійний вибір*, який утверджує абсолютність вибору любові.

Очевидно припустити, що життя людини можна розділити на три частини, тому існує також вибір, пов'язаний з різними життєвими періодами. Це вибір у першій частині життя; вибір у другій частині життя (після сорока років); вибір у третій частині життя (після шістдесяти років). Також слід відзначити *множинний вибір або вибір на основі повтору* (вічне повернення «вічність, що обертається» — де все повертається на круги своя) — це вибір, де щоразу людина обирає одну і ту саму людину (укладає шлюб, потім розлучається, і потім знову шлюб і т.д.). Ще існує *вибір любові по спіралі* (спіралевидний) — вибір, коли людина обирає партнера зі схожим набором патернів поведінки, переконань, що були й у попереднього обранця.

Хто ж є авторами вибору любові? Можемо виділити декілька категорій: *вибір нарцисичної людини* (співачи, селебриті); *вибір егоїстичної людини* (людини-одинака); *вибір альтруїста-жертви* (старанність і бажання робити все краще для Інших: часто ними стають педагоги, вихователі дитсадків тощо); *вибір особистості з загостреним персоналістичним поглядом* (під час граничного буття); *вибір зрілої особистості* (під час метаграничного буття); *вибір інтелектуала* (граничне буття, де присутня духовність і відсутня душевність). *Вибір людини з деструктивним Я* (під час буденного буття, де відсутня творча картина майбутнього, де не закладено розвиток Я і заблоковано право виходу в метаграничне); *вибір людини з конструктивним Я* (під час граничного буття, коли індивід зміг адаптуватися в соціумі і знайшов доцільне використання свого інтелекту); *вибір людини з творчим та співтворчим Я* (під час метаграничного буття).

Поглянемо, які ж бувають механізми вибору любові, що наче за принципом катапульти виштовхують у новий буттєвий вимір:

1. Вибір зі стану афекту чи страху;
2. Вибір з примусу;

3. Вибір з прагнення всім утерти ніс;
4. Вибір через потужну тривогу за майбуття;
5. Вибір з інтенсивності жаху (нумінозне);
6. Вибір з традиції батьків (буденне буття);
7. Вибір — переміщення себе в онтологічний сценарій Іншого (таким чином людина потрапляє у граничне буття Іншого, а сама лишається спостерігачем, перебуває у власному ілюзорному баченні граничного буття);
8. Вибір на основі аналізу помилок минулого (свого, батьків, інших людей);
9. Вибір на основі аналізу літературних героїв і життя відомих постатей;
10. Вибір на основі моделювання майбутнього (футурологічний конструкт-проект);
11. Вибір на основі віри в сказане іншими людьми (ворожки, таро, астрологи, нумерологи);
12. Вибір — не виправдані надії (вибір зроблений, але надії не виправдалися з обох сторін або з однієї);
13. Вибір — переглядання вибору любові;
14. Вибір — повернення (обтяжений соціальними труднощами, де легше їх розділити на двох — не з чужим-новим, а зі своїм «старим знайомим», тобто колишнім партнером).

Спробуємо окреслити діалектику вибору любові, де наведемо аналіз Я-Ти-Ми-стосунків та Він-Вона-Ми-стосунків. Стосовно даної концепції, слід зазначити, якщо в парі у кожного з партнерів присутнє деструктивне Я, то в такому разі у єднанні утворюється деструктивне Ми. Як приклад, такими можна назвати чоловіка-лідера і жінку-лідера, кожен з них має абсолютно різні погляди на життя та тяжіє до позиційної боротьби за владу. Ще одним прикладом можуть бути люди з девіантною поведінкою — ті, які вживають алкоголь (або їм властиві інші погані звички), які живуть завдяки крадіжкам та мають відношення до інших соціальних порушень. Згідно цього можемо зробити висновок: деструктивне Я утворює деструктивне Ти, скероване у бік

партнера. Тобто свого роду, це звинувачення, що як перенесення спрямоване на Іншого. Отже, можемо виділити наступні деструктивні діади:

- Деструктивне Я — деструктивний ВІН (ВОНА). Такі люди, схильні до постійних скандалів, претензій, докорів, може бути наступне подружжя: контролер-аналізатор, де кожен створює напруження і висуває завищені вимоги одне до одного.
- Деструктивне Я — деструктивні МИ. Такий контакт утворюється внаслідок постійної обопільної критики і небажання примирення та духовно-душевної рівноваги. Для такого партнерства характерним є відсутність єднання заради цілісності.

Існують також і декілька фаз вибору любові. Вони залежать від стимулів і мотивів індивідів. Можемо визначити наступні:

- дія – спокій
- дія – порожнеча
- дія – зчеплення

Які ж існують рішення у виборі любові через позицію Іншого-Інших? Можна виокремити наступні сценарні лінії, з урахуванням родових та соціально-групових відносин:

- По-твоєму (граничне);
- По-моєму (граничне);
- За його правилами (буденне — як він скаже);
- За її правилами (буденне — як вона скаже);
- По-нашому (обопільне буденне);
- По-їхньому — на основі родичів з його боку (родинне буденне);
- По-їхньому — на основі родичів з її боку (родинне буденне);
- По-іншому — на основі рішень друзів, подруг (стороннє буденне);
- По-своєму — на зло Іншому, Его-позиція, Его-центрально (буденно-граничне);
- По-інакшому — коли людина домислює і ухвалює своє унікальне

рішення на основі аналізу і виконаної світоглядної роботи (метаграничне);

- По-чужорідному — бере приклади людей з інших народів, з життя письменників, літературних героїв з інших країн (граничне, фантазійне);
- По-іновірному — ухвалює рішення на основі інших віросповідувань, тобто користується набіром усталених правил та віровчень групи, до якої не належить її рід (граничне, релігійне);
- По-казковому — міфи, легенди, казки тощо (буденне, міфологічне);
- Згідно почутого — історії, розповіді інших, які індивід колись почув (давнє буденне);
- За інтровертним принципом — сам вирішив, але з партнером не поділився, думаючи, що той здогадається сам, або навіть не думаючи ні про що та ні про кого (буденне, егоїстичне);
- За екстравертним принципом — розповів і партнеру, і другу, і всім-всім, через що почалося спотворення думки і згодом вона повернулася до нього з присмаком сумнівів (буденне, нарцисичне).

Отже, як бачимо, питання вибору любові в контексті вибору партнера та взаємодії з ним дуже широке і тут можна багато аналізувати та наводити різних характеристик, властивих взаємовідносинам. Не останнім лишається й розуміння як у налагодженні комунікації з протилежною статтю не тільки почути, а й прийняти погляди Іншого та почати творити зі своєю коханою людиною згідно почутих міркувань. Тобто постає питання: коли стати тим, хто *культивує* – впроваджує та *пророцує* ці нові погляди у буденному, граничному та метаграничному, а коли тим, хто погоджується і здебільшого виконує роль того, хто йде за лідером? Не в останню чергу ключовими постають й питання такого роду: Як зрозуміти ким ти є в парі чи подружжі: той, хто *наставляє і повчає* чи той, хто *вчиться і прагне навчитися*? Вважаємо, що бажання осягнути та осмислити такі правила життєтворіння, що утворюються між подружжям на певному етапі, можна назвати

прагненням сформувати нову якість буття. Це стає вершинною стадією розвитку у житті чоловіка та жінки, що утворюють *любовну діаду* у екзистенціально-аксіологічному розумінні. Спаяність та згуртованість на рівні тілесному та духовно-душевному є свідченням про перехід від бажаного та можливого до дійсного, тобто того, що вже відбувається тут і зараз. Актуальність такої буттєвої площини закладена в цінностях і особистісному прагненні, а також у втіленні спільно вироблених потенційних планів у життя.

Підсумовуючи, витлумачуємо, що досліджуване нами поняття «вибір любові» досягається тут у певній мірі як визначальне в долетворенні та є таким, що утверджує етико-естетичний рівень розвитку особистості. Так формується метафізичне поле розуміння щодо діяння з виробленням спільних законів, заснованих на переплетенні двох родів. Це розуміння та засвоєння життєво творчих принципів на основі буття та трансформації, переробки та реконструкції індивідуального існуючого у *ціліснодіяльне*. Внаслідок такого досягнення у кожного в свідомості утворюється аксіологічно-світоглядна діада «*моє-наше*» з чітко скерованою інтенцією «*для мене – для нас*». І це стає екзистенціальним правом, духовною закономірністю, гуманістичною цілеспрямованністю в напрямку людяності та цілісності.

В даному параграфі було досліджено авторитетність ключових фігур сім'ї (роду), що закладають архетипові основи для подальшого любовного вибору, також було подано різноманітні способи взаємодії пари: чоловік-жінка. Представлені динамічні моделі, типи виборів, фази та механізми можна навзати нумінозно-архетиповою моделлю вибору любові. Далі розглядатиметься принцип формування світоглядної картини і місця в ній людини, до того ж буде запропоновано дієвий спосіб зміни світоглядної установки по відношенню до існуючої реальності у питанні вибору любові.

2.3. Вибір любові як способу відношення до світу

Перш, ніж розкрити питання вибору любові, пов'язане із світоглядною картиною та відношенням індивіда до світу, слід глибше розглянути метафізичний аспект нумінозного, оскільки, на нашу думку, саме цей таємничий компонент відіграє кардинальну роль у важливих світоглядних орієнтаціях існування сучасної людини. В даному параграфі планується висвітлити суть моральної моделі вибору любові, що у поєднанні з нумінозно-архетиповою моделлю становить структуру, де ці пласти взаємопов'язані в системі й утворюють концептуальне бачення вибору любові. Слід нагадати, що нумінозне слугує як в якості каталізатора (прискорювача) подій, так і у вигляді блокувального щита (перепони), що впливає на формування і розвиток світогляду та ускладнює еволюційні процеси. З огляду на це, сучасні запити дослідження в точці зору ціннісної орієнтації вимагають перегляду низки сакрально-трансцендентних питань.

Актуальність дослідження в цьому аспекті обумовлена тим, що увага по відношенню до феномена «нумінозне» передбачає підняття з глибин міфологічного та релігійного бачення, що в даному випадку набуває нового гносеологічного змісту у співвідношенні ірраціонального та раціонального підходів та потребує переосмислення. Кореневий стрижень соціокультурної реальності полягає у постійному пошуку самоідентифікації людини через розчарування в божественному. Останнім часом певною мірою відбулось знецінення Бога, оскільки Всевишній не може «дістати» людину і винести їй певну догану за переважно трансформацію тіла, а не еволюційний розвиток свідомості та вибір в бік вічного, а не в бік вешного (похідне від слова «вещь» – рос.), тобто тимчасового, що ми можемо в тотальному сенсі спостерігати наразі. Тому в час, коли існує епоха постправди та розмивання духовних ціннісних орієнтирів, людина, яка апелює до вищих сил і прагне прояву духовних зусиль, потребує опори і певного роз'яснення у подібних питаннях.

В координатах філософської антропології феномен «вибір любові» та вплив нумінозного розглянемо за допомогою екзистенціально-модального аналізу через протиставлення модальних категорій «потрібен»-«повинен». Вважаємо, що завдяки зміні ракурсів «повинність»-«потрібність», індивід з пасивної позиції спостерігача переходить в активну позицію того, хто робить вибір. Такий методологічний прийом з перетворення існуючих установок та внутрішніх переконань допоможе особистості досягнути новий смисл божественного сенсу відносно себе та здійснити якісний перехід у власному життєтворенні.

Проблема філософського осмислення феномена «нумінозного» дедалі частіше привертає увагу не тільки філософів, релігієзнавців, а й психологів, психіатрів та психотерапевтів. Такий трансдисциплінарний інтерес актуалізує прагнення науковців вирішити складні духовні питання людства. Розуміння сутності «нумінозного» у сучасних дослідженнях переважно трактується як зважування духовного та релігійного, а також їх протиставлення. Проте такий підхід залишає це поняття виключно на ірраціональному пізнавальному рівні, а це значить, що кожне нове трактування на сутнісній основі неможливо піддати ґрунтовному аналізу. В такому разі цей чуттєвий аспект освоєння трансцендентного стає сферою можливості інтерпретування лише відчуттів та сприйняття (образно-перцептивний понятійний бік) того чи іншого повідомлювача розмитих думок, не підкріплених умовисновками на основі пояснювальних логічно-аналітичних моделей. Це вказує на недостатність ментального боку питання, тому виникає необхідність концептуалізації поняття «нумінозного», що є засадничим у формуванні та функціонуванні світоглядних компонентів: світобачення, світовідчуття, світорозуміння. Переконані, що усвідомлення основ світопорядку через змістовний концепт «нумінозного» допоможе людині визначити цілеспрямоване особистісне ставлення до сфери божественно-людських орієнтацій у часі та просторі.

Нагадаємо, в нашій науковій розвідці «нумінозне» розглядаємо як

певний стимулятор-тригер, який актуалізує свідомість до пошуку виходу в напрямку відновлення буття. Нумінозне є свого роду формувачем *модуса*, способом переходу в інший вимір. З огляду на працю Р. Отто «Священне» [72] можна вивести, що *нумінозне* – це божественний поклик, знак, що веде до пробудження таємничої сили смислу, це поштовх до трансцендентного.

Філософське пізнання «нуміозного», перш за все, полягає в осягненні вищих ідей та цінностей сенсожиттєвого питання: а чи є Бог і чи правильно я розпізнаю його знаки? Як ми зазначали раніше, нумінозне Р. Отто відділене від священного, не містить ключових етичних категорій: моралі та обов'язку. В свою чергу, К. Юнг відносив нумінозне до властивості архетипів. Юнгіанське нумінозне фактично нероздільне з колективним позасвідомим, чіткої межі між ними не проводиться. Однак К. Юнг вбачав у нуміозному метафізичну проблему. На його думку нуміозні афекти ускладнюють процес індивідуації, бо їх неможливо осягнути на ментальному рівні. «Весь світ наших релігійних уявлень складається з антропоморфних образів... які ґрунтуються на нуміозних архетипах, тобто на емоційній основі, що не піддається критичному розуму» [176, с. 1].

Здебільшого сучасні дослідники висувають гіпотези, що цей компонент пов'язаний з психологічними травмами. Не можемо погодитися, що нуміозний стан пов'язаний виключно з травматичними подіями. Збудниками нуміозних переживань можуть бути й стани, викликані переживанням через невизначення долі, як наприклад, граничний стан, пов'язаний з вибором професії, вибором супутника життя, свідоме рішення щодо розлучення, виходу з партнерства в бізнесі чи повна зміна діяльності (що нині трапляється з багатьма українцями, які змушені через війну в Україні починати життя спочатку за кордоном) тощо. Тому, згідно з зазначеним вище, некоректно стверджувати, що нуміозне містить тільки загрозу, оскільки на певному етапі воно викликає осяяння, що своєрідне інсайту, а це значить, що в його структурі містяться еволюційні зародки для вирішення сенсубуттєвих проблем.

Деякі науковці відносять нумінозне до суто психологічної сфери, а саме психологічних розладів, вилучаючи це поняття з філософсько-антропологічного дискурсу. Вважаємо, що це досить суперечливе твердження, бо, перш за все, нумінозне — це філософське поняття, що має метафізичний зміст і стосується світоглядних устремлінь людини у формуванні картини світу та відношенні до Бога. Низка дослідників, зокрема психіатричного чи психотерапевтичного напрямку, переконані, що людина самотійно не може впоратися зі станами, викликаними нумінозними переживаннями. Змушені констатувати, що праці науковців заслуговують на увагу, але на наше переконання, людина не потребує систематичних сторонніх втручань у вирішенні питань зустрічі з нуміозним. Вважаємо, що пріоритетним у розумінні змістів трансцендентного має стати проведення якісної роботи щодо переосмислення світоглядних питань, а саме здійснення перегляду страху божого — як іменує його С. К'єркегор [54].

Тому, переходячи до розкриття метафізичного аспекту нуміозного у виборі любові через модальні категорії, зацентруємо на моральному та духовному скарбі людини, який допоможе особистості здійснити якісний буттєвий перехід та усвідомити власні межі свободи та взяти відповідальність за перетворення життя шляхом свідомого вибору з безлічі існуючих варіантів. «Бувають моменти, коли втручаються боги, або, швидше, ситуації, споконвіку влаштовані так, що вони проникають у найпотаємнішу глибину усвідомлення. До таких ситуацій відносяться, наприклад, любов, її пристрасть та її небезпека. Кохання може змусити проявитися непередбачувані сили душі, до чого слід було б більше підготуватися» [177, с. 8]. Відповідно до вищевказаного, метафізичне розуміння буття в аспекті зустрічі з нуміозним потребує переведення стрілок «світоглядного годинника», що за аналогією схоже на зміну часу та переходу на літній чи зимовий період. Часто нуміозні стани викликані тим, що людині здається, що око Бога слідкує за нею, у разі, якщо вона оступиться чи вчинить не по-божому (в нашому конкретному випадку у питанні вибору любові людина

може страшитися кари божої, якщо, до прикладу, наважиться розірвати непродуктивний шлюб з психопатичною, аморальною людиною). «”Religio” як сумлінне прийняття до уваги” невідомих небезпек і сил стає тут актуальною проблемою... Сюди примішується проблема релігійної позиції щодо долі» [177, с. 8]. А відтак індивід, заляканий гнівом Господнім, не здійснюватиме особистісної свободи, і, звісно, в його бутті не відбудеться еволюційного процесу трансцендування, бо така людина не розуміє самоцінності та унікальності власного вибору.

Тому, з огляду на вищевикладене, вважаємо, що у подоланні тривожних станів, викликаних нумінозними переживаннями, доречним буде принцип редукції (перетворення даних) зі зміщенням модальності з «повинен» на «потрібен». Процес такого світоглядного переосмислення допоможе індивіду зняти напругу у свідомості та здобути незалежності від догм, а значить відчутти себе сувереном — автором власної долі. Це свідчить про зрілість поглядів, які проглядаються у здатності присвоїти собі право на особистісний, автономний розсуд відносно того чи іншого питання у власному життєтворенні.

Переконані, що концептуальна зміна парадигми з *морально-пригніченої* та *приналежної* (як речі) комусь на зміну парадигми *морально-вільної, люблячої* та *відкритої* особистості до пізнання і розуміння Іншого, ґрунтується на етико-екзистенціальному світоглядному переході, що наближає людину до утвердження власної цілісності. «В метаграницному бутті цілісність чоловіка та жінки підсилює красу і світогляду, і вчинку, і відносин. Більше того, краса людини стає цілісністю її буття та світогляду» [143, с. 14]. Вважаємо, що в цьому антропогенезі й полягають зародки особистісного і комунікативного андрогінізму, а також окреслюються перспективи еволюції вибору любові, — питання, яке ми детально розглянемо у наступному розділі. «Комунікативна андрогінність постає в якості цілісності двох особистостей як духовно-душевних цілісностей» [143, с. 15].

На наше переконання, індивід спроможний проробити певну духовно-творчу діяльну роботу з розширення світоглядних горизонтів та переосмислення вищих смислів. Для цього потрібно виокремити із широкого поняття «духовність» більш вузке поняття «моральність», а цей аспект, як відомо, не стосується ритуальних релігійних традицій. Категорія моральності містить в собі розуміння сукупності норм та оцінок вчинків, які виникають в уявленні людини щодо життєвих принципів та поведінки. Це вже практична реалізація внутрішніх положень саме особистості, а не групи осіб, як наприклад, того, що відбувається під час релігійного дійства, де засвоєння дійсності здійснюється через узагальнений для всіх звід правил та вимоги тотальної поведінки у наслідуванні. Спираючись на концепцію С. К'єркегора про рівні розвитку особистості (естетичний, етичний, релігійний) [52], окреслений аспект переосмислення це є розріз етичний, а не релігійний. З метою доведення цього положення, візьмемо за основу роботу К. Юнга «Відповідь Іову» [176], що допоможе наглядніше відобразити смислове зміщення щодо нумінозного у «світоглядному годиннику».

У своїх працях К. Юнг, як апологет архаїчних вірувань, полемізує, уподібнюючи образ Богоматері індуїстським віруванням про будову Всесвіту, а тому закликає до богоравності як чоловічої, так й жіночої. Його «Відповідь Іову» — це алюзії на біблійну міфологію, де праведний і благочестивий Іов, через своє нумінозне розуміння викликає на розмову старозавітного Бога — Яхве — і вказує йому на закони, які сам Господь і наказав виконувати. Це такий розворот Дитя Божого до батька, можливо, тому Бог і вирішує сказати «так» народженню власного сина, щоб зрозуміти і прийняти істину від нього, як від сина, як від дитини і як від Боголюдини, тому що Яхве людиною не є, тому і мислення людини йому складно охопити своєю божою свідомістю. Далі слідує рефлексія Яхве і утверджується етичний вибір: стати батьком синові своєму або залишитися Отцем всього людства, як загального цілого, але не як єдино пізнаного. Здійснивши вибір в бік зовсім інакшого, у такий спосіб відбувається триступеневий рівень

пізнання Богом людини: від дитини (корелят естетичного рівня розвитку особистості), від сина (корелят етичного рівня) та від Боголюдини (корелят релігійного рівня). А інакше багатовимірного погляду та нового релігійно-екзистенціального смислу у власній свідомості Всевишньому не отримати.

Таким чином Бог актуалізує здатність любити. Це його вибір любові. Цей вибір здійснюється внаслідок переходу від естетичного виміру (любов через споглядання краси буття) в етичний (вирішення принести благо для людства — народження Христа) і вихід в релігійний (вознесіння Ісуса). Аналіз юнгіанської метафізики в поєднанні з вимірами розвитку особистості С. К'єркегора не викликає жодних сумнівів, що Яхве зробив абсолютний вибір любові, обравши свободу, а не закономірну обмеженість, інакше якби він пізнав, що таке насправді любити, і якби він розвинув в людях здатність любити, якщо б сам не розірвав своє усталене буття і не відкрився новому?

Якщо подивитися через призму християнського екзистенціалізму К. Ясперса, то сенс дійсності з'являється через нестійкість у вигляді переходу на інший рівень «діяльність існує для нас як перехід» [192, с. 235]. Цей світоглядний поштовх і є проривом через «кажимоість буття» і свого роду, постає як зворотній зв'язок — реверс трансценденції до екзистенції. Стрибок в розломі — так К. Ясперс трактує трансценденцію як можливість, що припиняється. Це означає, що там, де закінчується можливість, настає реальність, тобто здійсненність — утвердження абсолютно нового буття і здобуття оновленого екзистенціально-онтологічного досвіду.

Можна зробити висновок, що осягнення метамови К. Юнга про нумінозне та К. Ясперса про смисл дійсності як перехід, веде до світоглядного повороту у свідомості, а це значить і до змін у власному життєтворенні. У свою чергу, вибір любові полягає в точці розлому попереднього буття, відриві від звичної дійсності та входженні в іншу реальність через свободу екзистенції, наділену цінністю вільно обирати. Такі кардинальні поворотні точки у свідомості є інтенціональними рухами, які допомагають індивіду робити перегляд власної системи норм і правил та

упорядковувати внутрішнє і навколишнє життя, й звісно, як результат — формувати власну картину світу. «Це перетворення екзистенції, яка здійснює себе в свободі та відкритості для будь-якого начала» [192, с. 251]. Цей парадигмальний стрибок виглядає як продуктивне рішення, здійснений творчо-діяльний акт — як альтернатива суто моральності, обов'язку.

Почути людину — це є зрушенням в сингулярності мислення Бога (Яхве почув слова Іова). Така екзистенціальна подія фундаментальним чином змінює божественну свідомість, і тому Всевишній з фігури спостерігача переходить в *надособистість*, що здійснює вибір. І цей вибір і є вибором любові. Точка фіксації на любові та подолання власної закритості із виходом через милість з високими сакральними почуттями до Іншого, це також є усвідомленням власної Самості. Це є виходом до цілісності, що відповідає метаграничному виміру буття. «На відміну від буденності і граничного буття метаграничне буття людини відчинене назустріч світу, в ньому з'єднується особистісне і вселенське» [139, с. 163].

Чим обумовлений вибір любові Господа? Вибір любові Яхве пов'язаний з самоцінністю, з дією, що виявляється у прийнятті рішення, а не з нескінченною рефлексією, що постійно змушує зважувати альтернативні варіанти, не дозволяючи налагодити контакт з внутрішньо-діяльним ядром — екзистенцією та увійти в стан чесності із собою. Такий вибір робиться відсіканням можливостей та перетворенням необхідності у виборі любові в прозорість, яка стає не ще однією протилежною думкою, а вибором любові через віру у власне рішення, що стає сакральним кодом Бога і свідчить про вихід до трансцендування, а згідно метаантропологічних засад переходом від граничного до метаграничного буття та набуттям філософського світобачення. Для індивіда, який підніметься до рівня особистості, це є роздуванням вітрил гордості за себе, за етичний вчинок відносно власної долі, це є відчуванням підняття духу з глибинних основ у прагненні цілісності, поєднанням його з розумом та поштовхом для просвітлення екзистенції, що воліла увійти у справжність. «Вірою здійснюється рух

нашого власного життя... і тим самим з більшою ясністю досягається діяльність трансценденції» [192, с. 254].

У вищевикладеному роз'яснюється, що траєкторія еволюційного розвитку пов'язана з обставиною початкового розуміння Богом власної суті. Таким чином Господь показав, що свідомість розвивається в динаміці, а людина схильна до змін, що і є набуттям сенсу існування. До зазначеного слід додати, що це показник того, як відбувається утвердження життя через проміжну сходинку, яка є нічим іншим, як переходом на інший рівень розвитку. У метаантропології Н. Хамітова такий буттєвий рівень позначається як метаграницний і свідчить про прихід особистості до опанування філософським світоглядом. «Філософія метаграницного буття — це філософія духовного еволюціонування людини до вільно обраного гармонійного буття» [139, с. 163].

Узагальнюючи попередні тези нашого екзистенціально-модального аналізу, можна підсумувати, що в екзистенціальній структурі нумінозного закладене осягнення людиною власної релігійної сутності. А категорії страху і гріха, описані С. К'єркегором, є ключовими категоріями нумінозного. Можна зробити висновок, що освоєння цих категорій через подолання страху і гріха, веде до формування оновленого буття. Це і є переходом свого роду від модальності «повинен» (модальність обов'язку і повинності) в модальність «потрібен» (потрібен Богу як потрібен Іншому, так і самому собі, а не належний їм чи залежний від зобов'язань). У такий спосіб людина відчуває *не пригнічену зв'язаність* з трансцендентним, а *потрібну пов'язаність* (співпричетність) з божественним, де вона є однією з важливих осіб в діалоговому спілкуванні — партнер, який відчуває самоцінність, а не заганяє себе в почуття провини на старті уявної бесіди з Богом.

За допомогою повернення собі знецінення власних чеснот і прояву акту свободи волі через присвоєння собі права вільно мислити, відбувається розведення полярностей цих модальностей. В інакшому випадку, якщо мислити модальною категорією «повинен» — це означає підкорятися чужій

дійсності, а якщо мислити з категорії «потрібен», значить спільно творити буття, у відповідності до вищого задуму, з рівноцінною позицією кожного. В даному випадку світоглядний режим з орієнтації «потрібен» ні в якому разі не означає потребу — стан, що виражає залежність одне від одного та відчуття недостатності чогось, що терміново потребує задоволення, — ні, орієнтація на «потрібність» — це переконання в неповторності власної суті, усвідомлення значущості власних переживань, відчуттів, тощо. Це є життєва необхідність бути особистістю, любити, творити і визнавати самого себе як діяльно-творчу божественну одиницю, у якій є власне право на вибір. Це право є унікальним і воно не повинно відповідати запитам чи установам Інших, воно має співвідноситись з власними ідеями, поглядами, відчуттями, бажаннями та устремліннями, що й формують неповторну картину бачення себе та світу.

З описаного вище виходить, коли свідомість перебуває в модальному режимі «потрібен», то екзистенція стає розкутою та стрімкою як річка, на шляху якої немає ані каміння, ані посохлих гілок. В такому випадку вона знаходиться не під тягарем позамежної (ту, що неможливо охопити і зрозуміти) реальності, а у вільному потоці, де віра в потрібність свого буття через чуттєве переживання і емпіричну дійсність, є сприйнятою, такою, що здійснюється в момент стрибка, переходу в світорозумінні. «Це ризик... для цього потрібна, як то кажуть, велика “довіра до Бога” або “віра” у щасливий результат» [177, с. 8]. Цей перехід є переходом з можливості Бути і можливості Прагнути любові в *Дійсність співтворчого акту*, де людське і божественне входять у контекст спілкування Я-Ти. Це суб'єктне відношення, де існує вектор діалогу, істинна комунікація двох люблячих.

Точка зустрічі Яхве з Іовом, яка відображена у праці К. Юнга, є нічим іншим як розчепленням рук закритої до цього моменту фігури Бога назустріч людині. Це трансформація свідомості в горизонтальному осмисленні, що через вікову протяжність буде позначена у вертикалі особистісного боголюдського розвитку. Вона визначається як еволюційний стрибок зі

зміщенням ціннісної парадигми, де є той, хто промовляє і чує, і де є той, хто слухає і чує, але в той же час бере на себе відповідальність. В свою чергу, Інший дозволяє акту свободотворення між людиною і Богом бути. Перекладаючи ці твердження на стосунки між чоловіком та жінкою, нумінозний жах та трепет можна здолати, здійснивши редукцію в модальній категорії, а саме, змінивши світоглядне ставлення до дійсності (шляхом зменшення значущості). Таким чином сліпа покора та страх перед невідомим, трансцендентним, зникає.

Проаналізоване явище і описаний трансформаційний стрибок у світобаченні та світорозумінні можна охарактеризувати як *свободоцентрування* особистості, де віра в своє суще, своє божественне, веде до усвідомлення власного сакрального. Таким чином відбувається перехід від нумінозного до сакрального, де в центрі постає Архетип Бога. Він хоч і постає центральною фігурою, проте він не є застиглою субстанцією, а є відтворенням дуальної реальності з рівноправним діалогом Я-Ти.

Вважаємо, що такі світоглядні зміни можна втілити шляхом здійснення вибору любові, де вибір є стрибком, переходом, а любов у свідомості індивіда не повинна співвідноситись з владою чи приналежністю виключно до справ Бога, де людині залишається лише тотальне підпорядкування у відповідності до рукописних теологічних заповітів. Насправді любов має бути довірливою, таким мета-простором, де голос і слова того, хто говорить, чують. Любов є прощенням того, хто сповідується і просить пробачення, любов є відчуванням потрібності обох в єднанні, і любов є відкритістю до того, хто просить. Усвідомлення істини таких властивостей вибору любові через редукцію модальностей з «повинен» на «потрібен» приведе до цілісності особистості та осягнення повноти буття у поєднанні з гармонійним задоволенням інтелектуальних, емоційних та духовних потреб людини.

Переконані, в такій картині сприйняття світу та місця Бога в ній, людина не намагається стати святою і дотягнутися до Бога у вигляді копії, кальки чи підробки, а дозволяє собі бути живою, бути тою, хто творить, і не

лише наодинці, будучи глибоко самотньою, а вільно творить *спів-буття* з Іншим. В такому випадку нумінозне не лякає і не навіює жах, а набуває конотації довіри і близькості по відношенню до того, хто знаходиться по той бік кордону вселенської картини світу. Це і є подоланням детермінізму свободи волі, а значить і вибору — вибору етичного, що веде до вибору абсолютного — релігійного. Тому, метафізичні питання, що постають під час перегляду світоглядних орієнтацій, повинні бути спрямовані в патерн модальності «потрібність» — що є основоположним фреймом (рамкою) так би мовити укладення двостороннього меморандуму між божественним і людським.

З огляду на окреслене вище, можемо стверджувати, що метафізичним рішенням стане вибір, а сутнісною рисою екзистенції та комунікативного виміру буття — любов. В такому разі реальність постане не у вигляді порятунку жертви через тотальне переслідування Богом, а стане реальністю двох вільних особистостей, одна з яких за подобою — Бог, інша — людина, але обидва вони творять через дух в просторі природи і в рамках рівнозначності з володінням рівних прав на вибір і любов. Осягнення даних ціннісно значущих концептів виведе індивіда до вибору любові, а значить і до особистісної цілісності. Слід зазначити, що такі когнітивні здібності має кожен індивід, який бажає просуватися в своєму розвитку на шляху до еволюції, пізнання істини і придбання нового онтологічного та екзистенціального досвіду.

Безкорислива атмосфера духовності, відчуття власної самоцінності й потрібності в першу чергу собі, підіймає назовні справжні почуття любові та благоді. В такій комунікації не існує страху і залежності, обвинувачень і претензій, безвиході і самотності, а набувається екзистенціальний смисл співіснування удвох і це є абсолютним вибором любові. Вихід у таке співіснування звільняє свідомість від наказу так би мовити старшого і знімає напругу, що була викликана тривожним станом, утвореним з модальної орієнтації «повинність». Отримання такого досвіду є свого роду виходом із

рефлексивного лабіринту, осягненням смислу метафізичного розрізу розмірковувань, де в дію вступають не афекти, а почуття. Тут однаково дозволяється як право на дію, так і бездіяльність. Тут виключається тотальна дія заради дії у вигляді метушні, примітивного інстинктивного руху, тут однаково правомірним і аксіологічним є екзистенціальна, змістовна взаємодія двох люблячих сердець.

То ж любов, яка потребує постійного оновлення буття, вимагає свого роду зрізання посохлого гілля на дереві кохання, щоб у такий спосіб дати життя новим паросткам. Пагони — це острівці буття, через які формується цілісна картина архетипово-нуміозного розуміння себе, світу, Іншого і Бога. В інакшому випадку забезпечений антропологічний партикуляризм, де особисті інтереси нарцисичного Я ставляться вище всеосяжних інтересів в точці взаємодії та довіри комунікації Я-Ми. Такий центризм на егоїстичному ядрі Я з не-бажанням взаємодіяти веде до орієнтації, що полягає в застосуванні не унікальних цінностей особистості, а у відданості затверділій жадобі лише панувати і наказувати, щоб привести до знищення (повалення духовної парадигми) цінностей Іншого.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що проаналізований матеріал дозволив проілюструвати метафізичний аспект нуміозного у виборі любові. Завдяки зміні модальних ракурсів «повинність» – «потрібність», де закладена логіка переінакшення, відбувається світоглядний перехід до іншої системи ментальних координат. Індивід, з залежної позиції спостерігача, переходить в позицію того, хто ухвалює рішення. Світоглядний поворот до іншого модального режиму є важливим аспектом екзистенціально-модальної установки, в результаті чого приводиться у відповідність співвіднесеність умоглядних вимірювань щодо зв'язку божественних явищ в свідомості людини і його судженні та ставленні до них. Тому є підстави вважати, що головна смисложиттєва проблема — вибір любові — буде здійснена особистістю у відповідності до активної творчо-діяльної позиції. І це є свідченням характеристики як нуміозного аспекту вибору любові, так й

архетипового, й сакрального.

Модальне значення категорії потреби — це зняття із себе повинності та надання собі права на можливість змінювати ставлення, бо все живе рухається, перебуває у динаміці, і природа людини також не є стійкою, і соціальні процеси є змінними. Вважаємо, що такий світоглядний поворот стане ціннісним для еволюційної антропології, а духовне життя людини набуде не наказово-споглядального контексту (виконуй накази релігійної спільноти, інтерпретацій Бога — як ти їх константно, незмінно зрозумів), а виведе людину до творчо-дієвого кроку. У такий спосіб ми відобразили метафізичний аспект вибору любові, який каталізується нумінозним та позначається через естетичне, етичне (моральне) та релігійне сприйняття існуючої реальності.

Оскільки свобода світорозуміння у купі зі свободою світобачення передбачає вільне охоплення навколишньої дійсності й сприйняття світу, тому тільки в такому стані й можуть народжуватися вільні творчі погляди на життя, де є співтворення буття із Богом, Всесвітом, Природою, Іншим. У Біблії здебільшого подано очищене зерно прояву світу і людей в ньому, а людині слід піти у глибину, у той незрощений простір, необжиту сферу, щоб осягнути смисли неочищених зерен правди буття та таємничості творення і набуття істини. Це необхідно задля того, щоб дістати з глибин колективного позасвідомого, з архетипу божественного дитя початкову основу людини, оскільки саме це й допоможе осягнути вселенський взаємозв'язок і віднайти право на творіння та співтворіння, тобто дозволити собі жити згідно власного погляду на буття та Всесвіт. «У тій точці, в якій відкривається подібна безодня архі зародка, проривається сам світ. Сам світ говорить у образах походження, що походять від нього» [174, с. 4]. Занурення у неочищений ґрунт — це віднайдення особистісної перлини сенсотворіння, своєї істинної суті — суті Людини, суті Творця.

Отже, можемо вивести ключові компоненти (елементи) вибору любові, які представляють собою динамічний, змінний світоглядний процес відбору

цінностей, їх розуміння та інтенційно-релігійну спрямованість: архетипове, сакральне, нумінозне. *Архетипове* — початкове імаго (образ, міфологічний мотив), що потребує постійного переосмислення; в ньому заданий трансформаційний шлях індивідуації (зростання та становлення особистості). *Сакральне* — інтенційне священне, що має аксіологічний статус і є свого роду оберегом-підґрунтям для людини; до нього індивід завжди повертається під час кардинальних подій нарративного аспекту долетворіння. *Нумінозне* — модальність, яка лежить в екзистенціальній площині; йому притаманна амбівалентна конотація: жахливе і чарівливе. Нумінозне є каталізуючим елементом у граничному бутті, необхідним для перетворення світоглядних категорій, які є обов'язковими ланками на шляху до виходу у метаграничний вимір буття та осягнення філософського світогляду.

Для відтворення повної світоглядно-аксіологічної картини щодо здійснення вибору любові у питанні відношення до світу, слід визначити основні елементи архетипово-нумінозної та моральної моделі вибору любові. Перш за все, розкриємо та деталізуємо значення феномену нумінозного та усіх взаємопов'язаних елементів, які є екзистенціальними буттєвими опорами для людського існування.

Феномен нумінозного постає як механізм заглиблення у першопричину та суть буття (архе); пробуджує бажання знайти спорідненість свого людського єства з божественним. В його основі лежить постановка екзистенціальної проблеми, спрямована на розкриття невідомого та можливе осягнення передбачень майбутнього та вічного. Це свого роду потяг до осмислення не лише світу природи та дійсності, а й світу божественного у поєднанні з проявом індивідуальних рис людини. Нумінозне у своїй сутнісній основі задовільняє світоглядно-пізнавальний потяг індивіда із бажанням і подальшим прагненням змінити власне життя і перетворити заскорузлі погляди та ригідні установки на світ та буття в цілому.

Нумінозний компонент позасвідомого (у К. Юнга тільки колективне та індивідуальне позасвідоме, психічні процеси) — задає пошук першопричини

— як і чому я з'явився саме тут і чи причетний Бог до моєї появи? Якщо так, то, що він підкаже, яку пораду дасть (що мені робити і на що сподіватися), а якщо він відповіді не дасть, то виходить і непричетний. Тоді чи варто мені вірити в нього, мати релігійну спрямованість або відректися, не чуючи його голосу з небес. Людина наче несвідомо шукає Бога і навмисно викликає його на зустріч, бажає щоб він проявився та відкрив сенс буття. І не тільки зовнішньо, але щоб заговорив і всередині самої людини, а значить тим самим проявив божественну природу в ньому самому.

Нумінозний комплекс стосується пра-особистості, головним для якої є релігійно-психічне буття, а саме бажання зрозуміти суть архе і віднайти закодовані символи для реформування власного життя. Тобто наповнення цього комплексу таким прадавнім матеріалом є уособленням духовного начиння, пізнаючи його, людина віднаходить ключ до змін у власному творчо-активному діяльному началі.

Щодо страхітливого стану, викликаного зустріччю з нумінозним, можна вивести схему, яка корелює з метаантропологічними вимірами буття. Пропонується наступна модель подолання нумінозного страху: Бог і Раб, Бог і людина, Бог і Богочоловік. Відносини у світоглядній площині Бог і Раб корелюють із буденним світоглядом та буденним виміром буття, вектор стосунків Бог і Людина співвідноситься з особистісним світоглядом і відноситься до граничного виміру буття. Світоглядна лінія взаємодії Бог і Богочоловік відповідає філософському світогляду та є корелятом метаграничного виміру буття. Отже, представлена схема і є *нумінозною індивідуацією*.

У світоглядній площині Бог і Богочоловік проявляється вихід до сакрального, бо саме, знаходячись на цій лінії взаємодії, людина спроможна відчутти та осягнути таємні основи буття і задуми Бога по відношенню до самого себе.

Отже, можемо сказати, що нумінозність — це модальність, зв'язка між архетиповим, божественним і сакральним. Вона — ядро вертикально-

горизонтальної моделі особистості, в ній закладений метафізичний сенс буття не лише людини, а й людства. Розкриття сутності нумінозного є необхідною умовою для отримання нового екзистенціального досвіду у виборі любові. В ньому приховані обов'язки, вчинки та події: як спільні, так й особистісні. Небажання брати відповідальність за власне життя веде до не-здійснення вибору любові, а це спричинює негативні психічні стани: фрустрацію, прокрастинацію (зволікання) та різні психосоматичні розлади. Естетичне, етичне та релігійне відношення до світу та до Іншого лежать в основі вибору любові та утвердження абсолютно нової реальності та єднання двох цілісних особистостей, бажаючих творити само-буття і обопільне спів-буття.

Інтегративне утворення світопорядку, де поєднані архетипові, нумінозні та моральні чинники духовного буття людини є свідченням зрілої особистості. Така особистість здатна розкрити не лише свій духовний потенціал любові, а й допомогти партнерові відчувати та сприймати любов, а це значить бути у цьому світі люблячим та тим, хто по-справжньому любить і по-справжньому переживає ці почуття життєвої повноти та гармонії. Такий сукупний прояв духовного любовного скарбу є основою єднання людини з людиною та людини зі світом. А прояв любові власне є вищим виявом людського єства та існуванням прекрасного серед усього суцього, доброго, людяного, гуманного на планеті.

Таким чином нами було представлено метафізику вибору любові через архетипово-нумінозну і моральну моделі, внаслідок чого набувається сакральний зміст. В першій закладена архетипова трансцендентність, де кожний архетип наділяється ознаками божественності, у другій моделі сутністю виступає розкриття етико-естетичного боку особистості, її проявів, вчинків на шляху до здійснення вибору любові. Якщо перша модель здебільшого стосується психічного прояву індивіда, то друга — це прояв моралі, рівень екзистенціально-світоглядних змін. Поєднання цих двох векторів: горизонтального і вертикального є виходом до абсолютного, релігійного вибору любові. Абсолютний вибір любові — це вибір, що

скерований у вічність, культурно-антропологічний вибір. Нумінозне є першою сходинкою, покликком виходу за межі. Картину кордонів страху та гріху, де триває боротьба світорозумінь, можна вивести наступну:

Страх (Я – Ніщо)	Гріх (Що якщо?)	Таїна (Щось незвідане)
Звичне (звичка)	Невинність–Повинність	Хто здасть позиції?
Звиклий (людина)	Лякає табу	Бог чи людина – Віра

Отже, на основі здійсненого екзистенціально-модального аналізу можемо дійти висновку, що в буденному вимірі буття людина рухається в межах режиму «повинен» (придушення себе, а значить і придушення інших як бажання дати відсіч, щоб уберегти себе від незвіданого). У граничному бутті людина світоглядно зростає і приходить до модального режиму «потрібний». Тоді як в метаграничному бутті підіймається зміцнілою особистістю до модального режиму «можу» та «готовий». Тому, вважаємо, що ці три модальні режими («повинен», «потрібний», «готовий») відповідають буттєвим вимірам метаантропології: буденному, граничному та метаграничному.

В межах нашого екзистенціально-модального аналізу слід також зробити застереження, оскільки людина буденного буття, у свідомості якої закарбувався модальний режим повинності «повинна/повинен», схильна більше обслуговувати потреби інших, вона вчиняє добро із світоглядної установки «Я знаю як треба». Тобто така людина здебільшого прагне «давати», аніж брати, проте її «давати» часто може виходити з позиції тоталітарного контролю та деспотичного тиску, залишаючи Іншим або підкорятися, або імітувати відданність і покірність. Так само така людина служить і державі, і професії, виконуючи певні зобов'язання, тому у неї існує переконання по відношенню до світу та до Інших, що вона дисциплінована служниця. Проте перебування весь час у такій світоглядній напрузі та у постійному догоджанні оточуючим може призвести до психологічного зриву і подальшим негативним наслідкам.

Є певна засторога і щодо модального режиму «потрібний», який

співвідноситься з граничним буттям. Слід зазначити, що людина, яка перебуває в цьому вимірі, вже розуміє особистісну красу, відчуває свою професійну значущість, миттєво реагує на різні соціальні прояви та їх зміни, а саме: не губиться у світі нової інформації, вміє оцифровувати поставлені задачі. Людина граничного виміру буття вже знає, що таке не тільки давати, а й брати, бо постійно замовляє низку послуг в Інтернеті чи в офлайн-світі. Часто трапляється, що такі люди перетягують увагу на себе, хизуються власною персоною, бо знають що таке бути цінним, тому й прагнуть у будь-що отримати чергове визнання. Вони не соромляться вдаватися до маніпуляцій та інших хитрощів, щоб привернути увагу на себе керівника та оточуючих, бо починають хворіти на те, щоб постійно «брати» вигоду з усього та всіх. Вони є і *споживачами-потребувальниками*, які хочуть із конвеєру потреб брати і брати все нові речі, товари та послуги, але в той же час вони є і *виробниками* цих потреб, маючи або власне підприємство, або працюючи менеджерами чи спеціалістами на бізнесмена. Найвірогідніше, що вони стають залежними від речей і потреб. Як бачимо їх світоглядно-модальний режим «потрібен» може мати певні викривлення в напрямку самозакоханості та бахвальства. Таке домінування як в особистісному, так й в суспільному бутті може призвести до нарцисизму та егоїзму, деформуючи особистість.

Натомість людина метаграничного буття прагне мати власну цілісність, внаслідок чого вирівнюється баланс «давати-брати». Індивід усвідомлює, що у нього є право знати, право хотіти й право мати, і він втілює їх не шкодячи ані собі, ані Іншим. Така людина відмінна від послужливості людини буденного буття, вона визнає власну самоцінність, проте не робить акцент на інтенційному загостренні в бік самолюбівання індивідуальністю, що ми можемо спостерігати у людини граничного буття. Внаслідок розуміння діалектичної взаємодії двох модальних режимів: «повинен», «потрібен», вона осягає й режим «можу-готовий». Це дозволяє ґрунтовно на світоглядному та екзистенціальному рівнях розв'язувати як суспільні, міжособові протиріччя,

так й особистісні. А головним її прагненням стає прагнення любові-співтворчості з Іншими, оскільки вона визнає, що любов — найвища цінність у світі. І саме любов дозволяє вчиняти правильно в межах естетичного, етичного та релігійного спрямування в бутті людини.

Отже, упродовж цього розділу нами було розглянуто вибір любові як цінності світогляду, взаємодії з Іншим та вироблення способу відношення до Бога та світу. Підсумовуючи, можемо сказати, що людина буденного буття має відійти, як від краю урвища, від повинності та перестати тільки прислужувати. Тобто, повинна здійснити завершення попередньої світоглядно-буттєвої компетентності, щоб набути наступну — перейти до граничного буття. У свою чергу, людина цього виміру повинна видати собі своєрідний дозвіл на вільний прояв себе, дозволити собі мати бажання і в такий спосіб набути центральної позиції у світоглядній картині — відчувати власну самоцінність. Стосовно людини метаграничного буття зазначимо, що вона відчуває себе такою, що може вибудовувати продуктивні взаємовідносини, вільно існувати й співіснувати та здійснювати вибір любові. Тому тривекторний перехід: *завершення-дозвіл-здійснення* (повинен-потрібен-готовий) має стати тим світоглядно-екзистенціальним орієнтиром під час трансформаційних змін в межах різних вимірів буття. Внаслідок такої моделі особистісного розвитку відбувається набуття неповторного аксіологічно-екзистенціального сенсу.

Висновки до другого розділу

- Доведено, що світогляд людини є ключовим сенсоутворюючим чинником під час здійснення вибору любові. Досліджено, за рахунок чого формується світогляд людини під час такого любовного вибору у буденному, граничному та метаграничному вимірах буття. Необхідно підкреслити, що вибір любові між чоловіком та жінкою у сучасному бутті як цінність світогляду

було розглянуто з екзистенціальних та гендерних вимірів на засадах метаантропології. Поряд з цим, проаналізовано як різні світоглядні уявлення впливають на вибір любові, в результаті чого людина набуває нового екзистенціального досвіду, що є вкрай важливим пізнанням для здійснення доленосного вибору.

- На основі обраних методологій обґрунтована необхідність введення в філософсько-антропологічний дискурс понять: «вибір любові», «мужність вибору любові» та «жіночість вибору любові». На наш погляд, ці модуси є антропокультурними, екзистенціальними феноменами і заслуговують на подальший розвиток.
- Представлені стани і компоненти вибору любові та окреслені шляхи виходу в межах різних вимірів буття: буденного, граничного, метаграничного. Також доведено важливість світоглядного переходу людиною, що опинилася у порубіжжі.
- Здійснено комплексний аналіз впливу нумінозного як елементу колективного та індивідуального позасвідомого, а також досліджена архетипова динаміка вибору любові в людському бутті між чоловіком та жінкою. Представлена і розкрита цілісна архетипово-нуміозна концепція, в якій визначено вплив архетипів на життя людини: архетип Матері, архетип Батька, архетип Бога, які мають нумінозний характер.
- Запропоновано види, фази, компоненти і механізми вибору любові, проведено аналіз Я-Ти-Ми стосунків, визначено сценарні лінії еволюційного розвитку під час здійснення доленосного вибору. Всі ці структурні елементи є характеристикою поняття «вибір любові».
- Детально представлено нуміозне як смислове ядро, через яке людина відчуває свою зв'язаність з Богом і світом. Розкрито, що нуміозне — це пробудження трансцендентної сили смислу, що

має як позитивну, так й негативну конотацію. У разі виходу зі стану нумінозного жаху та подолання дезорієнтації, що виникла внаслідок актуалізації позасвідомого у вигляді архетипів як проявів первісної свідомості, людина може здійснити не тільки вибір, а й здійснити вихід до результату вибору — вихід до власної цілісності. Для цього необхідно усвідомити, що зміна режимів (від архетипового, нумінозного до сакрального) належить самій людині. Доведено, що індивідові необхідно привласнити моральне право обирати і бути вільним у здійсненні особистісного акту долетворіння.

- Визначено архетипово-нумінозний і моральний аспекти вибору любові, які сприяють осягненню людиною сакрального змісту. Архетиповий, нумінозний і моральний погляди у сукупності складають метафізику вибору та розкривають сенсо-буттєву значимість причинно-наслідкових зв'язків.
- Запропоновано шляхи розв'язання протиріч, що утворюються на лінії особистісного, родового та колективно-архетипового, що у сукупності становить структуру архетипової метафізики. Таким чином окреслено метафізичний аспект вибору любові, у свою чергу, нарцисичний і андрогінний відносяться до психоаналітичної та метаантропологічної світоглядної орієнтації відповідно.
- Доведено, що індивід, який здійснить редукцію в модальній моделі, а саме зменшить значущість та претензії по відношенню до самого себе, в такий спосіб змінить світоглядну установку до існуючої реальності та проявів нумінозного. Зниження завищених вимог до себе та власного буття за допомогою перемикання світоглядних режимів з «повинен» на «потрібен», а після цього вихід до режиму «можу і готовий» дозволить позбавитися зайвої напруги, послабити накал екзистенції та

зрештою стати на визначальний етап у прийнятті рішення — стадію волі, необхідну для здійснення вибору любові. Згідно метаантропологічної концепції режим «повинен» відповідає буденному буттю, «потрібен» — граничному, а режим «можу і готовий» — метаграничному.

- З вищезазначеного можна зробити висновок, що особистість має багаторівневу структуру у виборі любові. Це світоглядний рівень — рівень творчо-практичної духовної роботи, психоаналітичний — рівень книжкового аналізу (можна багато читати й аналізувати, проте перебувати у бездіяльності і не мати реального зв'язку з життям, тобто не розбурхувати води власного океану), внутрішньосімейний — рівень взаємодії всередині родини, соціологічний (різні групи за вподобаннями та хобі, школа, університет тощо) — рівень міжособистісних відносин, культурний рівень — прояв якого здійснюється через співтворчість. Не можна оминати стороною і нову віртуальну реальність, з огляду на це, можна вивести й онлайн-рівень — стосунки на рівні масок та фільтрів, позування та вихваляння. Це рівень персоно-вакуумної упаковки, бо головною ідеєю такого проживання в онлайн-реальності є вміння себе гарно упакувати та відшліфувати за допомогою фотошопу, у такий спосіб підтримуючи глянцеvu ненатуральну красу та підхоплену трендову ін'єкцію награного позитиву.

В наступному розділі, де буде представлено нарцисичну та андрогінну моделі вибору любові, також буде охоплено соціальний аспект буття людини, оскільки особливо в останні роки, коли відбулося ціннісно-духовне зміщення в бік механістично-прагматичного і матеріально-споживацького, висвітлення тільки антропологічного аспекту у питанні любові та осягненні любовного буття є недостатнім. Адже людина є соціальною істотою, партнера собі також шукає в соціумі — певній соціальній групі за

інтересами. В наш час це може бути і онлайн-середовище, оскільки людство перебуває не лише у затяжній духовній кризі, а й змушено ще щільніше переходити у віртуальний світ через ковідну пандемію чи відповідно до роду обраної професійної ІТ-діяльності.

Міжособистісні стосунки дедалі частіше зароджуються за допомогою соцмереж і саме таке спілкування та пізнання одне одного стає придатним для того, щоб врешті-решт здійснити усвідомлений вибір любові. Як ми вже зазначали, такий вибір веде до цілісності особистості та гармонійного проживання й реалізації себе як професійної особистості, так й людини як еволюційної істоти, що здатна підійматися над буденними ситуаціями. Можливо, сексуальний потяг це буде лише перший рівень у визначенні любовного вектору та зміни майбуття. Та наступним кроком має стати пізнання духовно-душевної особистості обраної людини у якості супутника життя. Саме тут і відбувається перехід від перших поверхових імпульсів: ваблення та пристрасті — до розкриття та прояву дружби, взаємоповаги до прав та свобод одне одного та утвердження любові.

РОЗДІЛ 3. ДИНАМІКА ВИБОРУ ЛЮБОВІ В БУТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ: ВІД НАРЦИСИЗМУ ДО АНДРОГІННОЇ ЦІЛІСНОСТІ

3.1. Вибір любові та проблема нарцисизму: філософські та психоаналітичні аспекти

В даному параграфі планується розкрити питання нарцисизму в аспекті вибору любові в бутті сучасної людини. А саме: чому у стосунках з нарцисичною людиною у «коханої жертви» відбувається блокування волі, чому вона втрачає життєві пріоритети та стає нездатною до вибору себе, а отже й вибору любові. При розгляді даної проблематики буде визначено шляхи подолання нарцисичної залежності та доведено значення екзистенціального статусу — трансценденції — як абсолютної потенційності буття. Також у намірах окреслити дистанцію вибору, яку потрібно пройти людині, щоб позбавити себе тенет примарного минулого, та через рішучість і віру здобути свободу й самостійність — цих головних аксіологічних ознак, які ведуть до цілісності особистості, а отже й до здійснення вибору любові.

Насамперед зазначимо, що у сучасному багатоваріативному суспільстві, де часом вітринне життя в онлайні переважає за реальне життя, людина опиняється в постійній зоні протиріч, які вона не в змозі розв'язати самостійно. Під щільний приціл потрапляє один з головних екзистенціально-антропологічних вимірів людського існування — екзистенціал любові. «Великі труднощі з любов'ю і волею виникають саме в “епоху змін”, коли втрачені всі звичні орієнтири» [62, с. 9] – пише Р. Мей в своїй праці «Любов та воля».

Внаслідок певних змін, які відбулись у суспільстві на початку XXI століття, постає нагальне питання: чому в наш час багато людей роблять неусвідомлений вибір любові? Дедалі частіше можна спостерігати партнерський або подружній сценарій, коли чутливі жінки-емпати (які не

байдужі до почуттів інших) і чоловіки-нарциси (які закохані у власну грандіозність) притягуються одне до одного й утворюють складні суперечливі стосунки. Такий різнополюсний зв'язок призводить до нескінченної боротьби між чоловіком та жінкою, де нарцисичні індивіди, які за своєю суттю є переважно біороботами, — адже не вміють виражати почуття і співпереживати — такі вправні майстри маніпуляцій, «вбудовують» тому, кого вони обрали на роль жертви, ілюзорне сприйняття дійсності.

Надзвичайно яскраво небажання нарцисичною особою мати людську, справжню точку контакту у взаємовідносинах — близькість — відображено в кінострічці американського режисера Джорджа К'юкора «Газове світло» (1944 р.) з Інгрід Бергман в головній ролі. Жінка закохується, здавалось би, в ідеал — чоловіка-мрію її фантомних уявлень, вона довіряється йому цілком і не помічає як «ідеал» звинувачує її в тому, що вона втрачає розум. Цей прийом називають газлайтингом — він є різновидом психологічного насилля; використовується, щоб посіяти в Іншого сумніви щодо того, що відбувається насправді. Внаслідок таких потужних атак людина починає почувати себе пригніченою, зникає ясність бачення, з'являється недовіра щодо обґрунтованості власного сприйняття, і в результаті через таке світоглядно-психічне запаморочення, «жертва» втрачає здатність давати звіт власним діям та вчинкам.

Як бачимо, такі дії маніпулятора гальмують розвиток іншої людини, яка поруч і довірилася на рівні близькості. Трапляється те, що чуттєва людина опиняється в пазурях хижака, який живе виключно інстинктами, внаслідок чого вона поступово стає відрізаною від соціуму; в її свідомості, як ми вже зазначали, губиться цілісне уявлення про власне буття і оточуючих. Єдине, що їй лишається, — постійне биття о браму граничного буття. Але виходу за визначені іншою людиною для неї межі не відбувається. Як наслідок, з роками у таких індивідів настає самозречення і відмова від іманентної ідентичності, адже її сприйняття світу та самої себе триває

виключно через призму маріонеткових механізмів «коханої» людини. Зрозуміло, що тут ми спостерігаємо людей, які перебувають у різних екзистенціально-світоглядних вимірах та з різко протилежними життєвими принципами. Можна зазначити, що один з них є руйнівником, а Інший — миротворцем, із цього міг би бути потужний діалектичний союз, де кожен давав би Іншому поштовх до еволюції, але, на жаль, цього не стається.

З власних спостережень хочеться додати, що за останні два-три десятиліття ми втратили ціле покоління розумних та красивих жінок. Вицвілі очі, опущені повіки, виснажена психіка, спустошена душа, зруйнована структура особистості — це те, що залишається після довгого подружнього життя з нарцисичним індивідом. Чому так сталося? Відповідь можна знайти у Е. Фромма: «Зараз в моді господарські та скромні (жінки)» [128, с. 5]. І хоча даний вислів вчений констатував у 1956 році в своїй праці «Мистецтво кохати», та тенденція до збереження угідливої поведінки жінок, образною мовою кажучи «темних лошадок», мала розповсюдження і упродовж наступних десятиліть. В результаті втілення довгострокового сценарію улесливості багатотисячне покоління скромних мам-господарок виховало чергове покоління сумлінних дочок, яких вчили тим самим правилам — усім догоджати: батькам — вдома, вчителям — у школі, і, зрештою, це мало перенесення й на подальше життя — в шлюбних стосунках з чоловіком.

Багато хто може зауважити, що любов — це боротьба протилежностей, тому для когось не здається дивним, що час від часу настає напруга у партнерських чи подружніх стосунках. Але, мусимо відмітити, що любов — це глибинна цінність людського буття та чоловічо-жіночих взаємовідносин, тому життя не повинно перетворюватися на ринг, моральні нокдауни та жертвні каяття опісля занадто емоційних сутичок і двобоїв — в дійсності їм не місце у просторі любові. Тому, акцентуємо, що кожен індивід має священне право на свободу, самовизначення і любов.

Дехто може дорікнути, чому людина, яка живе упродовж 15-20 років з нарцисом, не може розпізнати його злодійську подобу? Насправді, цей «геній

омани» спритно ховається під різними личинами людських чеснот, тому багато хто потрапляє на гачок нарцисичної або нарцисично-психопатичної особи. «Жертву позбавляють здатності захистити себе, відчувати критичні почуття, зводячи до нуля можливість бунту» [37, с. 19] — стверджує у своїй праці сучасний французький психоаналітик-психотерапевт М-Ф. Ірігуайан.

От саме тому, через регулярне почуття провини, в яке вганяє жертву маніпулятор, людина втрачає здатність фіксувати свої відчуття, керувати власною свідомістю, і від цього вона впадає в стан анабіозу. Виходить така дивна любов з пригніченою волею та затьмареною свідомістю. А, оскільки «любов і воля — це вихід людини до зовнішнього світу» [62, с. 8], — як стверджує дослідник Р. Мей, то через блокування волі й не відбувається трансцендування. «В основі слабкої волі лежить притуплення почуттів, здогадка, яка веде до розпачу, що, можливо, ніщо в цьому світі не має значення, стан дуже близький до апатії» [62, с. 8] — зазначає Р. Мей.

Підтвердження щодо блокування волі можна знайти й у психоаналітика Н. Шварца-Саланта. Науковець це пов'язує із зустріччю з нумінозним — «психічними нуменами», які є регулювальниками у ланцюжку Его-воля. Вони з'являються свого роду як «тягач», що має підняти з глибин Самості трансформаційний зміст, пов'язаний з таїною ідентичності, яку потрібно розгадати — тут і виникає страх і трепет. «Психічні нумени є тими сутностями, з якими Его хоче зустрітися в останню чергу внаслідок їх автономії, спонтанності та енергетичної насиченості. Вони зовсім не властиві світу Его і його установкам» [151, с. 11].

Через ураження волі у людини-жертви починається гальмування усіх життєвих процесів, з'являється постійне примарне уявлення про те, що відбувається насправді, бо пульт керування її свідомістю та волею захоплює Інший — людина-паразит — він не відчуває жалю, не вміє співчувати (екзистенціальний вимір) і зовсім не має совісті (моральний вимір). Хіба можна про щось домовитися із такою особою?! Звісно, ні. Також необхідно додати, що стосунки з нарцисичним індивідом слід розглядати не лише у

фокусі подружніх взаємовідносин, а й в площині професійній, де в хитромудрі ігрища, від яких нарцисична людина отримує насолоду, може потрапити і керівник, і колега по роботі. До того ж, навіть, стороння людина, замовник певних послуг або сусід, що мешкає поблизу, але який не відразу розпізнає, хто оселився зовсім поруч і чого можна очікувати надалі від, здавалося б, приємної людини, що постійно усміхнена і привітно звертається.

Отже, з представленого бачимо, що комунікаційний спектр взаємодії з нарцисичною людиною може бути багатоваріативним, проте в межах нашого дослідження ми розглядаємо подібні взаємозв'язки у любовному дискурсі, а саме у питанні вибору любові. Тому, повертаючись до зазначеного вище у попередньому абзаці, мусимо констатувати, що віктимна позиція (єдине, що залишено жертві у цьому протиборстві) руйнує особистість. Звісно, згодом, застосування нарцисичним індивідом такого набору інстинктивних санкцій призводить до втрати життєвих орієнтирів і пріоритетів у Іншого, і як наслідок, стається блокування екзистенційного потенціалу. Безперечно, це трапляється, бо постійний коловоріт і позиція щоденної оборони, виснажує того, хто слабкіший за природними властивостями характеру, тому рівень життєвих ресурсів знижується і згодом може настати стан близький до бессилля.

Виходить, що людина неусвідомлено віддає ключі від власної психіки-душі Іншому. Щось схоже на те, що відбувається під час циганського гіпнозу. То виявляється, що тільки найстійкіші та вольові можуть вибратися з цієї пастки?! Тут потрібно роз'яснити, чому людина не бореться за вибір вільного існування. Таке покірливе мовчання трапляється через те, що стається розототожнення зі своїм Я. Людина позбавляє себе свободи вибору — священного права, даного від народження обирати і прагнути гідного життя. В її свідомості настає блокування і до того слабо розвинених патернів: впевненості в собі, відстоювання власних кордонів, боротьба за власну особистість. До того ж, її попереднє світобачення щодо любовних відносин постає таким, що любов настає тільки тоді, коли ти намагаєшся її

заслужити, вибороти чи геройськи здобути як військовий трофей у тяжкому протиборстві.

Описану вище екзистенціально-світоглядну установку можна охарактеризувати наступним чином: у свідомості індивіда закарбувалося, що світ любові, то поле бою, а коли це поле бою, то без поранень тут не обійтися. Доречним в даному випадку буде протиставити слова С. К'єркегора про те, що любов — це постійна видозміна. «Утворене подружжя є перетворенням першого кохання, а зовсім не його знищенням, тобто це друг кохання, а не його ворог» [51, с. 502]. Та в дійсності людина, що сприймає любов за протиборство чоловічого і жіночого, продовжує зазнавати болю і отримувати душевні пошкодження, не розуміючи, що на тому рівні, на якому було здобуте таке хибне уявлення і закріплене екзистенціально-світоглядне переконання про предмет любові, неможливо піднятися на шабель вище. Тому такий індивід змушений борсатися у межах буденного виміру буття.

В даному випадку можемо спостерігати симптоматику придушеного духу та заблокованої екзистенції. І як кажуть у народі: можна довго мити сльозами лице, проте так і не усвідомити, — що слід змінити модель поведінки у взаємовідносинах, вийти зі стану пригнічення і подати особистісний прояв, звільнивши себе із цих обмежень нелюдського, аморального існування. Дослідник С. К'єркегор такі стани смутку називає «істерією духу» і закликає долати власну обмеженість, бо в інакшому випадку можна надовго застрягнути у примарному стані невизначенності. «У житті настає така мить, коли безпосередність немовби стає зрілою і дух вимагає нової форми, коли він прагне осягнути самого себе як дух... дух намагається зібрати себе з роздробленості в ціле і прояснити себе в собі самому; особистість намагається усвідомити себе у своїй вічній значимості» [51, с. 665-666]. З зазначеного можна витлумачити, що необхідно вчинити з етичної позиції, яка згідно С. К'єркегора, є вибором і проведенням чіткої межі між добром та злом стосовно самого себе і стосовно власного буття. «Оскільки було показано, що будь-який естетичний світогляд є відчай, то

єдино вірним тепер буде розпочати рух, завдяки якому з'являється етичне начало» [51, с. 670].

Насправді, людині, яка звикла раз по раз перебувати у відчаї від чергової програної сутички, важко змінити гіпертрофовану установку. Тому Інший (партнер, обранець) постає в її свідомості як той, хто сильніше і якого не можна здолати, а отже, від якого не можна нікуди подітися. В чому ж сила нарцисичного індивіда? Згідно з працями Е. Шострома, маніпулятори за допомогою руйнівних прийомів експлуатують, використовують і контролюють інших людей, бо вони для них просто «речі», які закривають певну потребу — потребу у коханні. А для цього нарцисичному індивіду, маніпулятору, багато не потрібно робити, як просто пускати пил в очі щиросердній людині, яка сприймає його як найближчого родича — ось тут і криється жах від усвідомлення такої картини дійсності. «Поверхнева ерудиція з метою вражати і управляти. Він не зупиниться ані перед чим, аби зібрати якомога більше інформації, що дозволить спіймати вас на гачок» [165, с. 8].

Тобто, такі люди використовують свого партнера як служника чи служницю, покоївку, втішницю. Це, свого роду, є механізмом, сервісом — об'єктне ставлення. Але інша людина не розуміє, що її обрали для обслуговування сексуальних та інших буденних потреб, оскільки усім своїм єством вона бажає справжності. Але надто сильне прагнення цього, її ж й руйнує. Отже, в таких стосунках можемо спостерігати не справжнє буття, а *сервіс-буття*, яке вправно насаджує маніпулятор-інтриган. Це означає, що між такими людьми не існує справжнього духовно-душевного, тілесного злиття, а існує роз'єднання, в якому неможливо утворити істинне (непідробне) єднання. Зауважимо, що це єдине, на що спроможний нарцисичний індивід, для якого життя — це виключно гра (підробка). Додамо, гра лише за його правилами — гра, в якій зворотнього зв'язку від екзистенції Іншого він не потребує.

Навіщо нарцисична людина так полюбить фарс замість щирості? Фенмен маніпуляції дослідник Е. Шостром вбачає (і тут він погоджується з вченим-психіатром Ф. Перлзом) «у вічному внутрішньому конфлікті людини між її прагненням до незалежності та самостійності, з одного боку, і бажанням знайти опору в своєму оточенні, — з іншого» [165, с. 12]. Як бачимо, головною екзистенціальною кризою нарциса є недовіра до себе. «Не довіряючи повністю своїм силам, людина вважає, що його порятунок в опорі на Інших. Однак й Іншим він повністю не довіряє. Тому він ступає на слизький шлях маніпуляцій з метою, щоб посадити “Інших” на прив’язь для того, щоб завжди їх контролювати і, за такої умови, більше довіряти їм» [165, с. 12].

На думку Е. Шострома, діагноз маніпуляцій допомагає кожному зрозуміти свою природу поведінки: як тому, хто маніпулює, так і тому, хто підкорюється. «Маніпулятору не вистачає здатності любити себе і застосовувати свій досвід для розширення так званого “почуття повноти життя”» [165, с. 7]. Виходом з кола маніпулятивних ігор, як для того, хто зневажає, так і для того, кого принижують, Е. Шостром називає самоактуалізацію. На нашу думку, для впровадження самоактуалізації, потрібно перетворити маніпулятивну дію в актуалізовану, зробити її творчою. І саме в цьому людина зможе знайти свободу — *відповідальний вибір самовираження*. І це однаково є необхідним, як для нарцисичної людини, так і для людини нарцисично залежної — жертви. В даному випадку свобода є тим сигналом для пробудження особистісного світогляду та виходом за межі буденності.

Безперечно, це не просто обрати те, ким ти ще не був і подолати дистанцію між належним і бажаним. «Чим більше минає часу, тим складніше стає вибір; бо душа постійно перебуває по один бік дилеми, і тому їй все важче і важче вирватися звідси. А між тим це необхідно зробити» [51, с. 645]. Звісно, в центрі постає страх як перепона до здійснення вибору і «стрижку віри». «Страх є скута свобода, коли свобода не вільна у самій собі» [51, с.

25]. Спираючись на концепцію С. К'єркегора, можна пригадати його діади: кінечне-нескінченне, тимчасове-вічне, необхідність-свобода. «Людина — це синтез нескінченного і кінцевого, тимчасового та вічного, свободи та необхідності» [50, с. 29]. Зупинимось на парі необхідність-свобода. Якщо поглянути на «жертву» ще раз, то можна дійти висновку, що її зволікання — це є необхідність, і необхідність вимушена, і вона є тимчасовою і кінечною. З огляду на запропоновану деталь, можна дійти висновку, що цей стан відчаю можна переплавити на совсім протилежне, — на свободу, разом з якою обрати нескінченне й вічне. Оскільки у синтезі поглядів, що виводить людину з відчаю, ключовим є *відношення* людини до ситуації, та оскільки «свобода — це діалектика двох категорій — можливого та необхідного» [50, с. 46], а в нашому випадку вимушене *необхідне* є вже осмисленим, тоді слід поглянути на *можливе*. Яким чином це зробити? Спробуємо пошукати шляхи виходу з відчаю.

Згідно теорії С. К'єркегора, саме віра є вищим духовним ступенем у людському становленні, яка набувається шляхом зречення від себе попереднього. Тому, можемо зазначити, що задля подолання відстані між наявним і можливим буттям, потрібно укласти із самим собою своєрідний моральний договір, щоб полишити безвідповідальне очікування і подолати відчай (що є *не-вибором*), тобто здійснити вибір, попрямувавши дорогою страху в *інакше-буття*. І тут як проміжок між буденним і граничним, що є визначальними вимірами буття в метаантропології Н. Хамітова, актуальним стає «або-або» С. К'єркегора, що є певним *буферним порубіжжям* між естетичним і етичним вибором. «Або-або... є в певному сенсі абсолютним; адже воно перебуває посередині між вибором і відсутністю вибору» [51, с. 654].

Зазначимо, що відстань: між тим, ким ти є, і тим, ким хочеться бути, — доведеться долати заради набуття цінності, як екзистенціальної, так і світоглядної, адже сенс життя досягається саме через здійснення, вчинок, прояв волі, ризик певною мірою. Корисним буде додати, що людина, яка

обрала опцію «робити вибір», а не зволікати, в такий спосіб виключає споглядання і чуттєву насолоду, що притаманні естетичному вибору. Згідно ідеї С. К'єркегора про три стадії існування, в такому разі етичне начало особистості «зводиться до центру самої себе», в результаті чого естетичне начало стає виключеним як абсолютне, проте як відносне воно не втрачається. «Коли особистість обирає саму себе, вона обирає себе етично, виключаючи естетичне як абсолютне... вона стає собою, в цей час все естетичне як відносне відразу повертається до неї» [51, с. 654].

Потрібно зауважити, що нарцисичний маніпулятор очікує до себе особливого ставлення, адже самозакоханий у власну велич. Натомість своєму партнеру він лишає місце на нижчому шаблі гойдалки, як не проявленій особистості, яка не усвідомлює власних потреб і не відчуває істинних бажань, а разом з цим і не прагне стати суверенною. Оскільки відчай відноситься до свідомості, то «жертві» не вистачає трохи знань, щоб зростити власне Я, а разом з тим і волю. «Чим більше свідомості, тим більше Я; адже чим більше воно зростає, тим більше зростає й воля» [50, с. 46]. На силу самопізнання вказували у своїх працях й інші філософи, до прикладу Е. Кассірер, з яким ми погоджуємося. На наше переконання, виходом з цієї прірви приреченості може стати та таємнича основа особистості — здатність до самопізнання. Вважаємо, що від появи якості нових знань, визріє й інше рішення, адже зміниться мікрокосм, а отже відбудеться й перетворення дійсності.

Переконані, пізнання себе, не проявлених рис власної особистості зміцнить в людині внутрішній стрижень — стрижень духу, адже в дійсності запрацює аксіологічна особистісна структура, з часом з'явиться й розуміння того самого можливого майбуття. Все це скерує до трансцендування, до появи нової буттєвої опори, і згодом виведе до цілісності. Внаслідок такої духовної трансформаційної роботи над собою, дії нарцисичного індивіда, який раніше постійно заганяв «кохану людину» в почуття провини, перестануть мати силу, адже в Іншого буде зрощене самоцінніше Я. «Все,

що приходить до людини ззовні, мізерно і порожньо. Її сутність не залежить від зовнішніх обставин — вона залежить виключно від того, як вона оцінює саму себе... Єдине, що має значення — це тенденція, внутрішня установка душі; тільки цей внутрішній принцип і не повинен бути порушений» [39, с. 7]. Тепер, як бачимо, до самопізнання додається ще й віднайдення самоцінності. Вкупі ці особистісні ознаки скеровують до самореалізації.

На думку Е. Кассірера, самопізнання є передумовою для самореалізації. Критичне мислення може стати порятунком людини — стверджує науковець. Отже, потрібно бути таким собі Сократом, постійно ставити запитання та давати на них відповіді. «Ніколи не слід втомлюватися запитувати себе знову і знову, яке відношення я маю до тієї частини мого єства, яку я називаю керівним розумом» [39, с. 7].

Співставивши усі наведені раніше філософські та психоаналітичні аспекти, і якщо звернутися до ідей французького персоналіста Е. Мун'є, можна стверджувати, що дії нарцисичної особи не йдуть від духу, а є виключно механізмами інстинкту. «Він (дух) ніколи не плутає відвагу зі спритністю, жорстокістю, позерством або вмінням маніпулювати ідеями» [65, с. 32]. Саме жорстокість та позерство — типові риси нарцисичного індивіда, що самостверджується шляхом пригнічення Іншого. Така людина не хоче докладати зусиль ані до пізнання, ані до самоактуалізації, тому вона руйнує цю потребу у людини, що знаходиться напроти та поруч.

С. К'єркегор, Е. Мун'є та багато інших філософів стверджують, що людина служить духу. «Вона завжди ставить перед собою завдання і вирішує їх власними силами, і цим вона багата» [65, с. 34-35]. Тоді постає питання: «А ким є нарцисичний індивід в сучасному суспільстві і кому він служить?» Така людина не хоче актуалізувати свою особистість, вона живиться тими, хто це здійснює. «З живої людини він перетворюється в заклопотаний автомат, який не бажає зізнаватися в своїх помилках і постійно звинувачує в них всіх і вся» [165, с. 8]. Найгірше те, наголошує Е. Шостром, що навіть в період зрілості, нарцисичний індивід не хоче пізнати сенс життя і зробити

висновки. «Після досягнення “зрілості” він відмовляється від життя і в повному сенсі слова животіє, навіть не намагаючись осягнути мету і сенс свого існування» [165, с. 9].

Спробуємо пошукати, що і ще, окрім вказаних раніше процесів, — самопізнання, самоактуалізації, волі, вибору й критичного мислення, може стати порятунком «жертви»? Науковець Р. Мей стверджує, що саме свобода та самостійність ведуть до цілісності особистості. Як бачимо, його думки мають певне співпадіння з С. К’єркегором. Безперечно, для цього потрібна рішучість, яку просто неможливо набути без такого світоглядного поняття, як віра, адже це і є прояв сили духу в людському бутті. У праці С. К’єркегора «Страх і трепет» віра представлена як головний фундамент людини, її духовного, душевного і розумного вибору. Саме розумного, адже у такий спосіб відбувається самозречення від тимчасового «вещного» (тобто усвідомлення людиною себе як речі — річ) заради отримання вічного (усвідомлення себе зрілою особистістю, що здатна до трансцендування) заради набуття цілісності та усвідомлення повноти буття. «Навіть у своїй любові до іншої людини важливо бути самодостатнім для себе самого» [54, с. 30] — зазначає С. К’єркегор, проголошуючи свого «лицаря віри».

З описаного вище, можна зробити висновок: якщо людина хоче вибратися із холодної печери «животіння з нарцисом», головним екзистенціальним статусом для неї має стати трансценденція як абсолютна потенційність нового буття. Тільки така людина, яка сформувала стійкий світогляд, відріклася від примарного минулого, отримує свободу та набуває рішучості з метою обрати власну цілісність та здійснити вибір любові, в першу чергу, через любові до себе, щоб не жити в постійній свідомості зі шрамами.

Дослідник С. К’єркегор у праці «Хвороба до смерті» переконливо доводить, що, незважаючи на будь-який відчай, в жодному разі не можна нехтувати собою, адже задача нашого Я — це особисте становлення, яке відбувається в синтезі кінченного і нескінченного. «Це Я жодним чином не

повинно зі страху перед іншими відмовлятися бути собою або ж боятися бути собою цілком, у всій своїй особливості (навіть з усіма своїми кутами), — тієї особливості, в якій ти є дійсно собою для самого себе» [50, с. 51]. Страх не бути собою можна назвати нічим іншим як зневагою, не-любов'ю по відношенню до себе. Як бачимо, у людини, що довгі роки жила з нарцисичною особою, існує острах діяти, керувати життям, тому й відбувається утиск волі. Тут доречним буде пригадати вислів науковця Н. Хамітова, який зазначає, що любов до себе — це особистісне самостановлення, а раз так, то така любов потребує руху, зміни, динаміки, оберту екзистенції, вивільнення духу. «В любові до себе знімається внутрішня самотність до себе — самотність наодинці з собою, яка постає результатом постійної самозміни та самооновлення людини» [139, с. 307].

Тільки актуалізована особистість, стверджує вчений, може поєднати в собі духовні та душевні якості: «Особистістю є єдність духовної та душевної основ людини — єдність здатності до творчого пориву, до виходу за свої межі й здатності до любові та співчуття» [139, с. 153]. Погоджуємося, що особистість — це не той, хто купається лише у власному болю, а той, хто співчуває й болю Інших та вміє долати перепони на шляху до любові. Згадуючи постулати науковця К. Ясперса, який у своїх роботах підтверджує, що екзистенція прагне до своєї справжності, свободи: «дух є бажанням стати *цілим*, можлива екзистенція є бажання стати справжнім» [192, с. 54], то саме це і є характеристикою відповідального вибору особистості — стати справжнім, увійти у власну істинність та проявити її. А формами цієї екзистенції-свободи є творчість, пошук сенсу життя через самопізнання й самоусвідомлення, яке людина повинна розуміти як самоціннісний елемент буття. Якщо не почати процес самоактуалізації, то настає екзистенціальна криза — криза самосвідомості.

Отже, підсумовуємо, що людина несе відповідальність як за свої психосоціальні якості, бо зріла і повинна виховувати себе сама, так і за власні філософічні якості — формування світогляду та утвердження власної

життєвої позиції з метою заснування нового буття без віктимності та приреченості. Якщо не привести до ладу ці екзистенціальні виміри, неможливо здійснити вибір любові, адже не обираючи себе, людина закриває сама собі трансцендентний перехід від індивідуальності до самовизначення, що і є ознакою особистості.

Як ми вже зазначали раніше, саме свобода є тим пусковим механізмом, який виштовхує людину у новий вимір буття і дозволяє екзистенції відчувати бік творення самотійного існування у зовсім інших буттєвих обставинах. А це саме те, чого боїться нарцисична людина, тому наче приковує залізним ланцюгом до себе слухняну «жертву». Водночас й індивід, що опинився на позиції жертви, боїться відійти від звичних умов і позбавитися ідеалізації образу людини, що навпроти. Страх, який з'являється внаслідок намагання осягнути власну хибу, змушує людину мовчати і впасти в стан заціпеніння — стан глибокого пригнічення. «Людина, яка мовчить, по суті, зводиться до самотності із собою... найбільше боїться якраз будь-якої шкоди, будь-якої помилки у внутрішній орієнтації» [50, с. 51].

Суміш відчаю і страху гнітить людину та ще більше заганяє в глухий кут бездіяння: як це так я помилилася? На думку С. К'еркегора цей вид відчаю можна пов'язати з тим, що людина сама дозволяє Іншому позбавити себе свого Я. Розтлумачуючи природу цього виду страху, мусимо констатувати, що він з'являється через те, що разом із втратою ідеального образу зникає і частина себе — та частина, яка вигадала доволі приємне імаго коханого і повірила усією пристаєю в цей ідеал, а позбутися такого фантому, означатиме для неї зневіритися у собі, бо це свідчитиме про помилку у виборі. А раз так, то це крах любові — вмить опинитися на руїнах життя, і зрештою, — смерть. Духовна, екзистенціальна, світоглядна.

Дійсно, в моменти виключення із регуляції життєдіяльності, в індивіда настає певного роду смерть, адже відбулося спотворення романтизації, викривлення краси (зневіра в естетичному: втрата ваблення, зачарування Іншим). Тому свідомість аж ніяк не хоче прийняти аберацію, оскільки

розсекречене хибне уявлення стане *результатом вибору* й руйнуванням ідеального і в собі. «Такий зневірений забуває про себе самого, забуває своє божественне ім'я» [50, с. 51]. Внаслідок досягнення того, що стався своєрідний дефект сприйняття Іншого, у людини інтенсивно і потужно нарощується відчуття самопровини, і це призводить до сповільнення усіх процесів, викреслення із боротьби за життя. Але насправді, такий стан і усвідомлення «хиби» можна назвати заклик до переходу в етичний вимір, адже в естетичному вимірі індивід вже відобразив усе, на що був здатний, а інший індивід сприйняв і переосмислив усі запропоновані йому романтичні смисли.

Відзначимо, деякий час триває каяття і гріховне самопобиття (самотиранія), але в результаті після цього внутрішнього монологу виникає, як антитеза любові, злість і ненависть на себе. А значить і зневіра у себе. Та коли граничне почуття гніву буде пережито і трохи вщухне, у людини з'являється ідея немовби відтягнути здобутий результат на деякий час і не являти його своїй свідомості — заблокувати, приховати, відправити у скриньку Пандори. Таке рішення можна назвати *псевдоприховуванням*, що веде до відтермінування і затягування поштовху свободи. Це є поверненням на початок — бажання шкодити собі — і знову починається заслугування любові у партнера-нарциса, випрошування жалю й співчуття. Тут на лице всі ознаки садо-мазохістичного сценарію, екзистенціальний збій між духовним та інстинктивним; тотальна влада одного і тотальне безвладдя Іншого, внаслідок чого й відбувається віддавання власної екзистенції, духу в нарцисичний полон.

Не викликає жодних сумнівів, що у цих суб'єктно-об'єктних відносинах стається деформація вибору і відбувається перехід до чергового гіпертрофованого витку людини з закарбованим відчуттям меншовартості з намаганням отримати чергову порцію задоволення від потягу до ідеального — того самозакоханого у власну велич нарциса. Щось схоже на потяг за примарним, надуманим, викривленим. Іншими словами, знову обирається

інфантильна невизначеність, і як результат, — страждання і підкорення власної волі Іншим. На думку С. К'єркегора (і ми з ним солідарні) шляхом до свободи, який ми назвемо *свободовиходом*, має стати ризик, в протилежному випадку відбудеться втрата себе. «Що ж це таке, що можна втратити? Себе самого. Бо якщо я ризикую і помиляюся, ну що ж! — життя карає мене, щоб мене врятувати. Але якщо я не ризикую — хто мені тоді допоможе?» [50, с. 52]. На підставі проведеного аналізу, можна зробити наступні висновки: людині, що перебуває на позиції жертви, раз по раз складно обрати свободу, в той час як їй набагато легше обрати постійне каяття, що породжує хронічне почуття провини. Це можна охарактеризувати як любов-страждання. Щодо нарцисичної людини, то їй вигідно домінувати, отримуючи чергове схвалення і перемогу над підкореним. Це можна охарактеризувати як любов-всевладдя. Як же здійснити акт свободовиходу, свободоцентризму (центрування) та свободотворення? Які, відразу зауважимо, на наш погляд, є корелятами буденного, граничного і метаграничного виміру у метаантрапології Н. Хамітова.

Перш за все, з'ясуємо ціннісний фактор свободи на шляху любовного визначення. Щодо аксіологічного аспекту вибору любові, слід підкреслити, що він стосується ціннісно-оціночних характеристик особистості, яка наважується здійснити якісний перехід у власному життєтворенні. Процес формування самобуття, згідно концепту К. Ясперса, потребує стрибку на певному етапі самовизначення. Тоді виникає питання: чому у сучасному світі, здавалося б, мобільно організованим та пристосованим до регулярних соціальних змін жінкам і чоловікам, складно здійснити вибір любові?

Як зазначалося раніше, здійснення так званого «стрибку віри», про який у своїх працях писав С. К'єркегор, робить виклик щодо набуття особистістю нового екзистенціального досвіду — про це зазначає К. Ясперс. А такий досвід містить на думку дослідника І. Ялома екстремальний характер, і саме це й лякає. Адже утворення нової змістотворної системи потребує втрати попередніх орієнтирів, базових основ і взяття курсу на

спрямування у бік вибору свободи. Це викликає динамічний екзистенціальний конфлікт в душі індивіда, адже в одну мить доведеться позбавитися так званого ґрунту під ногами. Появу тривоги та страху у зв'язку з особистим вибором І. Ялом позначає як втрату однієї з кінцевих даностей існування. «Свобода як первинний принцип породжує жах. В екзистенційному сенсі “свобода” — це відсутність зовнішньої структури... Індивід несе повну відповідальність за свій світ — інакше кажучи, сам стає його творцем» [190, с. 16].

Вважаємо, саме через страх набуття такого спектру емпіричних знань сучасній людині доби цифрової соціалізації, яка хоч і адаптована до швидкоплинних технологічних змін, тяжко здійснити вибір у напрямку свободи і любові. Бо такий крок є виключно екзистенціально-аксіологічним спрямуванням в еволюційному розвитку особистості, який до того ж, їй потрібно здійснити самостійно — без підтримки соціуму. Вчинок, коли індивід наважується втратити попередні межі, відірватися від усталених кордонів буття та від решти оточуючого середовища, свідчить про те, що так народжується нова грань особистості, яка через вибір — *вибір ризику* — прагне прорватися на новий щабель й відчути вільний подих свободи. Саме цей особистісний вчинок можна назвати переходом від *свободо-виходу* до *свободо-центрування*. Це є нічим іншим як подоланням нового відрізка *дистанції вибору*, а в нашому випадку *дистанції вибору любові*.

З огляду на метаантропологічну стратегію, як філософію меж буття та виходу за них, *свободовихід* відповідає буденному виміру буття, а *свободоцентрування* — граничному. У *свободоцентруванні*, що є корелятом граничного буття, відбувається визнання людини самої себе центром власної світобудови і відхід від існування заради виживання чи вживання як хамелеон у різні соціальні групи, ролі чи маски. Адже відомо, що життя людини цим не вичерпується, бо людська свідомість має глибинну структуру й здатність до перегляду світоглядно-екзистенціальних питань. І це є вибір людини вільної, а разом з цим й вибір людиною у бік цілісності щодо

власного існування, щодо особистісного становлення та здатності самостійно впливати на власне долерозбудування.

Зазначимо, свободоцентрування можна охарактеризувати як досягнення трансформаційних законів еволюції, що відбуваються у власному Я: свободовиборі й свободо-любові. Наступним кроком у подоланні граничних меж, де людина вже насолодилася відчуттям свободи, є метаграничний вимір буття. Нова межа вимагає від людини нового буттєвого переходу, а разом з цим сміливості, але в той же час і чергової відмови від звичних обрисів себе. В контексті нашого дослідження, де ключовим є світ любові, людина розуміє, що перебування тривалий час в стані самозакоханності не є тим кроком, що дозволить їй набути гармонії чоловічого та жіночого в собі. Тому вона наважується просунути далі на шляху любові та реалізувати вибір любові. Саме у метаграничному буттєвому вимірі особистістю й здійснюється своботворення та співтворення з Іншим та Іншими — *співбуття*.

Як бачимо, здійсненню вибору передуює свобода, що є ключовим елементом переходу під час утвердження нового буття і продуктивного як особистісного, так й соціального функціонування. Такий процес формування оновленої реальності є духовно-вольовим перебігом і, на думку К. Ясперса, не містить тривалої міцної форми. «Вічну дійсність ми ніде не знаходимо як якась тимчасово наявне інше і не знаходимо її також як постійне в часі. Швидше, дійсність існує для нас як перехід. Вона не отримує форми довговічності, або форми стійкого порядку, але знаходить лише вид краху» [192, с. 235]. Це означає, що свобода і перехід до нової реальності мають нестійку природу, адже буття тільки твориться. Саме ця буттєва крихкість і відлякує людину обирати, бо перш, ніж ухвалити рішення і наважитися йти у нове, слід відмовитися від звичного застарілого укладу життя та звільнитися від непривабливих авторитетів чи надуманих ідеальних образів. «Прийшовши до тьми за допомогою авторитету, індивід переростає авторитет. Стає можливим граничне уявлення людини, яка тільки-но досягла зрілості, повністю спирається на саму себе» [192, с. 213-214].

З огляду на описане вище, можна констатувати, що К. Ясперс закликає до досягнення як раціонального, так й ірраціонального, що в поєднанні на початковому етапі пізнання метафізичного буттєвого розламу є неодмінною умовою для перегляду архаїчних світоглядних конструкцій. Зауважимо, цього неможливо досягнути, не обравши свободу, яка є необхідною передумовою любові та створенням нової дійсності внаслідок розриву буття та досягнення попередніх світоглядних установок, що містять атавізми. «Свобода стала для неї (людини) самостійно обраною необхідністю істинного, свавілля було подолано, авторитет в її душі є трансценденцією, що говорить через її самобуття» [192, с. 214]. Тобто, авторитетом тепер має стати трансценденція.

Отже, унаслідок здійсненого аналізу, доведено аксіологічне значення свободи у виборі любові. Можна зробити висновок, що завдяки обираючій свободі та вивільненню свідомості від влади застарілих авторитетів, відбувається переформатування світоглядних орієнтирів та ротація цінностей, що є необхідною передумовою у виборі любові. А це, в свою чергу, позбавляє людину від хаосу світобачення, знижує рівень занепокоєння за невизначене майбутнє і скеровує життєтворення в бік трансцендентно обґрунтованої долі.

З огляду на описане і проаналізоване упродовж цього параграфу, витлумачуємо, що у виборі любові існує діада: *вибір і відсутність вибору*. Спираючись на стадії розвитку згідно концепції С. К'єркегора (естетична, етична, релігійна, та до того ж, не можемо оминати увагою «або-або» як проміжне між естетичним і етичним) доведено, що вибір має певну дистанцію, яку ми пропонуємо називати *дистанція вибору*. Цей проміжок обираючій утворює наступну поетапну схему: не-вибір, альбо-альбо, вибір, вибір любові. Проміжний ланцюжок, який у С. К'єркегора позначений як «або-або» пропонуємо замінити в нашій концепції вибору любові на синонімічний український відповідник «альбо-альбо». Поєднуючи концепцію розвитку особистості С. К'єркегора з нашими відкриттями про філософські

та психоаналітичні аспекти проблеми нарцисичної людини та нарцисичнозалежної в просторі любові людини, та враховуючи методологічні основи метаантропології Н. Хамітова про виміри буття, а також концепт К. Ясперса про свободу і стрибок в розломі як формування самобуття, можемо відобразити своєрідну покрокову модель вибору любові.

Отже, дистанція вибору любові виглядає наступним чином:

Табл. 1. Етапи подолання дистанції вибору любові

1-й етап	2-й етап	3-й етап	4-й етап
НЕ-ВИБІР	АЛЬБО-АЛЬБО	ВИБІР	ВИБІР ЛЮБОВІ
відсутність вибору	зважування	вирішення	результат вибору
естетична стадія	або-або	етична стадія	релігійна стадія
наявне буття	повернення вибору	інакше буття	співбуття
буденне буття	буферне порубіжжя	граничне буття	метаграничне
затягування поштовху свободи; свободовихід	звільнення від вибору; свободовихід	свободоцентрува ння	свободотворення

Мусимо пояснити, чому свободовихід вказаний як в етапі «не-вибір», так й на етапі «альбо-альбо». Річ в тім, що саме розуміння існування свободи може бути належним і на тому, і на наступному щаблі. Проте бути чи не бути цьому втілено, вирішує тільки індивід, який або ухвалить рішення зволікати наступного разу для можливості ривку свободи і в такий спосіб затягне з першим дієвим кроком, або відкриє дверцята свободи і почне готувати свій вільний стрибок, внаслідок чого попереднє буття опиниться в розломі — і це й стане кроком до синтезу кінцевого і нескінченного.

Наприкінці даного параграфу відзначимо, що життя із нарцисичною людиною не є приреченням, кармою чи пасткою долі. Нами було доведено, що на будь-якому життєвому етапі відбувається становлення особистості, і саме вільна людина, яка прагне вільного життя, яка не позбавляє себе права обирати, може здійснити вибір любові. Обираючи серцем і розумом свободу

і любов, така людина згодом набуде не лише особистісного андрогінізму, а й комунікативного — про які піде мова у наступному параграфі.

3.2. Перспективи еволюції вибору любові: особистісний і комунікативний андрогінізм

Перш за все, зазначимо, що концепти «особистісний андрогінізм — внутрішня цілісність» й «комунікативний андрогінізм» — цілісність взаємодії, відносин» [141, с. 76] є ключовими у андрогін-аналізі — теорії набуття особистістю і парою люблячих особистостей духовно-душевної, а також тілесної цілісності, яка є продовженням метаантропології у сфері новітнього психоаналізу й була запропонована Н. Хамітовим у співавторстві зі С. Криловою [141, с. 69-79; 142, с. 9-11, 200].

Набуття цілісності є прикметною характеристикою саме метаграницного буття людини, яке ми вже розглянули вище, а тепер можемо пов'язати його з концептом «андрогінізм» в його різних модифікаціях. Науковці: Н. Хамітов і С. Крилова вважають, що андрогінізм — це стратегія набуття цілісності, а її результатом є певний стан — андрогінність. Ці дослідники зазначають, що «андрогінність — єдність чоловічого й жіночого не просто на тілесному, а й на екзистенціальному та суспільно-комунікативному рівнях» [141, с. 75].

Для коректного розгляду питання особистісного і комунікативного андрогінізму у кореляції з метаграницним буттям, в якому відбувається найбільш продуктивний вибір любові в бутті людини, на нашу думку, слід визначити зміни, які відбуваються у людини упродовж життя і які є специфічними етапами долетворіння. Адже специфіка вибору любові в різні вікові періоди відмінна — мається на увазі поділ на першу, другу та третю частини життя. Комунікативний андрогінізм в першій частині життя супроводжується бажанням з кимось з'єднатися, натомість у другій —

розвивається особистісна цілісність, що веде до істинного вибору любові. Це значить конструктивний усвідомлений вибір, без пристрасних істеричних та психопатичних ігрищ, щоденних дорікань, обурень та претензій, — і це можна назвати справжньою культурою вибору любові. В третій частині життя вибір любові здійснюється переважно в силу життєвих обставин, які часто включають в себе втрату супутника життя, з яким пройдено довготривалий етап співбуття.

З огляду на окреслене вище, витлумачуємо, що вибір любові в першій частині життя це стадія біологічної та екзистенціальної юності й молодості, вибір любові в другій частині життя часто співпадає з кризою середнього віку, в свою чергу, вибір любові в третій частині життя знаменує собою глибоку фізіологічну та екзистенціальну зрілість.

Зупинимося детальніше на розгляді питання вибору любові в різні періоди життя, враховуючи наші основні методологічні концепти. Та більшою мірою наше дослідження стосуватиметься специфіки вибору любові у серединному етапі, який прийнято називати «друга половина життя». К. Юнг у своїй праці «Нариси з аналітичної психології» стверджував, що набуття сенсу і здійснення доленосних виборів першої половини життя та другої суттєво різняться. Перша, вважав дослідник, підпорядкована природним законам, наступна — має культурну цілеспрямованість. «Людина має у житті цілі подвійного роду: перша — природна, тобто народження потомства і все, що пов'язано з турботою про нього, зокрема грошове забезпечення і соціальне становище. Якщо ця мета вичерпана, починається інша фаза — культурна мета» [177, с. 8]. Фазу другої половини життя науковець також називає післяполуденним періодом життя, в якому потрібно полишити ілюзії молодості (оскільки стрілку життєвого годинника перевести назад не вдасться) та знайти опору всередині себе. «Для багатьох людей перехід від природної до культурної фази виявляється нескінченно важким та гірким: вони чіпляються за юнацькі ілюзії чи за своїх дітей, щоб у такий спосіб врятувати ще хоч шматочок юності... Те, що

молодь знаходила і мала знаходити зовні, людина післяполуденного періоду повинна знайти в собі» [177, с. 8].

У зв'язку з набуттям певного життєвого досвіду у людини відбувається відповідний особистісний розвиток, і через нього вона приходить до бажання творити та мати цілісні стосунки. Такий вияв є справжнім андрогінізмом, а не є його ілюзією, що найчастіше трапляється в юності. Однак, варто зауважити, щоб до цього прийти, людина повинна здолати обмеження буденного та граничного вимірів буття та здійснити рішучий прорив з виходом до метаграничного буття. Якщо не звершити цього буттєвого стрибка, тоді у другій половині життя індивід страждатиме і йтиме по життю із зневірою, перебуваючи у повному відчаї. Більш того, такими невротичними станами та проявами недоречної викривленої поведінки постійно буде руйнувати життя оточуючим.

Слід зауважити, що вихід у найвищий екзистенціальний вимір буття — метаграничний відбувається не миттєво. Для здійснення такого буттєвого плану людина повинна проробити серйозну вольову роботу з видозміни світоглядних установок, а саме життєво-діяльнісних мотивів, з урахуванням спонукальних стимулів, цілеспрямованих інтенцій і комунікативних прагнень, що в результаті призведе до екзистенціального набуття ціннісних орієнтацій. Така довготривка робота пов'язана з ключовими вольовими імпульсами, адже це певний процес з приведенням у відповідність оціночної редукції, зміни поведінки, під час чого необхідним є повне зосередження на глибинному сенсі. І саме завдяки духовному внеску на основі перегляду і переобробки застарілих підходів та методів, в такий спосіб й відбувається здійснення переходу від особистісного світогляду до філософського, де ключовим є набуття нових властивостей у світоглядній структурі думаючого і мислячого індивіда.

Перетворення картини світу, як ми зазначали у попередніх розділах, відбувається на основі архетипово-нумінозних, світоглядних моделей. Конструктивним рішенням у вирішенні смислових та ціннісних питань

може виступити андрогін-аналіз з екзистенціальною стратегією — «стратегією актуалізованої статі». За допомогою такого аналізу, в основі якого покладена методологія філософії статі та гендеру, можна успішно та плідно розв'язати важливе смисло-буттєве питання, пов'язане з відносинами чоловіка й жінки. «Тут маємо найбільш конструктивне розв'язання суперечності екзистенціальної чоловічості та жіночості в межах особистості та сім'ї» [141, с. 72]. Драматичні протиріччя у цій стратегії пропонується вирішувати за допомогою приведення у відповідність «екзистенціальної чоловічості та жіночості». Зазначимо, що жіночність та мужність вибору любові як цінності світогляду ми розглядали раніше, у параграфі 2.1. Тепер пошукаємо перспективи вибору любові на рівні особистісному, комунікативному, андрогінному.

Перш, ніж розглянемо покроковий шлях, який повинна зробити особистість у своєму прагненні щодо переосмислення поглядів, ідеалів та зміни правил поведінки і ціннісних орієнтацій, що становлять цілісну світоглядну систему, проаналізуємо з якими проблемами зустрічається людина із настанням другої половини життя. Як відомо, становлення особистості відбувається на протязі усього життєвого відрізка. Але чому людина часом забуває про те, що здатна змінити світоглядні установки, стати на шлях особистісного перетворення та здійснити вибір любові? Спробуємо відповісти на це питання.

Слід зазначити, що особливої уваги заслуговує аналіз культурно-соціальних проявів буття у період кризи середнього віку. Переважно цей етап пов'язаний з переглядом минулого — здебільшого воно знецінюється. Людина переживає втрату сенсу життя, адже, як правило, біологічна програма виконана (діти виросли та відокремлюються), і настає час жити за новими нормами, здебільшого через особистісні потреби та бажання пізнавати себе заново. «Людина опиняється перед необхідністю зрозуміти цінність того, що становило протилежність її колишніх ідеалів, переконатися в помилковості колишніх переконань, визнати неістину, що

міститься в колишній істині, і відчуті, скільки спротиву і навіть ворожості заключало в собі те, що раніше вважалося любов'ю» [177, с. 8].

Не виключенням у цей період є факт граничних ситуацій — це драматичні тріщини, які трапляються в житті індивіда випадково, тобто незаплановано. Такими подіями можуть бути: розлучення, втрата роботи, хвороба, загибель чи смерть рідних та інші життєві інциденти. Від наявності цих напружених епізодів людина глибоко занурюється в себе, тяжко переживає проблемні ситуації, нерідко в неї стаються нервові зриви, депресії, в результаті чого змінюється цілісна життєва структура: сукупність професійних і сімейних ролей, способів проведення дозвілля і форм громадської активності. Дослідник К. Юнг вказує на ще таку ознаку: часто відбувається свого роду перестрибування з проблеми на проблему (вихід з однієї професії та здобуття іншої, наприклад, або зміна одного супутника життя на нового). Таку втечу від розв'язання внутрішнього конфлікту можна охарактеризувати як перескакування у протилежне «благо», що також є крайністю. «Негативний момент такого радикального переходу полягає в тому, що колишній образ життя витискається, тим самим породжуючи настільки ж незбалансований стан, яким був і той, попередній стан, коли протилежності усвідомлених чеснот і цінностей, були ще пригніченими та несвідомими» [177, с. 8].

Пропонуємо поглянути через міждисциплінарні сфери — з яким набором проблемних ситуацій та екзистенціальних переживань людина входить у другу половину життя, яка часто знаменується як криза середнього віку.

Отже, на наш погляд, прояви кризи середнього віку є наступними.

Філософський рівень:

- перегляд минулого — воно знецінюється;
- змінюється світогляд;
- переживання втрати сенсу життя;
- переоцінка цінностей, самотність, порожнеча;

• людина повністю втрачає себе — стан наче «я — Ніщо» або «мене не існує взагалі».

Психологічний рівень:

• настає душевний біль — відчуття непотрібності себе у світі та неважливості для близьких;

- виникає тривога і вона щосили зростає: як бути далі?;
- з'являється апатія, депресія — нічого не хочеться робити.

Соціологічний рівень:

• незадоволеність роботою, партнером, сімейними відносинами;

• країна, квартира, друзі (оточення) більше не приносять задоволення;

• виникає бажання змінити життя, країну (варіант міграції);

• постає питання: а чи займаюся я своєю справою і де моє місце у соціумі?;

• кар'єрні успіхи стають неважливими / або людина не прагне їх мати;

• досягається професійна «стеля», через що настає втрата цінності та власної затребуваності.

Біологічний рівень:

- біологічна програма виконана (діти вирости та відокремлюються);
- змінюється біологічний вік і статус (з мами на бабусю і т.ін.);

Метафізичний рівень:

• випадіння зі звичного буттєвого ладу: шлюбно-сімейного, професійного; втрата соціально-буттєвого статусу (через швидкоплинність життя та регулярні зміни соціальних процесів);

• людина не може вбудуватися в мінливий світ, що занадто рухливий і постійно змінюється (буревії часу).

Рівень граничних ситуацій (форс-мажори):

• розлучення, втрата роботи, хвороба, смерть близьких, неприємні інциденти (лиха, непередбачувані події) тощо.

Як бачимо, ціла низка кардинальних змін у різних сферах життєдіяльності змушує людину поринути в себе та шукати нових сенсів

існування. І цей період переоцінки цінностей і зміни світоглядних орієнтирів може тривати досить довго. Та зрештою доведеться долати долебуттєві перепони та шукати вихід, змінюючи власну ригідність та обмеженість в деяких поглядах на світ, на оточуючих та по відношенню до себе. «Завжди повинні бути в наявності високе і низьке, гаряче і холодне..., щоб міг відбутися процес вирівнювання, що є енергією. Тому схильність до того, щоб відкинути всі колишні цінності на користь їхньої протилежності, це така ж крайність, як і колишня однобічність» [177, с. 8].

І К. Юнг, і після нього Дж. Холліс стверджували, що друга половина життя не може керуватися тими ж самими життєвими принципами, що і перша. «Ми вступаємо у другу половину життя вкрай непідготовленими; гірше того, ми робимо це, перебуваючи під впливом хибних уявлень наших колишніх істин та ідеалів. Ми не можемо прожити вечір життя за тією ж самою програмою, що і ранок. Те, чого багато вранці, буде мало ввечері, а те, що вважається вірним вранці, ввечері буде вже не таким виправданим» [180, с. 109] — зазначав К. Юнг.

Отже, з огляду на викладене вище, зазначимо, що криза середнього віку — це особливий емоційний період, який супроводжується болісними переживаннями через втрату сенсу життя, виникненням відчуття непотрібності ані суспільству, ані родині, яку створив за роки юності чи молодості, що є свідченням того, що з наближенням зрілості ця картина співіснування зазнала кардинальних змін. Глибинне занурення в себе має інтенціональність відшукати курс для подальшого життєвого шляху.

Людина хоче вирватися з цієї прірви «даремності себе», але щось заважає. Знайти новий маршрут самостійно дуже тяжко, тим паче в час, коли люди роз'єднані один від одного комп'ютерними вікнами. Частіше за все, відвідування психолога не виправдує надій та сподівань, і душевна рана ятриться, пекельні моральні муки тривають. Річ в тім, що це не просто вікова криза, це екзистенціальна криза, яка часто супроводжується бажанням змінити супутника життя. Це трапляється, коли багаторічні

протиріччя між подружніми партнерами не розв'язані, а обрана «половинка» не прагне далі змінюватися разом і співтворити. Почуття безвихідності та безпорадності змушують людину наче застигнути, через що втрачається внутрішня активність — рух екзистенції.

Перед нами постає людина, яка хоче обирати, проте так і не наважується на зміни. Звісно, невідомість, скерована у майбутнє, відлякує, страшить і блокує свідомість. І як ми зауважили в попередньому параграфі, крок свободи водночас породжує й страх і жах втратити ґрунт під ногами. Саме такі екзистенціальні переживання, переважно з негативною конотацією, властиві людині, що намагається досягнути суперечливий зміст вибору любові. Як наголошує у працях С. К'єркегор, і повертаючись до феномену нумінозного Р. Отто, доленосний вибір, а отже й лінія любові, напряду пов'язані з проявами духу. До того ж логос любові досягається через світосприйняття та розуміння трансцендентного, божественного, те, що німецький теолог Р. Отто назвав нуміозним — ірраціональним почуттям, яке викликає й пробуджує стан найвищої напруги як в свідомості, так й у позасвідомому людини. «Раціоналізація цього нуміозного іґа, що зазвичай хибно іменується “природним” (а насправді абсолютно “неприродним”) полягає в його наповненні раціонально-етичним моментом божественної справедливості, відплати та покарання за моральні гріхи» [72, с. 5].

Як бачимо, жахливий слід нуміозного проходить червоною лінією упродовж долеіснування людини і є поворотним пунктом у другій половині життя (мається на увазі серединна точка життєвого шляху людини). Нуміозні відчуття супроводжують цей визначальний етап, оскільки людина повністю переоцінює зміст пережитого. Вона прагне впоратися з цим кризовим періодом, вийти за межі, вивільнити дух від страху та здійснити вихід до трансцендування. Такий нуміозний стан найчуттєвіше проявляється на одному з етапів нуміозного, — «момент енергійного» — так його називає Р. Отто.

Зауважимо, що вибір любові під впливом нумінозного — це особливий стан, коли жах та трепет заважають здійсненню вибору любові. Тобто нуміозне частіше за все блокує прояв волі, бо у такого індивіда відсутня самостійність щодо прийняття рішень, він не може впоратися з обставинами, що склалися, тому його охоплює панічний страх, трепет і небажання зробити крок назустріч свободі. Отже, зустріч з нуміозними силами змушує людину ціпеніти й перешкоджає здійсненню вибору любові, адже такий вибір завжди викликає амбівалентні відчуття: захоплення й тривогу. «Ця контраст-гармонія, ця подвійність нумінозного простежується по всій історії релігії, починаючи щонайменше зі ступеня “демонічного жаху”... Яким би жахливо-страшним не було демонічно-божественне для душі людини, воно буде для неї настільки ж привабливо-хвилюючим» [72, с. 9]. Таке блокування також пов'язане з укоріненими світоглядними установками та зневірою у власне краще життя. Дослідник К. Юнг вважає, що людина страшилася прийняти свою протилежну частину, яка містить негативну конотацію, тому й виникає відраза та острах бодай хоч трохи мати до неприйняттого в собі приналежність. «Те, що змушує їх (людей) впадати в заскорузлість, — це, по суті, страх перед проблемою протилежності» [177, с. 8].

Тому ми можемо сказати, що переживання нумінозного — це потужний емоційний заряд, який людина сприймає як скерування вищими силами у напрямку таємних бажань душі. Цей заряд містить індивідуальний релігійний зміст, оскільки людина прагне вірити у вищі сили і знайти у контакті з божественним підказку, адже Всевишній постає для неї як енергійна точка, що з'єднує все і вся в собі, — центр, з якого мав походження увесь світ, ядро, яке дало початок усьому жіночому і всьому чоловічому. Ця зустріч з незвіданими силами з'являється через те, що людина не знає куди йти, тому їй потрібні Божі настанови, щоб не викликати гніву Всевишнього, якщо раптом оступиться, згрішить (як вона вважає). Це може статися, коли людина піде, як їй здається в правильному

напрямку, але зрештою опиниться в схожій ситуації, в якій перебувала раніше. Наприклад, розірве непродуктивний шлюб і звільниться від життя з психопатом, наркоманом, тобто з тим, хто завдає шкоди як моральної, так і тілесної, а в результаті опиниться в інших непродуктивних стосунках.

Як бачимо з описаного вище, тут таємничий аспект вибору любові набуває жахливого і водночас звабливого нюансу. В результаті пошуку такого вибору людина долає шлях від Я — Ніхто, і через усвідомлення свого сакрального, до Я — Цінність. Але зустріч з нумінозним розпочинається саме з тремтіння, що уособлює самоприниження перед трансцендентним. Доречним буде навести слова дослідника Т. Якобсена, який у книзі «Скарби темряви: Історія месопотамської релігії» акцентує увагу на тому, що релігійний трепет з'являється через те, що людина надає надмірного значення собі як божественній істоті, яка здатна бути нище за людину. «Аспект, що більш за все кидається у вічі, — це, зрозуміло, пониження себе, навмисне самоприниження грішника, що кається. В гріхах він кається з усією пристрасстю... всіляко намагаючись виставити свою непривабливість» [189, с. 95]. Як бачимо, людина або понижує себе (віднімає від себе священне право обирати, тому просить Бога зайнятися нею й ухвалити рішення щодо долі) або підносить себе до рівня трансцендентного (додає собі ознак божественності, занадто звеличує власну особу) під час зустрічі з позамежною силою нумінозного.

Натомість в нашому дослідженні ми доводимо, що людина може самостійно керувати власним життям, і ми також переконані, що особистості під силу здолати будь-які перепони, в тому числі й світоглядно-нумінозні, викликані екзистенціальним жахом та трепетом. Вважаємо, що для цього головним чином потрібно позбутися запрограмованого бачення себе: змінити ракурс з «Я — святий/а» на «Я — живий/а». Індивід, який перебуває в парадигмі «Я — святий» міряє себе мірками Бога, тому у своєму прагненні дотягтися до Ісуса намагається вчиняти як заповів Син Божий, однак світ, як показує життя, не є одновимірним, і вибір (тим паче у

сучасному житті) залежить від багатьох чинників. В тому числі, від творчодієвого шляху самої людини, яка не споглядає і не живе у надуманій ілюзорній картині, вважаючи себе месією, а яка дійсно живе справжнім життям, тобто займається самостановленням, рухається в бік власної еволюції, осягаючи суперечливу природу буття і любові. Спробуємо далі відобразити як відбувається екзистенціально-аксіологічний перехід від «Я — святий/а» на «Я — живий/а».

Нагадаємо, що ми розглядаємо момент найвищого буттєвого піку людини — середини життя. Як ми вже зазначали, в певні вікові періоди специфіка вибору любові різна, а трансформація у другій половині життя (тут мається на увазі саме криза середнього віку як точка розлому цілісної картини життя) займає довгий час. Юнгіанський аналітик Дж. Холліс у книзі «Віднайдення сенсу у другій половині життя. Як нарешті стати посправжньому дорослим» (автор до того ж і сам здійснив цей життєвий перезапуск), стверджував, що перехід у післяполуденний віковий стан буде здійснити вкрай не просто, але, осягнувши новий спосіб існування, можна вийти до цілісності. «Зробивши цю зміну курсу, — часом уся друга половина життя піде на те, щоб змінити напрямок нашого корабля, з такою силою старі течії продовжують тягнути його за собою, — і ось ми знову помічаємо, що нас охоплює і підтримує якась жива енергія. Ця жива, пульсуюча енергія — вольовий порив психе до індивідуації, яку Юнг назвав як природжений порив до цілісності» [147, с. 70].

Підсумовуємо, велику роль у виборі любові у другій половині життя відіграє світогляд, а саме — яка картина світу постає у свідомості людини, що намагається зробити переоцінку здійсненному. Та найголовніше — світоглядна установка та прагнення вийти до комунікативної цілісності. «Комунікативна андрогінність постає в якості цілісності двох особистостей як духовно-душевних цілісностей» [143, с. 15]. Отже, процес самостановлення триває постійно і право вибору має кожний, проте повноту любові, її етико-естетичний сенс, людина може осягнути в гармонії

духовно-душевного в собі та в якісній комунікації з Іншим.

З огляду на описане вище та досліджене нами раніше, проаналізувавши реальний стан речей, можемо визначити наступні еволюційні етапи розвитку особистості, що відобразатимуть перехід до комунікативного андрогінізму. Для розгортання ключового питання нашого дослідження — вибору любові — застосуємо методологічні концепції Р. Отто про нумінозне як цінність і Н. Хамітова про типи світоглядів та виміри буття. На основі концепту Р. Отто про «нумінозне цінного і нецінного», яке лежить в площині «іраціонально-нуміозного оцінювання та знецінення» [72, с. 16], можемо описати, що на нижчому щаблі людина вважає себе *нецінністю*. Для цього етапу характерними є: приниження власної значущості, знецінення себе, брак гідності власної особистості, відчуття гнітючого болю внаслідок постійного морального тиснення на себе, вороже ставлення як до себе, так і до оточуючих, обмеження власних прав та свобод — відбирання у себе прав на діяння та творіння. Отже, такий спосіб існування можна назвати *катуванням власної свідомості*. Проте з цього стану пригноблення можна вийти шляхом самопізнання та самоактуалізації. «Протилежністю нуміозної цінності є нуміозна нецінність або антицінність» [72, с. 16]. За нашим переконанням на середньому щаблі людина починає розуміти свою *само-цінність (цінність як таку)* — цінність людини, дану кожному від народження. В такому разі на вищій сходинці у неї з'являється прагнення до *цілісності*. Тож, зазначаємо, що людина владна переосмислити власну світоглядно-екзистенціальну установку і змінити вектор розуміння та пізнання себе. «Нуміозна цінність — іраціональна першооснова і першоджерело всіх можливих об'єктивних цінностей взагалі» [72, с. 15].

Отже, повертаючись до ХХІ століття та теми нашого дослідження, виведемо три типи людини, що прокладають абсолютно різні шляхи у виборі долі, у соціальному бутті, у виборі любові. Спираючись на методологічні орієнтації метаантропології Н. Хамітова, людину буденного виміру буття і буденного світогляду можемо назвати *людиною-підглядачем*

— це той, хто стежить за життям Інших, імітує когось, переймає поведінку «успішних» та намагається наслідувати життя людей-брендів: селебриті, блогерів тощо.

Людині граничного виміру буття з особистісним світоглядом відповідає *людина-проект*, яка ретельно і цілодобово працює над створенням та оцифруванням проєктів, заганяє себе у жорсткі рамки КРІ. Згодом таке суто механістично-функціональне існування призводить до того, що інтелектуальне знакове життя тяжіє над нею і тримає у схематичних пазурях, витісняючи душевність та щирість на рівні відчуттів, емоцій та переживань. Така людина перетворює себе не на те, щоб жити заради створення чогось нового культурного, осягаючи духовно-душевні атрибути любові, а така людина підкорює себе, щоб жити заради обслуговування проєктів. Тобто, це спосіб існування, коли проєкти стають вище над людиною як вершители долі, а сама людина перетворюється на механічного робота, який діє виключно згідно законам процедури. Тому світоглядна позиція тут наступна: Я — під проєктом, Я під-порядковуюсь діджитальній механіці існування. Тут відбувається втрата свободи, це практичний, інтелектуально холодний раціоцентризм з втратою духовних та душевних орієнтирів, адже, як бачимо, людина стає функціональною машиною. Згідно метаантропологічним стратегіям таку людину можна назвати тою, що набула особистісний світогляд.

Зрештою людина, що піднялася до метаграничного виміру буття й розвинула свій світогляд до філософського, стає *людиною-творцем*, тобто *автором* свого як професійного, так й особистісного буття і майбуття. Людина-автор є і світо-творцем, і спів-творцем, що не боїться входити в комунікацію з Іншими. Це людина цілісна, яка не піддається штампованим меседжам, розтиражованими блогерами і так званими лідерами думок, — людина, що долає цифрові межі проєктивного буття, вирівнюючи своє чоловіче і жіноче єство. Це людина, яка знайшла ключ до досягнення смислу любові й актуалізувала власну душевно-духовну особистість.

Тепер спробуємо пов'язати попередньовказані нюанси нумінозного в контексті представлених методологічних засад та розгорнемо запропонований нами концепт про типи людей. Отже, людина буденного буття постає як така, що не відчуває і не розуміє власну цінність, тобто сприймає себе як *не-цінність* у мінливому світі початку ХХІ століття. Перш за все, слід відмітити, що у сучасному періоді постправди, гендерної плутанини та потужного занурення в онлайн-життя відбувається розмивання кордонів дійсного світу і світу віртуального, ігрового. Наразі світ розваг превалує і він стає головнішим за справжній світ буття. На телебаченні та в екранних профайлах соцмереж так би мовити лідерів думок (на кшталт «одеської Барбі» Валерії Лук'янової) здебільшого відбувається імітація переживань, викликана продуманою онлайн-театралізацією, віртуальними випадками за допомогою сліз «страждаючої», що під час обговорень у коментарях виливається у вселенський плач скривдженої «зірки». Такі дієства робляться з метою залучення та збільшення кількості фоловерів — послідовників буденного виміру буття, оскільки робота з формування власного світогляду їм здається тяжкою.

Дійсно, проведення певної духовної ротації, що потребує переосмислення подій та вчинків, вироблення життєвої позиції автора власної долі та утвердження особистісних настанов, — нелегка справа, тому легкодушні люди спостерігають за тими, кого ЗМІ видає за «культурну» еліту, хоча насправді ці постаті здебільшого є симулякрами.

Із зазначеного вище бачимо, що люди буденного світогляду постійно реагують на театралізовані шоу та галасливі випадки учасників. Таким індивідам притаманне раптове інстинктивне шокування без намагання зрозуміти розігране дійство, а така системна поведінка формує навичку, що спрямовує людину в напрямку симуляції власного життя та світоглядної порожнечі. Удаване співпереживання симулякрам (а їх зараз дуже багато з'явилося на екранах телебачення та в зафільмованих сторіз соціальних мереж) змушує людину жити в омані, підміняючи справжні почуття

ігровими, вдаваними. Таким чином можна стверджувати, що відбувається перехід від змісту, тобто смислового наповнення — до враження, відбитку — сліду як тимчасової емоції. Свого роду такий прояв можна охарактеризувати як вияв афекту, а це, як відомо, інстинктивний рівень свідомості, який в жодному разі не спрямовує людину в бік вироблення свідомого ставлення до власного буття.

Відсутність певної світоглядної роботи з обробки інформації та подій за допомогою критичного мислення віддаляє індивіда від набуття філософського світогляду. Тому таке рамкове (frame) спілкування не є комунікацією. А як зазначає К. Ясперс, комунікація є однією з універсальних умов людського існування, вона ж є і необхідною умовою для прояву та розкриття екзистенції. «Комунікація стає оживленою, коли торкається метафізичних думок... У екзистенціальній комунікації подія відкриває погляд в трансценденцію» [192, с. 105, 109]. Тому такі істеричні прояви, що вже сформували певні поведінкові патерни: сльози, плач, псевдоеротичні жести, удавані емоції та почуття, вони не є екзистенційно значущими для спостерігача.

Слід зазначити, що більшість з тих, кого називають «селебриті» не можна по-справжньому віднести до духовних особистостей, це симулякри, речі та поведінка яких свідчить про виворіт свідомості (щось схоже на племінне сприйняття дійсності). Це свого роду люди, у яких спосіб життя та поведінкові реакції мають паразитуючий вірусний характер, саме від них йде переадресування не на культуру буття, а на культ, а саме на культ штучної тілесної краси — придбання нової шкіри — силіконової — як підробки природного об'єму. Шкіра свого роду стає «консервою», що ховає під своєю оболонкою «рятівну» речовину і викликає ефект краси тіла. Цей ефект здобувається у відповідності до конвеєрних модних трендів; він вигаданий та нав'язаний за певною схемою пластичних хірургів, яка вже закріпилася на Заході й стала мейнстрімом як забаганка еліти.

Перш, ніж підсумуємо описане вище, зацентруємо на тому, що

долаючи різні виміри буття, людина переходить від відчуття власної *не-цінності* до усвідомлення *само-цінності* та здійснює вихід до осмисленого прагнення *цілісності*. Зазначимо, що людина-підглядач внаслідок калькованого життя відчуває власну сутність як *не-цінність*, і таким чином викреслює себе з людини активної, діючої, тобто тої, яка впливає на долю та формування власного буття. Тому вона лишається людиною буденного виміру буття. Можемо тут зазначити, що такий індивід, навіть якщо обере супутника життя, може утворити не *цілісність*, а просто *єднання*, на кшталт скріплення узами браку. Індивідові граничного буття, якого ми позиціонуємо як людину-проект, відповідатиме проникнення у власну сутність й осягнення власної *цінності*. Тому тут переважатиме почуття власної вищості — я такий *єдиний* в світі, тобто відчуття власної неповторності, сили й потужності індивідуальності, яку він постійно прагне перевершити. Проте зазначимо, що відкриття самоцінності може завести на шлях самозакоханості та зверхності. Зрештою індивід метаграничного буття прагне *цілісності*, утворюючи пару з Іншим, він виходить до комунікативного андрогінізму, тому це є справжнє *об'єднання* — духовно-душевна рівновага та баланс жіночого та чоловічого в собі. Це є єднанням у любові задля цілісності з Іншим з метою здобуття вищої цінності та осягнення глибинного сенсу відносно себе та буття, тобто така людина набула філософського світогляду. Це є комунікативний андрогінізм в розрізі аксіологічного аспекту.

Отже, такі екзистенціально-світоглядні орієнтири як *єднання*, *єдиний* (єдиність, унікальність), *об'єднання* відповідають метаантропологічним вимірам буття: буденному, граничному і метаграничному. На кожному щаблі людина відповідно долає ступені самосвідомості: *не-цінність*, *само-цінність* (або *цінність*), *цілісність*. Відбувається перехід від потенційно можливого (*бажане*) до смислової дійсності (*справжнє*) з наступним кроком у метаграничне (як *вкрай необхідне*). Відтак, людина буденного виміру буття із буденним світоглядом може довго перебувати (що ми й

відобразили раніше) у ментальному просторі під назвою «жити у чужій правді», не бажаючи віднайти істину. Людина граничного виміру буття з особистісним світоглядом може довго перебувати в установці «жити під тиском ситуації» (сумнівність). Такий обмежувальний вектор виникає як виправдання і небажання змінювати звичні світоглядно-буттєві обриси. Людина метаграничного виміру буття з філософським світоглядом ухвалює «жити у виборі любові», таким чином обираючи вищий духовний спосіб існування — любов. Тому представлене подолання буттєвих меж і світоглядних орієнтацій можемо охарактеризувати як комунікативний андрогінізм, де є екзистенціально-аксіологічний погляд на власну цілісність.

Тепер окреслимо куди і як рухатися людині-спостерігачу (людині-підглядачу), щоб піднятися на вищий світоглядно-духовний щабель. Перш за все, зазначимо, що людина буденного світогляду, якщо прагне піднятися до особистісного, а згодом і до філософського світогляду, має вчитися аналізувати та відрізнити справжнє від підробки. Переходом до особистісного світогляду вважатиметься, якщо індивід чітко зможе виокремити кілька режимів залучення (підчеплення жертви, яка прагне порцію яскраво забарвлених емоцій, на гачок): натискання на педаль болю, оголення потреби, співзвучної з власними бажаннями, примітивізація (спрощення) мови до рівня жаргонних вигуків та часток, пропозиція та подача легкого життя як єдиного правильного життєвого підходу.

Наступним кроком стане перехід до досягнення власного творчого ества, а саме намагання створити певний продукт самостійно. «Людина стає особистістю... тільки створюючи щось своєю діяльністю і вчинками в світі» [192, с. 129]. Переосмислення навколишньої дійсності та утвердження власної діяльності характерне для людини граничного виміру буття, що відповідає рівню особистісного світогляду. А передує здійсненню такого стрибка в напрямку свободи — власна рішучість. «Розум не наявність в нас від природи, але дійсний лише в силу рішучості. Він не справджується сам

собою ... він виростає в свободі» [192, с. 300-301]. Тобто свобода в мисленні й розмірковуванні є обов'язковою умовою переходу до здобуття власної картини світопорядку, вироблення авторської позиції — позиції Творця та визначення свого місця в навколишній дійсності.

З огляду на вищезазначене, бачимо, що відбувся певний процес розвитку у системі поглядів та переконань людини, певне моральне засвоєння знань життєдіяльності, що в результаті охарактеризувалося визріванням власної точки зору та набуттям індивідуальної позиції на ті чи інші події та явища. Таким чином сформувався і викристалізувався особистісний світогляд, що має власне глибинне бачення і власні етичні вимоги до оточуючого середовища. Це і є багажем морально-екзистенціального досвіду. «Я стаю вільним тільки в рішучості, яка подібна другому народженню, перевтіленню, революції мого власного способу мислення» [192, с. 303].

Відомо, що будь-які зміни потребують певної модифікації, яка уособлює появу нових ознак, властивостей. В даному випадку, у випадку переформатування світогляду повинні відбутися структурні зміни в особистості. Те, що наразі роблять маркетологи в рекламі, це спроба в місії компанії чи цінності продукту створити якийсь філософський антураж, так би мовити втиснути туди справжність і розбурхати у свідомості потрібність саме в цьому товарі. Та насправді в такий спосіб продаються не буттєві сенси, а яскраві фантики, які грамотно упаковані за великі гроші під смисли. Тому в суспільстві, яке давно вже стало споживацьким, превалює візуал, упаковка, інтерфейс, несправжні бажання, які витискають істинний зміст. Такі кроки ще більше породжують нарцисичні прагнення, де Тінь видається за світло, тобто відбувається заміна (плутанина) світоглядно-комунікативних режимів. І це, звісно, стратегічний розрахунок і тактичний хід маркетологів, спрямований на людей з буденним світоглядом.

Відео блогерів у соцмережах та так званих авторитетів з віртуальними ритуалами, до прикладу прокидатися і пити каву з «гуру», спрямовує масу

людей до непорядкованості власного життя. Індивід у такий спосіб перетворюється на людину-кальку, яка намагається наслідувати іншу особу, щось на кшталт стародавньої людини, яка імітувала поведінку тварин, зображуючи їх на наскельних малюнках. Тут проглядається дефіцит рефлексії, інтроспекції (внутрішнього спостереження) і відсутність висновків — куди закине буттєва онлайн-хвиля блогера, яким захоплена людина як прообразом його ідеального майбутнього життя, туди і піду. В даному випадку спостерігається світоглядне розгублення, вибір поведінки та вчинків відбувається за звичкою, та не за власною, а за звичкою блогера.

Таке хаосне наслідування свідчить про відмову від проведення власних логічних операцій: мислення, обробки інформації, аналізу, умовиводів, переосмислення та перенастроювання каналу буття. Прослідковується інтенція на вічне повторення задля того, щоб закрити світоглядно-екзистенціальну порожнечу, викликану нерозумінням: а що ж робити з власним життям? Проте поведінка блогера виглядає як вибір, що з'явився на поверхні: іти за вказівкою «героя». Такий принцип наслідування позбавляє людину на деякий час від провини, наслідків. Бачимо сліпе дотримання поглядів Іншого — довіра глянцевого віртуальному «вчителю життя». В такому випадку індивід, сам того не помічаючи, втрачає вітальні сили, у його свідомості настає затемнення розуму, адже воля підпорядковується виключно волі Іншого. Єдина надія, що жевріє — надія на випадок, що від цього спрямування «ідеалу», зміниться і моє життя.

Людина граничного буття вже розуміє, що є для неї корисним, а що ні. Вона вже ознайоmlена з тим, що є її власною Тінню (термін К. Юнга, який стосується структури особистості), в неї зароджується спроба створення чогось проникливого, відбувається залученість на рівні вкладання, причетності у певну сферу. Тут з'являється бажання відрізнити чуже і своє, корисне і шкідливе, красиве і потворне. Такій людині притаманна відповідальність, відчутна зацікавленність; елементи зв'язку формуються на більш глибинному стійкому рівні, враження не залежать від миттєвого

ефекту, а формуються через прихильність в результаті спільної або схожої діяльності (до прикладу, це клуби за інтересами, різні асоціації).

Третій рівень, який відповідає метаграничному виміру буття — це з'єднання узагальнено-логічного і конкретно-чуттєвого. Синтез (зв'язаність) мислення і його операцій (аналіз, умовивід і т.д.), відчуттів і вищої психічної форми — сприйняття. Наступним етапом буде створення, генерація власного соціокультурного продукту. Через синтез раціонального та ірраціонального відбувається перехід до цілісності, об'єднання в ціле — єднання естетичного, етичного і релігійного. Як бачимо, цей концептуальний підхід, заснований на взаємозв'язку світогляду (свідомість, розум), екзистенціальних процесів (психічних форм: відчуття і сприйняття) та інтелектуальної продуктивності — діяльний прояв індивідуума.

Отже, нами було представлено типологію сучасної людини (людина-підглядач, людина-проект, людина-автор) та розкрито прояви індивідуальної позиції людини з буденним, особистісним та філософським світоглядами на трьох світоглядно-екзистенціальних рівнях: у буденному, граничному та метаграничному вимірах буття.

Як же виявляється комунікативний андрогінізм на суспільному щаблі? Зазначимо, що в період переходу з одного століття в інше, соціокультурний рівень суспільства зазнав змін, тому потрібно визначити соціальні виміри вибору любові. Тут доречним буде згадати вислів українського філософа С. Кримського: «Прогрес залежить нині не від дефіциту планів та теорій подальшого розвитку, а від людських якостей» [48, с. 304]. Погоджуємося з науковцем, адже які б трансформації у суспільстві не відбувались, істинні смисли мають залишатися аксіологічною основою соціокультурного буття людини. «Історія постає об'ємно, тобто не в одновимірному будівництві майбутнього, а в одночасній актуалізації минулого і теперішнього досвіду» [48, с. 304].

Тому, можемо стверджувати, що саме зараз настав час для відновлення справжнього духовного потенціалу, який допоможе людині відчути своє

ество, а разом з тим і проявити себе по-справжньому, по-людяному у відношенні одне до одного. Це значить, не забуваючи про допомогу, повагу, милосердя й інші гуманістичні інтенції, і не тільки на рівні розуміння, а й на рівні діяльнісного начала. Тобто, реально допомогати тому, хто страждає і потребує допомоги.

Відомо, що зараз багато пенсіонерів проживають цей складний час наодинці. Якщо у минулому сторіччі працювала ієрархічна ціннісна система, наприклад, на рівні шкіл були задіяні ініціативні групи вчителів та школярів, які допомагали тим, хто мав в цьому потребу, то тепер, у час розірваності епох, що спричинило індивідуалізм, посилений технологіями екранної та мережевої культури (соціальні мережі, мобільні додатки з іграми тощо), цього маємо недостатньо. Пріоритет все більше віддається інтелекту людини, її силі розуму, в той час як душевні якості придушуються. Людина-комп'ютер підноситься до висот Бога, а людина серця зводиться нанівець. «Спіралі історії накручуються на стрижневі, центральні цінності, які, збагачуючись, не гинуть, а постійно відроджуються в нових формах, перетворюючи сучасність у всечасність метаісторії» [48, с. 304].

Отже, світоглядно-аксіологічна позиція зі спрямованістю на соціальний аспект буття має бути реалізованою у суспільстві. А це значить, що на державному рівні мають бути прописані ключові гуманістичні спрямування, які повинні втілювати не лише соціальні робітники, а й звичайні громадяни. Волонтерство це, звісно, прекрасно, але центральний лейтмотив гуманізму і турботи має закладати держава.

Підсумовуючи вищезазначене, акцентуємо на тому, що суспільно-ідейна спрямованість повинна стати вибором любові у соціальному вимірі. Адже відомо, що людина — соціальна істота, тому і може проявляти свою людяність у колі собі подібних — у соціумі. Не останньою вимогою для відчуття людини людиною є самореалізація. Науковці: С. Пирожков, Н. Хамітов вважають, що в Україні потрібно розробити стратегію щодо зміни якості життя і створити належні умови, які дозволять громадянам країни

гідно реалізувати себе. «Мова йде про зміну якості життя в Україні, про виразні цивілізаційні зрушення в ній, про втілення цивілізаційного проєкту, в якому гідна самореалізація людини, що породжує середній клас, буде не засобом збагачення олігархів і топ-чиновників, а метою й умовою реалізації цивілізаційної ідентичності та суб'єктності» [75, с. 69].

Не секрет, що на початку XXI сторіччя механістично-прагматичні дії людини з нахилом у бік матеріальних цінностей не те, що переважають над духовними, а наче скидають їх, як посохле листя, у безмежжя. У такий спосіб, намагаючись відправити їх (а разом з ними і людство), у затяжний сон і залишити назавше у цій глибокій западині. «Людина є насамперед істотою, що має внутрішній світ, духовність, свою долю та зверненість до вищих цінностей... Для збереження повноти людської екзистенції стає необхідним вироблення протистояння тиску бездуховного прагматизму» [48, с. 348].

Тому саме зараз час ставати на захист власної духовності, яку людина може маніфестувати у соціокультурному середовищі. Як говорить С. Кримський, людина має бути носієм «вищих потенцій світобудови», перетворюючи навколишню дійсність в «культурну онтологію». Тобто, ключовим у ціннісно-смысловому утвердженні людини у світі мають стати: «піднесення духу, пробудження межових антропологічних засад діяльності, творчий пафос великої культури» [48, с. 20].

Для того, щоб втілити вибір любові не лише на філософсько-антропологічному рівні, а й соціокультурному, потрібно здійснити зміни на державному рівні. Реалізацією цієї ідеї може стати символічний стіл, де зберуться філософи й інші представники духовної, культурної еліти, політичні діячі та державні посадовці. Вважаємо, що позитивним результатом стане прихід до консенсусу шляхом порозуміння та вироблення єдиних позицій у вирішенні цього питання. А на дієвому рівні такі світоглядні зрушення слід закріпити за допомогою протоколу, в якому зазначити процедурні дієві кроки.

На нашу думку, було б не погано, укласти меморандум у вигляді двосторонньої угоди, де з одного боку можуть виступити президент країни (як гарант Конституції та представник політичної еліти держави), відомі державні діячі, а з іншого боку постануть представники телевізійної індустрії (як четверта влада). У меморандумі щодо захисту діячів сфери освіти і науки буде вказано: представники мас-медіа, зокрема телевізійні продюсери та керівники ТВ-програм, головні редактори видань, авторитетні блогери, ведучі авторських програм і власних каналів не повинні масово розповсюджувати блогерські відео, які популяризують розп'ярих глашатаїв, що шокують контентом і маніпулюють свідомістю молоді та забруднюють інформаційний простір. Також зазначити, що в ефірі та в наповненні програм (сітці мовлення) не повинно бути більше 1-5 % учасників блогерської індустрії, відеопродукція яких має яскраво виражений спекулятивний характер, що зрештою може призвести до руйнування психіки та спричинити психічну нестабільність дітей та молоді. У той же час, обов'язковим є включення до телетрансляцій наукових діячів як відповідальних експертів в різних сферах. Пріоритетним визначити участь в дискусіях провідних філософів та науковців. Адже філософія, як особлива форма культури, працює зі світоглядними установками, спонукає до роздумів і осмислення буттєвих питань; вона не видає алгоритмічних чек-листів щодо легкого життєвого шляху, до яких так звикли гламурні блогери та їх послідовники.

Якщо такі зміни будуть впроваджені, тоді, переконані, буде актуалізована духовна атмосфера в суспільстві й будуть втілені етичні принципи в соціальному житті громадян України. Вважаємо, що в наш час наукова еліта країни не повинна знаходитися за бортом телевізійних програм і соціокультурного життя країни, що є неприпустимим в силу того, яку кропітку роботу потрібно зробити і який довгий, тяжкий шлях пройти, щоб заслужити звання доктора філософії та доктора наук. Напевно, тільки самим науковцям відомо яку величезну роботу їм доводиться проробити,

тому їх внесок є неоціненним для держави, і саме тому вважаємо, що ці люди мають стати експертами телепрограм на протипагу контексту суто тінейджерського, розважального чи політичного характеру. Досвід наукових діячів та їх корисні рекомендації повинні бути оприлюднені власному суспільству. На нашу думку, це також врівноважить загальну картину ефірного наповнення та відтворить баланс показників з важливості людей різного віку, які заслуговують на увагу і мають право бути почутими.

Переконані, що такий крок допоможе повернути довіру населення до телевізійних продуктів, а для президента країни і державних діячів це рішення стане зближенням й об'єднанням філософського співтовариства і ТВ-індустрії в напрямку формування здорового духовно міцного суспільства.

Висновки до третього розділу

- Охарактеризовано проблему нарцисизму як ключову у питанні неплідного вибору любові та запропоновані шляхи подолання нарцисичної залежності.
- Доведено аксіологічний сенс свободи на визначальному етапі долеформування особистості. Завдяки вибору свободи та звільненню свідомості від впливу застарілих концептів відбувається перефокусування світоглядних орієнтирів та зміна ціннісних аспектів, що є необхідною передумовою у виборі любові. З огляду на це, окреслено дистанцію вибору любові, яка складається з наступних етапів: не-вибір, альбо-альбо, вибір, вибір любові.
- Розкрито екзистенціальні проблеми та ситуації, з якими зустрічається людина із настанням другої половини життя, яка співвідноситься з кризою середнього віку. Здійснено аналіз культурно-соціальних проявів буття у період кризи середнього віку, як правило, цей етап пов'язаний з переглядом минулого — здебільшого воно знецінюється.

- Визначено шлях виходу зі світоглядної прірви, пов'язаною зі знеціненням власної особистості. Екзистенціальний стан, посилений відчуттям страху та жаху за майбуття, запропоновано долати за допомогою зміщення ракурсу: з «Я — святий/а» на «Я — живий/а».
- Проаналізовано таємничий аспект вибору любові, який набуває жахливого і водночас звабливого нюансу. Представлено рішення щодо розв'язання протиріч, пов'язаних з пошуком вибору любові під час нумінозних переживань, коли людина відчуває трепет та усвідомлює себе як «Я — Ніхто» та починає самопринижувати себе перед трансцендентним. Через усвідомлення свого сакрального людина повертає собі відчуття та осмислення «Я — Цінність».
- За допомогою концепції Р. Отто про «нуміозне цінне і нецінне», яка лежить в площині «ірраціонально-нуміозного оцінювання та знецінення», виведено власний концепт та сформульовані основні етапи розвитку особистості: не-цінність, само-цінність, цілісність, які корелюють з вимірами буття проєкту метаантропології: буденний, граничний, метаграничний.
- Досліджено концепти «особистісний андрогінізм» й «комунікативний андрогінізм», які є ключовими у андрогін-аналізі — теорії набуття особистістю і парою люблячих особистостей духовно-душевної, а також тілесної цілісності, яка є продовженням метаантропології у сфері новітнього психоаналізу (Н. Хамітов, С. Крилова). Андрогінізм в різних модифікаціях — стратегія набуття цілісності, що реалізується у метаграничному бутті, в якому й відбувається найбільш продуктивний вибір любові в бутті людини.
- Запропоновано у авторській концепції три типи людини початку ХХІ століття. Отже, згідно зазначеної типології, у сучасному суспільстві можна виділити таку класифікацію: людину буденного світогляду можемо назвати людина-підглядач, людину особистісного світогляду — людина-проєкт, людину філософського світогляду — людина-автор

(творець-діяч).

- Представлено власний концепт еволюційного розвитку людини від нарцисизму до андрогінної цілісності за допомогою особистісно-комунікативної моделі. Людина, якій властива не-цінність може утворити лише єднання; людина, що збагнула і думкою, і серцем власну само-цінність прагне до утвердження єдності (унікальності); людина, що утвердилася у виборі любові, набувши цілісності, утворює справжнє духовно-душевне і тілесне об'єднання.
- Окреслено соціальні виміри вибору любові та висунуто пропозиції щодо регуляції ефірного простору країни. Запропоновані шляхи мають стати зближенням й об'єднанням філософського співтовариства і телеіндустрії в напрямку формування здорового та духовно міцного суспільства.

ВИСНОВКИ

Здійснено наукову розвідку щодо природи любові та природи вибору. Ці феномени осмислено в контексті концепту «вибір любові», розвиток якого відображено в історії філософсько-антропологічної думки та дотичному до неї психоаналітичному дискурсі й в суміжних дисциплінах: логотерапія, аналітична психологія, психосинтез, позитивний екзистенціалізм, персоналізм, метаантропологія, андрогін-аналіз тощо.

Відображено світорозуміння та характерні прояви у питаннях любові в різних країнах. Здійснення такої розвідки показало, що на різних континентах превалює особливий образ наслідування чужих звичок, який створений згідно запитам соціокультурного середовища. В результаті цього аналізу, можна дійти висновку, що любовно-поведінкові патерни потужно розтиражовані за допомогою індустрії розваг і переважають здебільшого у людей з буденним світоглядом.

Згідно описаних методологій, ціннісними стали концепти Р. Отто про нумінозне та К. Юнга про архетипи, природу нумінозного переживання та осягнення етапів його прояву. У психоаналітичній концепції К. Юнга визначено орієнтацію впливу нумінозного на свідомість та позасвідоме, що відбувається в психіці людини. Розкрито важливість і необхідність процесу індивідуації в бутті людини, в основі якої лежить вивільнення та проявлення духу завдяки подоланню страху та виходу до себе справжнього.

Плідність концепції К. Ясперса для нашого дослідження полягає у тому, що в граничній ситуації під час вибору любові та взаємодії на рівні лінії екзистенції – трансценденції, осягнення яких допомагає вийти у буття з новим духовним змістом та усвідомити задуми Бога відносно себе, що в результаті сприяє здійсненню трансформації власної особистості та реалізації вибору любові.

На основі філософської концепції С. К'еркегора про естетичну, етичну та релігійну ступені розвитку особистості досліджено, як такі екзистенціали: страх, гріх, жах блокують здійснення вибору любові в бутті людини.

Концепція С. К'єркегора про особистісні рівні розвитку задала орієнтирів — на що спиратися особистості при прийнятті доленосного рішення. За допомогою неї визначено, у який спосіб індивіду слід розрізнити характерні відмінності естетичного вибору від етичного. Ці види вибору можна співвіднести зі стилем життя та сприйняттям дійсності, і завдяки осягненню цієї стратегії можна віднайти власний вихід для утвердження релігійного вибору. Такий вибір відповідає абсолютному вибору, внаслідок якого особистість набуває відчуття гармонійного розвитку і повноти життя.

Евристично плідними стали методологічні засади метаантропології Н. Хамітова як філософії буденного, граничного та метаграничного вимірів буття. Згідно вказаними стратегіям здійснено компаративістський аналіз метаантропології та концепції естетичного, етичного та релігійного вимірів буття С. К'єркегора.

Осягнуто та усвідомлено способи розв'язання буттєвих задач у метаантропології Н. Хамітова, де ключовим є вихід у метаграничне буття та набуття філософського світогляду, що є поворотною точкою в розвитку людини та аксіологічним спрямуванням особистості до цілісності.

Визначено основні поняття дослідження: вибір, любов, особистість, вибір любові, таємниче, нумінозне, архетипове, сакральне, наратив долі, нумінозний комплекс, нумінозний компонент тощо.

Зі сказаного раніше виходить, що нумінозне містить переважно деструктивну конотацію, в той час як архетиповому і сакральному здебільшого властива гуманістична інтенційність. У свою чергу, нумінозне, сутність якого полягає в тому, щоб піднімати жахливе з глибин колективного позасвідомого, необхідне як трансцендентна сила, що розриває конфліктне, приховане в психіці і те, що перешкоджало оновленню буття. Через такі розриви те, що не усвідомлювалося і поставало у вигляді архетипів, ототожнюючись на рівні відчуттів відповідно до різних емоційних станів, стає зрозумілим для свідомості. Якщо індивід наважується пройти через усі сходишки нумінозного, то тоді стає можливим вихід у метаграничний вимір

буття, а значить такій людині вдасться втілити власні задуми щодо вибору любові. В результаті цього й набувається новий екзистенціальний досвід та досягається зміст сакрального.

Розглянуто проблематику вибору любові та проаналізовано концептуальні ідеї філософів різної доби. Із вищезазначеного витлумачено, що любов є особистісним вибором в бутті людини.

Вибір любові — це, в першу чергу, вибір себе — власний вольовий вибір, вихід до нової реальності.

Із наведеного вище зазначено, що особистість, врегульовуючи колізії між власними чоловічими та власними жіночими проявами, долає межі граничного буття, де одухотворена душа та одушевлений дух набувають гармонічної взаємодії. Такі стосунки між двома особистостями формуються на розумінні, співпереживанні, співтворчості, довірі, дружбі та любові, а співбуття відбувається в цілісності духовного, душевного та тілесного.

Визначено, що світогляд людини є ключовим сенсоутворюючим чинником під час здійснення вибору любові. Досліджено, за рахунок чого формується світогляд людини під час такого вибору у буденному, граничному та метаграничному вимірах буття.

Проаналізовано, як різні світоглядні уявлення впливають на вибір любові, в результаті чого людина набуває нового екзистенціального досвіду, необхідного для здійснення доленосного вибору. Доведено, що ціннісні концепти вибору любові у людини з буденним світоглядом постають у вигляді стандартизованих поглядів, як лікарське призначення щодо тотального впровадження майбуття. Людина буденного світогляду відзначається несаможиттєвістю, некритичністю, недостатнім прагненням до саморозвитку. Людина з особистісним світоглядом характеризується як людина, якій властивий чіткий аналіз, усвідомленням етичних категорій з їх поділом на добро та зло, критичний погляд та власна думка на навколишні події та оточуючих людей. Людина з філософським світоглядом притаманне критичне мислення, вміння ухвалювати самостійні зважені рішення у

відповідності до здатності любити та співтворити згідно власного авторського сценарію.

На основі обраних методологій обґрунтовано необхідність введення в філософсько-антропологічний дискурс понять: «вибір любові», «мужність вибору любові» та «жіночність вибору любові». На наш погляд, ці модуси є антропокультурними, екзистенціальними феноменами і заслуговують на подальший розвиток.

Представлено стани і компоненти вибору любові та окреслені шляхи виходу в межах різних вимірів буття: буденного, граничного, метаграничного. А також запропоновано пошук світоглядного переходу людиною, що опинилася у порубіжжі.

Здійснено комплексний аналіз впливу нуміозного як елементу колективного та індивідуального позасвідомого, а також досліджена архетипова динаміка вибору любові в людському бутті між чоловіком та жінкою. Представлено і розкрито цілісну архетипово-нуміозну концепцію, в якій визначено вплив архетипів на життя людини: архетип Матері, архетип Батька, архетип Бога, які мають нуміозний характер.

Запропоновано види, фази і механізми вибору любові, проведено аналіз Я-Ти-Ми стосунків, визначено сценарні лінії еволюційного розвитку під час здійснення доленосного вибору. Всі ці структурні елементи уявляють собою характеристику етико-естетичного поняття «вибір любові».

Детально представлено нуміозне як смислове ядро, через яке людина відчуває свою зв'язаність з Богом і світом. Розкрито, що нуміозне — це пробудження трансцендентної сили смислу, що має як позитивну, так й негативну конотацію. У разі виходу зі стану нуміозного жаху та подолання дезорієнтації, що виникла внаслідок актуалізації позасвідомого у вигляді архетипів як проявів первісної свідомості, людина може здійснити не тільки вибір, а й здійснити вихід до результату вибору — вихід до власної цілісності. Для цього необхідно усвідомити той факт, що перемикач каналів (від архетипового, нуміозного до сакрального) належить власне самій

людині. Тобто, єдине, що їй потрібно, це привласнити собі моральне право обирати і бути вільною у звершенні власного долетворіння.

Представлено і розкрито архетипово-нумінозний і моральний аспекти вибору любові, що сприяють набуттю людиною сакрального змісту. То ж можемо зазначити, що архетиповий, нумінозний і моральний погляди у сукупності складають метафізику вибору, оскільки розкривають причинність і наводять сенсо-буттєву значимість причинно-наслідкових зв'язків. Крім того, пропонують шляхи розв'язання протиріч, що утворилися на лінії особистісного, родового та колективно-архетипового, а ця сукупність і становить структуру архетипової метафізики. Таким чином ми визначили метафізичний аспект вибору любові.

В ході дослідження було доведено, що індивід, який зменшить значущість та претензії по відношенню до самого себе, в такий спосіб змінить світоглядну установку до існуючої реальності та проявів нумінозного. Зниження завищених вимог до себе та власного буття за допомогою перемикання світоглядних режимів з «повинен» на «потрібен», а після цього вихід до режиму «можу і готовий» дозволить позбавитися зайвої напруги, послабити накал екзистенції та зрештою проявити волю для здійснення вибору любові. Згідно метаантропологічної концепції режим «повинен» відповідає буденному буттю, «потрібен» — граничному, а режим «можу і готовий» — метаграничному.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що особистість має багаторівневу структуру у виборі любові. Це світоглядний рівень — рівень творчо-практичної духовної роботи, психоаналітичний — рівень книжкового аналізу (можна багато читати й аналізувати, проте перебувати у бездіяльності і не мати реального зв'язку з життям, тобто не розбурхувати води власного океану), внутрішньосімейний — рівень взаємодії всередині родини, соціологічний (різні групи за вподобаннями та хобі, школа, університет тощо) — рівень міжособистісних відносин, культурний рівень — прояв якого здійснюється через співтворчість. Не можна оминати стороною і нову

віртуальну реальність, з огляду на це, можна вивести й онлайн-рівень — стосунки на рівні масок та фільтрів, позування та вихваляння. Це рівень персоно-вакуумної упаковки, бо головною ідеєю такого проживання онлайн-реальності є вміння себе гарно упакувати та відгламурити за допомогою фотошопу, у такий спосіб підтримуючи глянцевою ненатуральну красу та підхоплену трендову ін'єкцію награного позитиву.

Представлено нарцисичну та андрогінну моделі вибору любові, також охоплено соціальний аспект буття людини, оскільки особливо в останні роки, коли відбувся ціннісно-духовний зсув в бік механістично-прагматичного і матеріально-споживацького, висвітлення тільки антропологічного аспекту у питаннях любові та осягненні любовного буття є недостатнім. Адже людина є соціальною істотою, партнера собі також шукає в соціумі — певній соціальній групі за інтересами. В наш час це може бути і онлайн-середовище, оскільки людство перебуває не лише у духовній кризі, а й ще щільніше переходить у віртуальний світ через ковідну пандемію чи відповідно до роду професійної інтернет-дільності. Отже, в нарцисичному концепті в основу покладено психоаналітичний принцип, а в андрогінному — метаантропологічну концепцію.

Досліджено концепти «особистісний андрогінізм» й «комунікативний андрогінізм», які є ключовими у андрогін-аналізі – теорії набуття особистістю і парою люблячих особистостей духовно-душевної, а також тілесної цілісності, яка є продовженням метаантропології у сфері новітнього психоаналізу (Н. Хамітов, С. Крилова). Андрогінізм в різних модифікаціях – це стратегія набуття цілісності, що реалізується у метаграничному бутті, в якому й відбувається найбільш продуктивний вибір любові в бутті людини.

Визначено типологію буттєвої та світоглядної змінюванності у відповідності до різних життєвих періодів: вибір любові в першій частині життя — стадія біологічної та екзистенціальної юності та молодості; вибір любові в другій частині життя, яка часто супроводжується кризою середнього віку, — відбувається здійснення світоглядної ревізії та

проведення самоаналізу прожитого етапу, оскільки біологічна програма виконана, та вибір любові в третій частині життя, яка знаменує собою глибоку фізіологічну та екзистенціальну зрілість.

Зазначено, що міжособистісні стосунки дедалі частіше зароджуються за допомогою соцмереж, проте побудова продуктивного діалогу та комунікативного єднання може відбутися через глибоке спілкування та пізнання, через співпереживання, дружбу, повагу одне одного. Все це сприяє здійсненню усвідомленого вибору любові. Такий вибір веде до цілісності особистості та гармонійного проживання і реалізації себе як професійної особистості, так й людини як еволюційної істоти, що здатна підійматися над буденним буттям. Як правило, сексуальний потяг є лише першим рівнем у визначенні любовного вектору та зміни майбуття. Наступним кроком має стати пізнання духовно-душевної особистості обраної людини у якості супутника життя. Саме тут і відбувається перехід від перших поверхових імпульсів: ваблення та пристрасті — до розкриття та прояву дружби, взаємоповаги до прав та свобод одне одного та, як наслідок, утвердження любові.

Охарактеризовано проблему нарцисизму як ключову у питанні неплідного вибору любові та запропоновані шляхи подолання нарцисичної залежності, а також окреслено дистанцію вибору любові, яка представлена у вигляді наступних етапів: не-вибір, альбо-альбо, вибір, вибір любові.

Визначено екзистенціальні проблеми та ситуації, з якими зустрічається людина із настанням другої половини життя, яка співвідноситься з кризою середнього віку. Здійснено аналіз культурно-соціальних проявів буття у період кризи середнього віку, як правило, цей етап пов'язаний з переглядом минулого, яке переважно воно знецінюється.

За допомогою концепції Р. Отто про «нуміозне цінне і нецінне», яка лежить в площині «ірраціонально-нуміозного оцінювання та знецінення» визначено власний концепт та сформульовані основні етапи розвитку особистості: не-цінність, само-цінність, цілісність, які корелюють з

вимірами буття проєкту метаантропології Н. Хамітова: буденний, граничний, метаграничний.

Запропоновано шлях виходу зі світоглядно-екзистенціального провалля, спричиненого втратою цінності власної особистості. Переживання, викликані екзистенціальним жахом та трепетом, пропонується долати за допомогою зміни ракурсу: з «Я — святий/а» на «Я — живий/а».

Проаналізовано таємничий аспект вибору любові та запропоновано рішення щодо вирішення колізій, загострених переживаннями, посиленими нумінозними екзистенціалами: страхом, жахом, відчаєм, відчуттям трепету, внаслідок чого настає самоприниження себе перед трансцендентним. Доведено, що через усвідомлення свого сакрального людина виходить зі стану «Я — Ніхто» та повертає собі відчуття безпеки і набуває осмислення «Я — Цінність».

Розкрито важливість аксіологічного значення свободи у виборі любові. Доведено, що через вчинок, коли людина осмілюється відірватися від попередніх меж, зрозумілих горизонтів буття, від минулого, що спричиняло певні екзистенціальні розчарування, – через такі дієві інтенції у людини народжується нова грань особистості. Відчуваючи вільний подих свободи, через вибір ризику, людина виходить на новий рівень. Такий особистісний вчинок охарактеризовано подоланням шляху від *свободо-виходу* до *свободо-центрування*, та зрештою до *свободо-творення*, які в свою чергу, є відрізками *дистанції вибору*, а саме *дистанції вибору любові*.

Визначено у авторській концепції три типи людини початку ХХІ століття. Отже, згідно запропонованої типології, у сучасному суспільстві можна виділити таку класифікацію: людину буденного світогляду можемо назвати людина-підглядач, людину особистісного світогляду — людина-проєкт, людину філософського світогляду — людина-автор (творець-діяч).

Представлено власний концепт: людина, якій властива не-цінність може утворити лише єднання; людина, що збагнула і думкою, і серцем

власну само-цінність прагне до утвердження єдиності (унікальності); людина, що утвердилася у виборі любові, набувши цілісності, утворює справжнє духовно-душевне і тілесне об'єднання.

Окреслено соціальні виміри вибору любові та висунуто пропозиції щодо регуляції ефірного простору країни. Запропоновані шляхи мають стати зближенням й об'єднанням філософського співтовариства і телеіндустрії в напрямку формування здорового та духовно міцного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аббаньяно Н. Введение в экзистенциализм. [пер. с итал. А. Зорина]. СПб.: Алетейя, 1998. 509 с.
2. Августин Блаженный. О граде Божием. / Августин Блаженный. Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2000. 1296 с.
3. Адлер А. Наука жить. Серия «Бестселлеры психологии». Кnygu klubas, Каунас, 2016. 136 с.
4. Адо П. Духовные упражнения и античная философия. [пер. с фр. При участии В. А. Воробьева]. М., СПб.: Степной ветер, Коло, 2005. 448 с.
5. Аквинский Ф. Сумма теологии, т. VII. URL: <https://libking.ru/books/religion/religion-rel/618866-176-foma-akvinskiy-summa-teologii-tom-vii.html#book>
6. Анагарика Говинда, лама. Психологическая установка философии раннего буддизма. URL: <http://psylib.ukrweb.net/books/govin01/index.htm>
7. Антология мировой философии в 4-х томах. Том 1. Редактор-составитель Асмус В. М.: Мысль, 1969. 576 с.
8. Аристотель. Метафизика. [пер. с др.-греч. А. Кубицкого]. СПб.: Азбука Аттикус, 2020. 416 с.
9. Ассаджиоли Р. Психосинтез. Принципы и техники. [пер. с англ. Е. Перовой]. М.: Эксмо-пресс, 2002. 416 с.
10. Ассаджиоли Р. Психосинтез. Теория и практика. От душевного кризиса к высшему «Я». [пер. В. Данченко]. К.: PSYLIB, 2002. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=271352&p=1>
11. Ассаджиоли Р. Семь типов личности. Типология психосинтеза. [пер. с нем. Т. Дробкиной]. Мир Урании, 2008. 160 с.
12. Ассаджиоли Р. Символы надличных переживаний. // Психосинтез. Теория и практика. От душевного кризиса к высшему «Я». [пер. В. Данченко]. URL: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/psyntez/psy04.htm>

13. Ассаджиоли Р. Техники развития воли. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=99908>
14. Баранов Е. Любовь как высшая форма ценностного отношения человека. // Медицина. Социология. Философия. Прикладные исследования-2018. № 4. С. 72-79. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lyubov-kak-vyshshaya-forma-tsennostnogo-otnosheniya-cheloveka>
15. Бердяев Н. Метафизика пола и любви. Самопознание: сборник: М.: Рипол-Классик, 2014. 224 с.
16. Бердяев Н. О назначении человека. Опыт парадоксальной этики // Творчество и объективация. Минск: Эконом-пресс, 2000. 240 с.
17. Бердяев Н. Самопознание. (Опыт философской автобиографии). М.: Книга, 1991. 321 с.
18. Бердяев Н. Смысл творчества. (Опыт оправдания человека). М.: Изд-во Г. А. Лемана и С. И. Сахарова, 1916. 269 с.
19. Бердяев Н. Эрос и любовь. URL: <https://www.rulit.me/books/eros-i-moral-read-296501-1.html>
20. Бовуар С. Второй пол. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=64649
21. Бубер М. Два образа веры / пер. с нем./под ред. П.С. Гуревича, С.Я. Левит, С.В. Лезова. М.: Республика: 1995. 464 с.
22. Бубер М. Я и Ты // Квинтэссенция. Общефилософский альманах. 1990. М.: Политиздат, 1990 г. 448 с.
23. Бургете А. Прогрессивные мыслители Латинской Америки (XIX – начало XX в.). М.: Мысль, 1965. 418 с.
24. Бьюдженталь Дж. Наука быть живым. Диалоги между терапевтом и пациентами в гуманистической терапии. [перевод с англ. А. Фенько]. М.: Класс, 1998. 326 с.
25. Видолоб Н. Любов як об'єкт досліджень гуманістичної психології А. Маслоу та гуманістичного психоаналізу Е. Фромма. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні

- науки. Вип. 5 (т. 1), 2017. С. 23-28.
26. Водолагин А. Интеллектуальные искания Карла Ясперса: от психопатологии к метафизике истории. URL: <http://online.ru/articles/3-04/471.html>
  27. Ганнушкин П. Избранные труды по психиатрии. Под редакцией проф. О.В. Кербикова. Р-н-Д «Феникс», 1998. 416 с.
  28. Гупаловська В. Любов як інтенціональний акт. Духовне ядро любові. / В. Гупаловська // Вісник Львівського університету. Серія Психологічні науки. Вип. 2, 2018. С. 32-39.
  29. Демидов А. Феномены человеческого бытия. URL: <http://psylib.org.ua/books/demid01/index.htm>
  30. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. William James The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature Being the Gifford Lectures on Natural Religion Delivered at Edinburgh in 1901-1902. [пер. В. Малахиевой-Мирович и М. Шик]. Русская мысль, 1910. 326 с.
  31. Завійська М. Образ філософії в екзистенційній парадигмі Карла Ясперса / М. Завійська // Наукові записки НаУКМА-2011. Т. 115: Філософія та релігієзнавство. С. 36-40.
  32. Зонди Л. Образы зла. [перевод с нем. В. Джоса]. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=250621&p=1>
  33. Зонди Л. Моисей. Ответ Каину. [перевод с нем. В. Джоса]. М.: Когито-Центр, 2013. 173 с.
  34. Зонди Л. Я-анализ. Книга 4. URL: <https://www.slav-nayka.ru/umnyye-knigi/ya-analiz>
  35. Зуева В., Шамаев А. Анализ типов личности Роберто Ассаджиоли. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-tipov-lichnosti-roberto-assadzhioли>
  36. Зыкова А., Бургете Р. Из истории философии Латинской Америки XX века. М.: Наука, 1988. 287 с.
  37. Иригуайан М-Ф. Моральные домогательства. Скрытое насилие в повседневности. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=592725&p=1>

38. Камю А. Миф о Сизифе. Бунтующий человек. Минск: Попурри, 2000. 544 с.
39. Кассирер Э. Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры. М.: Прогресс, 1988. 176 с.
40. Ковальчук Ю. Феномен любові у європейській філософії XIX-XX століть: онтологічно-екзистенційний вимір. дис. ... канд. філол. наук: 09.00.05. Львів, 2017. 190 с.
41. Конфуций. Я верю в древность. [Сост. и пер. И. Семенов]. М.: Республика, 1995. 384 с.
42. Крайлюк А. Вплив батьківських настанов на вибір шлюбного партнера. дис. ... канд. філол. наук: 19.00.05. Київ, 2017. 239 с.
43. Красільнікова О. Світогляд як об'єкт філософської рефлексії. // Міжнародна науково-практична конференція *Modalități conceptuale de dezvoltare a științei modern*. Vol. 4. Romania. Nov. 2020. DOI: 10.36074/20.11.2020.4.04. С. 15-16.
44. Крилова С. Виміри любові та проблема подолання самотності. // Людина. Екзистенція. Культура. Збірник наукових праць III та IV Всеукраїнських науково-практичних конференцій. К: КНТ, 2020. 360с.
45. Крилова С. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу. Видання 2-е, виправлене і доповнене. К. : КНТ, 2020. 564 с.
46. Кримський С. Архетипи української культури. // Під сигнатурою Софії. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 301–319.^[1]
47. Кримський С. Запити філософських смислів. К.: Парапан, 2003. 240 с.
48. Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 368 с.
49. Кучера Т. Любов як сенс життя. // *Людина. Екзистенція. Культура. Підхід філософської антропології як метаантропології*: зб. наук. праць III та IV Всеукраїнських наук.-практ. конф.; за ред. Н. В.

- Хамітова, С. А. Крилової. Київ: КНТ, 2020. С. 97-101.
http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/27951/1/Lyudyna_ekzystent_siya_kultura.pdf#page=97
50. Кьєркегор С. Болєзнь к смерти. [пер. с дат. Н.В. Исаевой, С.А. Исаева]. 2-е изд. М.: Академический проект, 2014. 160 с.
  51. Кьєркегор С. Или-или. СПб.: Амфора, 2011. 823 с.
  52. Кьєркегор С. Наслаждение и долг. Гармоническое развитие в человеческой личности эстетических и этических начал. Р-н-Д, Феникс, 1998. 414 с.
  53. Кьєркегор С. Понятие страха. М.: Республика, 1993. 125 с.
  54. Кьєркегор С. Страх и трепет. М.: Республика, 1993. 109 с.
  55. Кэмпбелл Дж. Тысячеликий герой. Питер, 2018. 352 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=73967&p=1
  56. Лабдрон Мачиг. Отсекая надежду и страх. [пер. с тибет. Баир Очиров]. СПб.: Сангелинг, 1998. 368 с.
  57. Левинас Э. Избранное: Тотальность и бесконечное. М.; СПб.: Университетская книга, 2000. 416 с.
  58. Лэнгле А. Введение в экзистенциально-аналитическую теорию эмоций: прикосновение к ценности // Психологическое консультирование и психотерапия: Сб. ст. / Сост. А.Б. Орлов. М.: ООО «Вопросы психологии», 2004. С. 196–215.
  59. Лэнгле А. Психотерапия – научный метод или духовная практика? О соотношении между имманентным и трансцендентным на примере экзистенциального анализа. Московский психотерапевтический журнал, 2003 (№2). С. 177-206.
  60. Мамардашвили М. Очерк современной европейской философии (Новый культурный код). СПб: Азбука, 2018. 544 с.
  61. Мануковский В. «Пограничная ситуация» и «Подлинное бытие»^[1] в экзистенциальных концепциях К. Ясперса и Л. Шестова. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/pogranichnaya-situatsiya-i-podlinnoe->

[bytie-v-ekzistentsialnyh-kontseptsyah-k-yaspersa-i-l-shestova](#)

62. Мей Р. Свобода и воля. URL: <https://www.rulit.me/books/lyubov-i-volya-read-202460-1.html>
63. Мир и Эрос: Антология философских текстов о любви / Ред. Р.Г. Подольный. М., 1991. 335 с.
64. Мовчан М. Страх як проблема буття людини в соціальному середовищі. Монографія. Полтава: Пует, 2019. 356 с.
65. Мунье Э. Манифест персонализма. М.: Республика, 1999. 559 с.
66. Надольный И. Світогляд – ключова проблема пізнання та діяльності людини. // Вісник НАДУ при Президентові України. Вип. 4, 2015.
67. Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика. Человек мистический. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=215342>
68. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=215341>
69. Ортега-и-Гассет Х. Размышления о Дон Кихоте. URL: https://royallib.com/read/ortegaigasset_hose/razmishleniya_o_don_kihote.html#0
70. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? URL: <https://www.litmir.me/br/?b=115538&p=1>
71. Ортега-и-Гассет Х. Этюды о любви. Изд. Ивана Лимбаха, 2003. 416 с. URL: https://royallib.com/read/ortegaigasset_hose/etyudi_o_lyubvi.html#0
72. Отто Р. Священное. Об иррациональном в идее божественного и его соотношении с рациональным. СПбГУ, 2008. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=231543&p=1>
73. Паскаль Б. Трактаты. Полемические сочинения. Письма. Port Royal: 1997 г. Составление: О.И. Хомы, А.А. Жаровского. 570 с.
74. Перлз Ф., Хефферлин Р., Гудмен П. Опыт психологии самопознания. /практикум по гештальтерапии/. М., 1993. 240 с.
75. Пирожков С., Хамітов Н. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. К., Наукова думка,

2020. 256 с.

76. Платон. Пир. URL: <http://knijky.ru/books/pir>
77. Рикер П. Путь признания: три очерка. [пер. с фр. И. И. Блауберг, И. С. Вдовиной]. М.: РОССПЭН, 2010. 268 с.
78. Роджерс К. Брак и его альтернативы. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=49669&p=1
79. Роджерс К. Становление личности. Взгляд на психотерапию. Институт общегуманитарных исследований, 2016. 240 с.
80. Романова О. Аксіологічний сенс свободи у виборі любові. // Міжнародна науково-практична конференція. // «Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії». Київ, 20-21 серпня 2021 р. К.: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2021. С. 44-46. URL: https://fileview.fwdcdn.com/?url=https%3A%2F%2Fmail.ukr.net%2Fapi%2Fpublic%2Ffile_view%2Flist%3Ftoken%3DZozWvq0uiHri4zq75oN4Pi mqk7mLkCI3LDdp6gTz-pCwKIp2sTcBqZx_Ynwgr9daMgNyam-jnZbz9DF0Ham431YQwzMphS-ngW8MzhnxYm4%253AdmyPMBYNoHOu4a6c%26r%3D1642678886342&default_mode=view&lang=ru#start=0
81. Романова О. Вибір любові чи вибір крові. // «Післявоєнний світ: люди, проблеми, цінності». м. Київ, 15 квітня 2022 р.
82. Романова О. Вплив нумінозного на вибір любові у другій половині життя. // Антропологічні виміри філософських досліджень. // X Міжнародна наукова конференція «Антропологічні виміри філософських досліджень», 21 квітня 2021 р. URL: <http://conf-ampr.diit.edu.ua/AMPRX/paper/view/23717/12878>
83. Романова О. Вплив нумінозного на формування світогляду у виборі любові. // X Міжнародна науково-практична дистанційна конференція «Modern science: innovations and prospects». м. Стокгольм, Швеція, 25-27 червня 2022 р. С. 360-364. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/06/MODERN-SCIENCE-INNOVATIONS-AND->

[PROSPECTS-25-27.06.22.pdf](#)

84. Романова О. Екзистенціальні та комунікативні виміри вибору любові в бутті сучасної людини. // *Science and education a new dimension. // Humanites and social science*, VIII (43). Budapest (Hungary). Dec. 2020. Issue 243. С. 20–24. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-243VIII43-04>. URL: http://www.seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/hum_viii_243_43.pdf
85. Романова О. Екзистенціальні та психоаналітичні аспекти вибору любові в філософсько-антропологічному дискурсі ХХ-ХХІ ст. // *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*. Вип. 41, Видавничий дім Гільветика, 2020. С. 313-326. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.21>. URL: <http://filos.dspu.in.ua/index.php/filos/article/view/100>.
86. Романова О. К'єркегорівська концепція розвитку особистості: естетичне, етичне, релігійне у питанні вибору любові. // *Nauki Społeczno-Humanistyczne Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe. Соціально-Гуманітарні Науки Social and Human Sciences*. 2019. № 04 (20). URL: <https://sp-sciences.io.ua/s2641762/romanova-elena-2018-kierkegaards-concept-of-personal-development-aesthetic-ethical-and-religious-in-the-issue-of-choosing-love-social-and-human-sciences-polish-ukrainian-scientific-journal-04-20>
87. Романова О. Методологія дослідження проблеми вибору любові в бутті сучасної людини. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету*. // *Матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства, 13–17 травня 2019 р. Київ: Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 72-74. URL: <https://bit.ly/3r34Pwj>*

88. Романова О. Методологічні підходи до проблеми вибору любові в бутті сучасної людини. // *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич; НПУ імені М. П. Драгоманова, ВГО Українська академія наук. К., 2018. Випуск 139 (№ 12) Ч. 2. Філософські науки-2018. С. 85-88. URL: http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=169&fbclid=IwAR0DxxxPUNQZDmcSG2E9nYSL7ZUH6YKNv5lpxanTA_wZjLIUthgafI7xAQA
89. Романова О. Нарцисизм: філософські та психоаналітичні аспекти вибору любові в бутті сучасної людини. // *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету*. Матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства, 20–21 травня 2020 р. Київ: Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 42–46. URL: <https://ffs.npu.edu.ua/vydannia/yednist-navchannia-i-naukovykh-doslidzhen-holovnyi-pryntsyp-universytetu-2020>
90. Романова О. Нарцисизм: філософські й психологічні аспекти вибору любові в бутті сучасної людини. // *Людина. Екзистенція. Культура. Підхід філософської антропології як метаантропології*: зб. наук. праць III та IV Всеукраїнських наук.-практ. конф.; за ред. Н. В. Хамітова, С. А. Крилової. Київ: КНТ, 2020. С. 307-315. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/r/r792.pdf>
91. Романова О. Проблема вибору любові. // *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення*. зб. наук. праць IV Міжвузівської науково-теоретичної конференції молодих науковців, 4 грудня 2018 р. / Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2018. С. 52-53. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27822/1/zbirnyk18.pdf>
92. Романова О. Проблема вибору любові в історії філософії. // *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. / гол. ред. В. М. Вашкевич; НПУ імені М. П. Драгоманова, ВГО Українська академія наук. К.,

2018. Вип. 138 (№ 11) Ч. 2. Філософські науки–2018. С. 116-120. URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=165>
93. Романова О. Проблема вибору любові у граничній ситуації. // *Людина. Екзистенція. Культура. Підхід філософської антропології як метаантропології*: зб. наук. праць III та IV Всеукраїнських наук.-практ. конф.; / за ред. Н. В. Хамітова, С. А. Крилової. Київ: КНТ, 2020. С. 127-132. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/r/r792.pdf>
94. Романова О. Соціальні виміри вибору любові. // VIII Міжнародна науково-практична конференція «Modern directions of scientific research development». м. Чикаго, США, 26-28 січня 2022. С. 821-824. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/01/MODERN-DIRECTIONS-OF-SCIENTIFIC-RESEARCH-DEVELOPMENT-26-28.01.22.pdf>
95. Romanova O. Aspecto metafísico de lo numinoso en la elección del amor en el discurso filosófico-antropológico de los siglos xx-xxi. // *Eikasia. Revista de filosofía (Spain)*. Vol. 106, May 2022. P. 219-232. URL: <https://revistadefilosofia.org/106/106-08.pdf>
96. Romanova O. The choice of love and manifestations of the numinous in the second half of life. // *Journal of philology and intercultural communication. Military Technical Academy “Ferdinand I” Publishing House Bucharest (Romania)*. Vol. VI, No. 2, Jul. 2022. P. 69-76.
97. Сартр Ж.-П. Первичное отношение к другому: любовь, язык, мазохизм. Проблемы человека в западной философии. М.: Прогресс, 1988. 249 с.
98. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм. URL: <http://knijky.ru/books/ekzistencializm-eto-gumanizm>
99. Сеа Л. Философия американской истории. Судьбы Латинской истории. [пер. с исп. Ю. Гирина]. М.: Прогресс, 1984. 342 с.
100. Соловьев Вл. Смысл любви. URL: <http://readli.net/chitat-online/?b=64766&pg=1>
101. Сонди Л. Судьбоанализ. [пер. с нем. А. Тихомиров]. М.: Три квадрата.

- 480 с.
102. Спиноза Б. Богословско-политический трактат. Мн.: Литература, 1998. 528 с.
  103. Стайн М. Принцип индивидуации. О развитии человеческого сознания. Роль нуминозного переживания в индивидуации. URL: http://www.libma.ru/psihologija/princip_individuacii_o_razvitii_chelovecheskogo_soznaniya/p5.php
  104. Старий заповіт. Второзаконня 5:16; Матвія 15: 4; Ефесян 6: 2, 3.
  105. Табачковський В. Людина–Екзистенція–Історія. К., 1996. С. 193.
  106. Тертерян И. Об историко-культурной самобытности Латинской Америки. URL: https://www.indiansworld.org/Latin/latin_america_culture1986_01.html#X4cGpHgZ0s
  107. Торчинов Е. Даоссизм. Опыт историко-религиоведческого описания. Андреев и сыновья, 1993. 229 с.
  108. Торчинов Е. Введение в буддологию. Курс лекций. СПб, 2000. 304 с.
  109. Туренко В. Феномен любові: філософсько-антропологічні виміри східнопатристичної традиції дис. ... канд. филос. наук: 09.00.04. Київ, 2014.
  110. Туренко В. Ніжність як атрибут романтичної культури любові: специфіка та особливості прояву. // Українські культурологічні студії. 2 (5) 2019. 47-51 с.
  111. Ушаков Д. Толковый словарь русского языка. URL: <https://slovar.cc/rus/ushakov/418626.html>
  112. Фейербах Л. Стремление к счастью. С комментариями и объяснениями. АСТ, 2020. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=693682>
  113. Фейербах Л. Сущность религии. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=71068>
  114. Фейербах Л. Сущность христианства. М.: Мысль, 1965. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=70789>
  115. Философская антропология: словарь. / Под ред. Н. Хамитова. 4-е

издание. К.: КНТ, 2017. С. 326–327.

116. Філософський енциклопедичний словник. В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. Національна академія наук України. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. К.: Абрис, 2002. VI, 742 с.
117. Философский энциклопедический словарь. Редакторы–составители Е. И. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. ИНФРА. М., 1999. 576 с.
118. Философский словарь. URL: <http://www.harc.ru/slovar/1455.html>
119. Философский словарь / Под. ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. М.: Политиздат, 1987. 590 с.
120. Франк С. Духовные основы общества. Введение в социальную философию. Paris : YMCA Press, 1930. 311.
121. Франкл В. Воля к смыслу. М.: Прогресс, 2000. 259 с.
122. Франкл В. Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1990. 368 с.
123. Фрейд З. Введение в психоанализ. М.: Наука, 1989. 455 с.
124. Фрейд З. Очерки по теории сексуальности. АСТ, 2006. 288 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=8781&p=1
125. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=8780&p=1
126. Фромм, Э. Бегство от свободы [пер. с англ. Г.Ф. Швейника]. М.: Прогресс, 1990. 269 с.
127. Фромм Э. Душа человека. М.: Республика, 1992. 430 с.
128. Фромм Э. Искусство любить. М.: АСТ, 2009. 160 с.
129. Фромм Э. Мати чи бути? Пер. с англ. Общ. ред. и посл. В. И. Добреньков. 2-е изд., доп. М.: Прогресс, 1990. 336 с.
130. Фромм Э. Человек для себя. Исследование психологических проблем этики; [пер. с англ. Л. А. Чернышевой]. М-к: Коллегиум, 1992. 253 с.
131. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления. Составление, перевод, вступительная статья, комментарии и указатели В. В. Библихина. М.: Республика, 1993. 447 с.
132. Хамитов Н. Люди тоски и люди скуки. К.: КНТ, 2019. 189 с.

133. Хамитов Н. Одиночество женское и мужское. Опыт вживания в проблему. Издание 4-е, дополненное и переработанное. К.: Атика, 2010. 224 с.
134. Хамитов Н. Пограничная ситуация (предельная ситуация) // Хамитов Н., Крылова С., Розова Т., Минева С., Лютый Т. Философская антропология: словарь. Издание 4-е, исправленное и дополненное. Под редакцией Хамитова Н., К.: КНТ, 2018. 394 с.
135. Хамітов Н. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. К.: КНТ, 2017. 263 с.
136. Хамітов Н. Філософська антропология: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. Видання 3-е, виправлене і доповнене. К.: КНТ, 2019. 394 с.
137. Хамітов Н. Філософська антропология: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. Видання 4-е, виправлене і доповнене. К.: КНТ, 2022. 405 с.
138. Хамітов Н. Філософська антропология: світовий та вітчизняний контексти. // Вісник Національної академії наук України, 2021. № 5. С. 81-94.
139. Хамитов Н. Философия: бытие, человек, мир. От метафизики к метаантропологии. 4-е издание, исправленное и дополненное. К.: КНТ, 2017. 268 с.
140. Хамитов Н. Философия одиночества. Одиночество женское и мужское. К.: Наукова думка, 1995. 172 с.
141. Хамитов Н., Крылова С. Гендерні виміри краси в життєвому та освітньому просторі: підходи метаантропології й андрогін-аналізу. // Актуальні проблеми філософії та соціології. Серія: Філософія. Науково-практичний журнал. Вип. 1. // Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. С. 69-79.
142. Хамітов Н., Крылова С. Філософський словник. Людина і світ. 2-е видання, виправлене і доповнене. К.: КНТ, 2018. 200 с.

143. Хамітов Н., Крилова С. Цілісність людини як критерій і результат поєднання філософської антропології, психоаналізу і арт-терапії: підхід метаантропології. // *Філософська антропологія, психоаналіз і арт-терапія: перспективність взаємодії, підхід філософської антропології як метаантропології*. Зб. наук. праць III Міжнародної науково-практичної конференції 30-31 березня 2016 р. Київ, Інтерсервіс, 2016. С. 6-23.
144. Хамитов Н., Крылова С., Розова Т., Минева С., Лютый Т. *Философская антропология: словарь*. Издание 4-е, исправленное и дополненное. Под редакцией Хамитова Н., К.: КНТ, 2018. 394 с.
145. Khamitov N., Krylova S., Romanova O. The choice of love and the numinous: existential and gender contexts. / N. Khamitov, S. Krylova, O. Romanova // *Философия (Болгария)*, Vol. 31, № 1, 2022. DOI: <https://doi.org/10.53656/phil2022-01-05>. P. 50-60. URL: <https://azbuki.bg/uncategorized/the-choice-of-love-and-the-numinous-existential-and-gender-contexts/>
146. Хиллман Дж. *Архетипическая психология*. [пер. с англ. Ю. Донца и В. Зеленского]. СПб.: Б.С.К., 1996. 157 с.
147. Холлис Дж. *Обретение смысла во второй половине жизни. Как наконец стать по-настоящему взрослым*. Когито-Центр, 2013. 336 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=45641&p=1
148. Христокін, Г. Культурні форми буття теології: релігієзнавчо-філософський аналіз // *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наук. праць*. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. Вип. 38(51). С. 65-73.
149. Христокін Г. Специфіка християнської теології як форми релігійного знання: феноменологічний аналіз. // *Практична філософія* № 1 (№ 63), 2017. С. 144-150.
150. Шарден Т. *Феномен человека*; [пер. с франц. Н. А. Садовского]. М.:

- Наука, 1987. 240 с.
151. Шварц-Салант Н. Нарциссизм и трансформация личности. Психология нарциссических расстройств личности. НФ Класс, 2007. 296 с.
  152. Шелер М. Избранные произведения. М.: Гнозис, 1994. 490 с.
  153. Шелер М. Положение человека в Космосе // Избранные произведения. М.: Гнозис, 1994. С. 129-193.
  154. Шелер М. Ресентимент в структуре моралей. СПб.: Наука, 1999. 233 с.
  155. Шелер М. Философское мировоззрение // Шелер М. Избранные произведения. М.: Гнозис, 1994. С. 3-14.
  156. Шелер М. Философские фрагменты из записных книжек последнего года жизни // Историко-философский ежегодник-2005. М.: Наука, 2005. С. 185-203.
  157. Шелер М. Формы знания и образование // Шелер М. Избранные произведения. М.: Гнозис, 1994. С. 15-56.
  158. Шелер М. Человек и история // Шелер М. Избранные произведения. М.: Гнозис, 1994. С. 70-97.
  159. Шелер М. Ordo amoris // Шелер М. Избранные произведения. М.: Гнозис, 1994. С. 339-377.
  160. Шестаков В. Эрос и культура: Философия любви и европейское искусство. URL: <http://www.lyubi.ru/phil7.php>
  161. Шинкарук В. Віра, надія, любов. / Віче № 3, 1994. С. 140-150.
  162. Шинкарук В. Про смисл буття. Вибрані твори: у 3-х томах. К.: Український центр духовної культури, 2004. Т. 3. Ч. II. С. 322-325.
  163. Шинкарук В. Философия и мировоззрение // Человек и мир человека. К.: Політвидав, 1984. 256 с.
  164. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. URL: http://librebook.me/die_welt_als_wille_und_vorstellung/voll1/1
  165. Шостром Е. Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации. TN: Abingdon, 1967, К.: PSYLIB, 2003. 81 с.

166. Элиаде М. Миф о вечном возвращении. Серия: Миф, религия, культура. СПб: Алетейя, 1998. 250 с.
167. Эльбиева Л. Экзистенция в философских воззрениях Карла Ясперса. // Экономические и гуманитарные исследования регионов, № 5, 2019. С. 127-132. URL: http://www.cegr.ru/downloads/journal_5_2019.pdf#page=127
168. Энциклопедия эпистемологии и философии науки. / Под ред. И. Т. Касавина. М: «Канон +» РООИ «Реабилитация», 2009. 1248 с. URL: <https://terme.ru/slovari/enciklopedija-epistemologii-i-filosofii-nauki.html>
169. Юнг К. Архетип и символ. URL: <https://unotices.com/book.php?id=51464&page=34>
170. Юнг К. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Астролябія, 2018. 608с.
171. Юнг К. Аіон. Нариси щодо символіки самотності. Львів: Астролябія, 2019. 432 с.
172. Юнг К. Брак как психологическое отношение. URL: <https://www.rulit.me/books/brak-kak-psihologicheskoe-otnoshenie-read-71809-1.html>
173. Юнг К. Воспоминания, сновидения, размышления. Харвест, 2003. 496 с. URL: <https://avidreaders.ru/read-book/vospominaniya-snovideniya-razmyshleniya.html>
174. Юнг К. Душа и миф. Шесть архетипов. URL: <https://libking.ru/books/sci-/sci-psychology/451875-karl-yung-dusha-i-mif-shest-arhetipov.html#book>
175. Юнг К. Красная книга. URL: <https://libking.ru/books/sci-/sci-psychology/242501-karl-yung-krasnaya-kniga.html>
176. Юнг К. Ответ Иову. URL: https://royallib.com/read/yung_karl/otvet_iovu.html#0
177. Юнг К. Г. Очерки по аналитической психологии. Минск: Харвест, 2003. 528 с. URL: <https://iknigi.net/avtor-karl-yung/183362-ocherki-po-analiticheskoy-psihologii-karl-yung/read/page-4.html>
178. Юнг К. Очерки по аналитической психологии. Издание 3-е. Минск:

Харвест, 2020. 480 с.

179. Юнг К. Очерки по психологии бессознательного. Сочинения. Издание 2-е., М.: «Когито-Центр», 2010. 352 с.
180. Юнг К. Проблемы души нашего времени. Питер, 2017. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=60315&p=1
181. Юнг К. Психология и алхимия. М.: АСТ, 2008. 603 с.
182. Юнг. К. Психологические типы. Минск: Попурри, 1998. 654 с.
183. Юнг К. Психотерапия и мировоззрение. Jung C.G. Psychoterapie und Weltanschauung // Gesammelte Werke. Olten: Walter-Verlag, 1941. Bd. 16. [пер. с нем. Л. Руткевича]. URL: <https://libking.ru/books/sci-/sci-psychology/362260-karl-yung-psihoterapiya-i-mirovozzrenie-statya.html#book>
184. Юнг К. Сознание и бессознательное. [пер. с нем. В. Бакусева]. М.: Академический проект, 2009. 188 с.
185. Юнг К. Структура и динамика психического. [пер. с англ. В. Зеленского]. М.: Когито-Центр, 2008. 480 с.
186. Юнг К. Тавистокские лекции. МЦНК и Т «Кентавр», 1994. URL: <https://libking.ru/books/sci-/sci-psychology/76319-karl-yung-tavistokskie-leksii.html>
187. Юнг К., Нойманн Э. Психоанализ и искусство. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=180752>
188. Юран А. Психоанализ любви. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihoanaliz-lyubvi>
189. Якобсен Т. Сокровища тьмы: История месопотамской религии. [пер. с англ.]. М.: Восточная литература. РАН, 1995. 293 с.
190. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия. М.: Класс, 1999. URL: https://royallib.com/book/irvin_yalom/ekzistentsialnaya_psihoterapiya.htm
191. Ясперс К. Введение в философию. Минск: Пропилеи, 2000. 191 с.
192. Ясперс К. Разум и экзистенция. М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация»,

2013. 336 с.

193. Ясперс К. Просветление экзистенции. URL: https://royallib.com/book/yaspers_karl/prosvetlenie_ekzistentsii.html
194. Ясперс К. Психологія світоглядів. К.: Юніверс, 2009. 464 с.
195. Ясперс К. Философская вера. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/jaspers/index.php
196. Ясперс К. Шифры трансценденции. Т. 7, № 1 (13), 2018. [Пер. с нем. д. филос. н., профессора УрФУ А. Перцева] по изданию: *Karl Theodor Jaspers. Chiffren der Transzendenz*. München, Zürich, R. Piper & Co. Verlag, 1970. 4. Auflage, 14–16. Tausend Mai 1984. 109 p. URL: https://einai.ru/ru/archives/1924#_ftn1
197. Archer, A., Lopez-Cantero, P. Lost without you: the Value of Falling out of Love. Springer. Ethical Theory and Moral Practice (2020). DOI: <https://doi.org/10.1007/s10677-020-10067-2>. PP. 515-529.
198. Bandasak, J. Romantic Love as a Love Story. In book: Love and Friendship Across Cultures. Medical Humanities, 2018. (pp.167-178). URL: https://www.researchgate.net/publication/348374136_Romantic_Love_as_a_Love_Story_-_doi.org/10.1136/medhum-2017-011198
199. Baseheart Mary Catharine. Person in the world. Introduction to the Philosophy of Edith Stein. Kluwer Academic Publishers, 1997. 204 p.
200. Ben-Ze'ev, A. Is Self-Fulfillment Essential for Romantic Love? The self-other tension in romantic love. Dec. 2019. Revista de Filosofia: Aurora 31(54). DOI: [10.7213/1980-5934.31.054.DS12](https://doi.org/10.7213/1980-5934.31.054.DS12). License CC BY. Project: Love in time. PP. 864-885.
201. Ben-Ze'ev, A. Virtual Relationships: Love and Sex in Cyberspace. In book: Philosophy: Sex and Love. Edition: 1. Macmillan Interdisciplinary Handbooks: Philosophy series. Farmington Hills. Sep. 2016. PP. 1-39.
202. Candiotta, L., De Jaeger, H. Love In- Between. The Journal of Ethics. Feb., 2021. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10892-020-09357-9>.
203. Carlsson, U. The folk metaphysics of love. European Journal of Philosophy,

2018. Sep., 2018. DOI: 10.1111/ejop.12398.
204. Cattin, E. *Majestas Dei. Seigneurie et liberté*. Paris. Librairie philosophique J. Vrin, 2018. 304 P.
205. Feres-Carneiro, T. A escolha amorosa e interação conjugal na heterossexualidade e na homossexualidade. // *Psicologia Reflexão e Crítica* 10(2):351-368. *Psicol-Reflex Crit*). Universidade Federal do Rio Grande do Sul, 1996.
206. Fromm, E. *The art of loving*. Harper & Row, 1956. 148 p.
207. Grant, G. 2021. *The Creative-Numinous Approach to Depression and Art Therapy: Healing through Creative Spirituality*. Pacifica Graduate Institute, ProQuest Dissertations Publishing, 2021. URL: <https://www.proquest.com/openview/9b9ef46ea7576cf622155d3f60f2959a/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>
208. Gul, G., Emre, S., Cansu Y., Cindy, H. I Have, Therefore I Love: Status Quo Preference in Mate Choice. // *Personality and Social Psychology Bulletin*. APR, 2018. P. 589-600. T. 44, Vol. 4. DOI: <https://doi.org/10.1177/0146167217746339>
209. Havrylenko, V. Human as a carrier of the worldview: individual and collective dimensions. // *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 2020, № 18. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i18.210988>. P. 62-75. URL: <http://ampr.diit.edu.ua/article/view/210988/221494>
210. Hedley, D. 2017. Affective Attunement and the Experience of the Numinous: Reflections on Rudolf Otto's *Das Heilige*. // *International Journal for the Study of the Christian Church* 17(1): 33-45.
211. Karandashev, V. (2017) *Love in Latin America*. In: *Romantic Love in Cultural Contexts*. Springer, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-42683-9_10
212. Karandashev, V. *Romantic Love in Cultural Contexts*. Springer International Publishing Switzerland 2017. URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/15291/1/110.pdf.pdf> DOI:

- 10.1007/978-3-319-42683-9.
213. Kelly, B. D. Love as delusion, delusions of love: erotomania, narcissism and shame. // *Medical Humanities* 2018; 44. P. 15-19.
  214. Lönneker, C., Maercker, A. The numinous experience in the context of psychopathology and traumatic stress studies. // *Culture & Psychology*-2020: 1-25. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354067X20922139>.
  215. Lopez-Cantero, P. The Break-Up Check: Exploring Romantic Lovethrough Relationship Terminations. Springer. // *Philosophia* (46) 2018. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11406-017-9935-8>. PP. 689-703.
  216. Luksik, I., Guillaume, M. Representations of love in the early stages of love. // *Human affairs-postdisciplinary humanities & social sciences quarterly*. №3, 2018. P. 271-284. DOI: 10.1515/humaff-2018-0022.
  217. Medgyesi, D.S. 2020. Dwelling in the In-Between: An Inquiry into the Transformational Effects of Numinous Experiences.
  218. Melnyk, V., Mozhovyi, L., Reshetova, I. Fear of social alienation of love as gender characteristics. // *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 2019, № 15. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i15.168891>. P. 22–29.
  219. *Métaphysique contemporaine. Propriétés, mondes possibles et personnes.* Textes réunis par E. Garcia et F. Nef. Comité éditorial E. Cattin, S. Laugier, M. Malherbe. Paris. Librairie philosophique J. Vrin, 2007. P. 384.
  220. Noerenberg, H. The Numinous, the Ethical, and the Body. Rudolf Otto's "The Idea of the Holy" Revisited. // *Open Theology* 3(1). PP. 546-564. DOI: [10.1515/opth-2017-0042](https://doi.org/10.1515/opth-2017-0042)
  221. Orsini, F. (Ed.). *Love in South Asia*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2006.
  222. Petric, D. Healthy vs. narcissistic self-love. Project: The Knot Theory of Mind. Sep., 2019. DOI: [10.13140/RG.2.2.24148.55683](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24148.55683)
  223. Pfister, L.F. One Corner of the Square. On the Demystification of the Numinous and Mystical in Classical Ruism: Contemporary Musings on the

Zhongyong. University of Hawaii Press. DOI:
<https://doi.org/10.1515/9780824888213-017>

224. Piotrowski, J. P., Żemojtel-Piotrowska, M. Relationship between numinous constructs and values. // *Psychology of Religion and Spirituality-2020*: 10-19. Advance online publication. URL: <https://doi.org/10.1037/rel0000306>.
225. Piedmont, R.L., Fox, J. Religious Crisis as an Independent Causal Predictor of Psychological Distress: Understanding the Unique Role of the Numinous for Intrapsychic Functioning. // *Religions*. July 2020, 11, 329. DOI: 10.3390/rel11070329.
226. Piedmont, R.L., Fox, J. Toscano, M. Spiritual Crisis as a Unique Causal Predictor of Emotional and Characterological Impairment in Atheists and Agnostics: Numinous Motivations as Universal Psychological Qualities. // *Religions* 11: 551, Oct. 2020. DOI: [10.3390/rel11110551](https://doi.org/10.3390/rel11110551) P. 20.
227. Piedmont, R., Wilkins, T. *Understanding the Psychological Soul of Spirituality: A Guidebook for Research and Practice*. New York: Routledge-2020.
228. Pignataro, M., Féres-Carneiro, T., Mello, R. A Formação do Casal Conjugal: Um Enfoque Psicanalítico / The Formation of Married Couple: A Psychoanalytic Approach. // *Pensando Famílias*, 23(1), jul. 2019, (34-46). URL: <http://pepsic.bvsalud.org/pdf/penf/v23n1/v23n1a04.pdf>
229. Pismenny A., Prinz J. Is love an emotion? Oxford University Press. In book: *The Oxford Handbook Of Philosophy Of Love*. Apr. 2017. DOI: [10.1093/oxfordhb/9780199395729.013.10](https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199395729.013.10)
230. Ryang, S. *Love in modern Japan: Its estrangement from self, sex and society*. London: Routledge, 2006.
231. Sarbacker, S. Oxford research encyclopedia, religion (religion.oxfordre.com). / Rudolf Otto and the concept of the numinous. Oxford university press USA. Aug., 2016. DOI: 10.1093/acrefore/9780199340378.013.88. P. 1-7.
232. Sarbacker, S. Oxford research encyclopedia, religion (religion.oxfordre.com). / The Numinous in the Systems of Carl Jung, Mircea Eliade, and Ninian

- Smart. Aug., 2016. P. 8-15. DOI: 10.1093/acrefore/9780199340378.013.88.
233. Sergienko, I. Platonic love or loneliness: existential choice. // Austrian journal of humanities and social sciences. № 3-4, 2015. P. 105-108.
234. Sternberg, R. J. A triangular theory of love. // Psychological Review 93 (2). 1986. Vol. 93, № 2. P. 119-135. DOI: [doi:10.1037/0033-295X.93.2.119](https://doi.org/10.1037/0033-295X.93.2.119)
235. Sternberg, R. J. Love Is a Story: A New Theory of Relationships. New York: Oxford University Press, 1998. 230 p.
236. Sternberg, R. J. The Triangle of Love: Intimacy, Passion, Commitment. New York: Basic Books, 1988. 319 p.
237. Suzuki, M. Becoming modern women: Love and female identity in prewar Japanese literature and culture. Stanford, CA: Stanford University Press, 2010.
238. The Collected Works of Edith Stein. Essays on Woman. Volume Two. ICS Publications Institute of Carmelite Studies Washington, D.C., 1987, 1996, 2017. 292 p.
239. The Collected Works of Edith Stein. Sister Teresa Benedicta of the Cross Discalced Carmelite. Volume Three. On the problem of empathy. [Transl. by Waltraut Stein]. ICS Publications Washington, D.C., 1989. 131 p.
240. The Internet Encyclopedia of Philosophy (IEP). Philosophy of Love. URL: <https://www.iep.utm.edu/love/>
241. Varsava, N. Dating Markets and Love Stories: Freedom and Fairness in the Pursuit of Intimacy and Love. // Cultural Critique. Vol. 95. Jan. 2017. DOI: [10.5749/culturalcritique.95.2017.0162](https://doi.org/10.5749/culturalcritique.95.2017.0162) Pp. 162-196.
242. Wong, P., Jiun, Y. One Corner of the Square. Locating the “Numinous” in a Human-Centered Religiousness. Published by University of Hawaii Press-2021. DOI: <https://doi.org/10.1515/9780824888213-016>

Додаток А

Список публікацій здобувача. Основні теоретичні положення і висновки дослідження відображено в наукових публікаціях:

1. Романова О. Проблема вибору любові в історії філософії. *Гілея. Філософські науки* : науковий вісник : зб. наук. праць. / гол. ред. В. М. Вашкевич; НПУ імені М. П. Драгоманова, ВГО Українська академія наук. Київ : «Вид-во «Гілея»», 2018. Вип. 138 (№ 11) Ч.2. С. 116-120. ISSN 2076-1554.
2. Романова О. Методологічні підходи до проблеми вибору любові в бутті сучасної людини. *Гілея. Філософські науки* : науковий вісник : зб. наук. праць. / гол. ред. В. М. Вашкевич; НПУ імені М. П. Драгоманова, ВГО Українська академія наук. Київ : «Вид-во «Гілея»», 2018. Вип. 139 (№ 12) Ч.2. С. 85-88. ISSN 2076-1554.
3. Романова О. К'єркегорівська концепція розвитку особистості: естетичне, етичне, релігійне у питанні вибору любові. *Nauki Społeczno-Humanistyczne Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe*. Соціально-Гуманітарні Науки Social and Human Sciences. 2019. № 04 (20). URL: <https://sp-sciences.io.ua/s2641762/romanova-elena-2018-kierkegaards-concept-of-personal-development-aesthetic-ethical-and-religious-in-the-issue-of-choosing-love-social-and-human-sciences-polish-ukrainian-scientific-journal-04-20> ISSN 2391-4165.
4. Романова О. Екзистенціальні та комунікативні виміри вибору любові в бутті сучасної людини. *Science and education a new dimension. Humanites and social science*, VIII (43). Budapest (Hungary). Dec. 2020. Issue 243. С. 20–24. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-243VIII43-04>. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996.
5. Романова О. Екзистенціальні та психоаналітичні аспекти вибору любові в філософсько-антропологічному дискурсі ХХ-ХХІ ст. *Людинознавчі*

- студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія». Вип. 41. Видавничий дім Гільветика, 2020. С. 313-326. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.21>. ISSN 2522-4700.
6. Романова О. Крос-дисциплінарні комунікації у хореографічному коледжі в режимі офлайн + онлайн: «Філософія», «Культурологія». Людина та суспільство у вимірах соціокультурної трансформації: колективна монографія. Baltija Publishing (Latvia). May 2022. DOI: <https://doi.org/10.30525/978>. ISBN 978-9934-26-208-1.
7. [In English] Khamitov N., Krylova S., Romanova O. The choice of love and the numinous: existential and gender contexts. Філософія (Болгарія), Vol. 31, № 1, 2022. DOI: <https://doi.org/10.53656/phil2022-01-05>. P. 50-60. URL: <https://azbuki.bg/uncategorized/the-choice-of-love-and-the-numinous-existential-and-gender-contexts/> (індексується у наукометричній базі **Web of Science**).
8. [In Spanish] Romanova O. Aspecto metafísico de lo numinoso en la elección del amor en el discurso filosófico-antropológico de los siglos xx-xxi. Eikasía. Revista de filosofía (Spain). Vol. 106, May 2022. P. 219-232. DOI: <https://doi.org/10.2345/eikasía.106.182>. URL: <https://revistadefilosofía.org/106/106-08.pdf> (індексується у наукометричній базі **Web of Science**).
9. [In English] Romanova O. The choice of love and manifestations of the numinous in the second half of life. Journal of philology and intercultural communication. Military Technical Academy “Ferdinand I” Publishing House Bucharest (Romania). Vol. VI, No. 2, Jul. 2022. P. 69-76. ISSN: 2558-8478.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Романова О. Проблема вибору любові. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення* : зб. наук. праць IV Міжвузівської

наук.-теор. конф. молодих науковців, 4 грудня 2018 р. Житомир : ЖДУ імені Івана Франка, 2018. С. 52-53. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27822/1/zbirnyk18.pdf>

2. Романова О. Методологія дослідження проблеми вибору любові в бутті сучасної людини. *Єдність навчання і наукових досліджень — головний принцип університету* : матеріали звітн. наук.-практ. конф. викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства, 13–18 травня 2019 року : зб. наук. праць. Київ : Вид-во імені М.П. Драгоманова, 2019. С. 72-74. URL: <https://bit.ly/3r34Pwj>

3. Романова О. Проблема вибору любові у граничній ситуації. / *Людина. Екзистенція. Культура. Підхід філософської антропології як метаантропології* : зб. наук. праць III та IV Всеукраїнських наук.-практ. конф. / за ред. Н. В. Хамітова, С. А. Крилової. Київ : «Вид-во «КНТ»», 2020. С. 127-132. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/r/r792.pdf>

4. Романова О. Нарцисизм: філософські й психологічні аспекти вибору любові в бутті сучасної людини. *Людина. Екзистенція. Культура. Підхід філософської антропології як метаантропології* : зб. наук. праць III та IV Всеукраїнських наук.-практ. конф. / за ред. Н. В. Хамітова, С. А. Крилової. Київ : «Вид-во «КНТ»», 2020. С. 307-315. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/r/r792.pdf>

5. Романова О. Чому філософія опинилася на задвірках хаосу? Вихід з піке. *Філософія. Нове покоління на тему «Магістралі та маргінеси»* : зб. матеріалів XIV міжнар. наук. онлайн-конф., 29-30 травня 2020 р. / упоряд. В. Пугач, В. Корчевний. Київ : Вид-во НАУКМА, 2020. С. 69-71. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/19880/Romanova_C_homu_filosofia_opynylasia_na_zadvirkakh_khaosu_Vykhid_z_pike.pdf?sequence=1&isAllowed=y

6. Романова О. Нарцисизм: філософські та психоаналітичні аспекти вибору любові в бутті сучасної людини. *Єдність навчання і наукових досліджень — головний принцип університету* : матеріали звітн. наук.-

практ. конф. викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства, 20–21 травня 2020 року : зб. наук. праць. Київ : Вид-во імені М.П. Драгоманова, 2020. С. 42–46. URL: <https://ffs.npu.edu.ua/vydannia/yednist-navchannia-i-naukovykh-doslidzen-holovnyi-pryntsyp-universytetu-2020>

7. Романова О. Вплив нумінозного на вибір любові у другій половині життя. *Антропологічні виміри філософських досліджень* : зб. матеріалів X міжнар. наук. онлайн-конф., 21 квітня 2021 р. URL: <http://conf-ampr.diit.edu.ua/AMPRX/paper/view/23717/12878>

8. Романова О. Аксиологічний сенс свободи у виборі любові. *Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 серпня 2021 р. Київ : Вид-во «ГО «Київська наукова суспільнознавча організація»», 2021. С. 44-46. УДК : 30:001.8(063).

9. Романова О. Соціальні виміри вибору любові. *Modern directions of scientific research development* : зб. матеріалів VIII міжнар. наук.-практ. конф., 26-28 січня 2022 р. Чикаго, США : Вид-во «BoScience Publisher». С. 821-824. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/01/MODERN-DIRECTIONS-OF-SCIENTIFIC-RESEARCH-DEVELOPMENT-26-28.01.22.pdf>

10. Романова О. Вибір любові чи вибір крові. *Післявоєнний світ: люди, проблеми, цінності* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 15 квітня 2022 р. / відп. ред. О.В. Потильчак. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2022. С. 55-57. УДК 141.2:355.01-021.68(082)

11. Романова О. Вплив нумінозного на формування світогляду у виборі любові. *Modern science: innovations and prospects* : зб. матеріалів X міжнар. наук.-практ. дистанційної конф., 25-27 червня 2022 р. Стокгольм, Швеція : Вид-во «SSPG Publish» С. 360-364. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/06/MODERN-SCIENCE-INNOVATIONS-AND-PROSPECTS-25-27.06.22.pdf>

Апробація результатів дослідження.

1. III Всеукраїнська науково-практична конференція «Від самотності до любові: екзистенціальне розкриття людини» (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, 29 листопада 2018 року).

2. IV Міжвузівська науково-теоретична конференція молодих науковців «Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення» (Житомирський державний університет ім. І. Франка, м. Житомир, 4 грудня 2018 року).

3. Звітна науково-практична конференція викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, 13–18 травня 2019 року).

4. IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Екзистенційна суперечливість сучасної людини: альтруїзм, егоїзм, нарцисизм» (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, 5-6 грудня 2019 року).

5. Звітна науково-практична конференція викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, 20-21 травня 2020 року).

6. XIV міжнародна наукова онлайн-конференція «Філософія. Нове покоління» на тему «Магістралі та маргінеси» (Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ, 29-30 травня 2020 року).

7. II Міжнародна науково-практична онлайн-конференція «Психосинтез: актуальні проблеми теорії та практики» (Українська асоціація психосинтезу та психотерапії, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Київ, 19 квітня 2021 року).

8. X Міжнародна наукова онлайн-конференція «Антропологічні виміри філософських досліджень» (Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені акад. В. Лазаряна, м. Дніпро, 21 квітня 2021 року).

9. Звітна науково-практична конференція викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, 29 травня 2021 року).

10. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії» (Київська суспільнознавча організація, м. Київ, 20-21 серпня 2021 року).

11. VIII Міжнародна науково-практична конференція «Modern directions of scientific research development» (м. Чикаго, США, 26-28 січня 2022 року).

12. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Післявоєнний світ: люди, проблеми, цінності» (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, 15 квітня 2022 року).

13. 4-th session of Lugano Philosophy Colloquia, Spring 2022. Metaphysicians from A to W and how to improve (25 May 2022, Lugano, Switzerland).

14. X Міжнародна науково-практична дистанційна конференція «Modern science: innovations and prospects» (м. Стокгольм, Швеція, 25-27 червня 2022).